

Razumkov
centre

**РЕЗУЛЬТАТИ, ПЕРСПЕКТИВИ І
НАПРЯМИ КОНВЕРГЕНЦІЇ КРАЇН ЄС.
МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ**

**CONVERGENCY IN EUROPE:
RESULTS, PROSPECTS, DIRECTIONS.
OPPORTUNITIES FOR UKRAINE**

Серпень 2024

ЗМІСТ

- 4 ВСТУПНЕ СЛОВО**
- 5 Ольга ПИЩУЛІНА, Василь ЮРЧИШИН**
Зближення України з ЄС — пріоритет у трансформації інститутів
- 8 Юрій БАЖАЛ**
Актуальність інноваційної моделі економічного зближення постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи і України
- 11 Захарій ВАРНАЛІЙ**
Інституційні деформації як загроза конвергенції України з країнами ЄС
- 14 Кароліна ГОРДИЦА**
Напрями подолання деформацій інституту власності в Україні в контексті євроінтеграції
- 16 Володимир КОРНЄЄВ**
Цифрова модернізація фінансового сектора України та країн ЄС
- 19 Ігор МАКАРЕНКО**
Конвергенція vs євроінтеграція: Макроекономічний аспект. Можливості для України
- 21 Олег МАКАРЕНКО**
Перспективи та можливості інституціонального зближення накопичувальних пенсійних систем України та ЄС
- 24 Володимир МІЩЕНКО, Світлана НАУМЕНКОВА**
Проблеми регулювання впровадження та використання технологій штучного інтелекту в Україні
- 26 Геннадій РЯБЦЕВ**
Енергетика України та ЄС: пріоритетні завдання на короткострокову перспективу та основні напрями співпраці
- 29 Андрій СТАВИЦЬКИЙ, Ганна ХАРЛАМОВА**
Чи можуть країни подолати розрив у якості життя? Уроки для України
- 31 Микола СУДАКОВ**
Інновації та цифровізація у Європейській стратегії зайнятості: європейський досвід для зростання зайнятості в Україні
- 34 Євген ТІЩЕНКО**
Формування інституційних засад відновлення економіки України

CONTENT

- 53 FOREWORD**
- 54 Olha PYSHCHULINA, Vasyl YURCHYSHYN**
Ukraine's rapprochement with the EU: a priority in the transformation of institutions
- 57 Iurii BAZHAL**
Relevance of the innovation economic convergence model of post-socialist countries of Central and Eastern Europe and Ukraine
- 60 Zakharii VARNALII**
Institutional deformations as a threat to Ukraine's convergence with the EU
- 63 Karolina GORDITSA**
Directions for overcoming deformations in the institution of property in Ukraine in the context of European integration
- 65 Volodymyr KORNIEIEV**
Digital modernisation of the EU and Ukraine's financial sector
- 68 Ihor MAKARENKO**
Convergence vs European integration: The macroeconomic aspect. Opportunities for Ukraine
- 70 Oleg MAKARENKO**
Prospects and opportunities for institutional convergence between the funded pension systems of Ukraine and the EU
- 73 Volodymyr MISHCHENKO, Svitlana NAUMENKOVA**
Problems of regulating the introduction and use of artificial intelligence technologies in Ukraine
- 75 Gennadii RIABTSEV**
EU and Ukraine's energy sectors: short-term priorities and main areas of cooperation
- 78 Andriy STAVYTSKYI, Ganna KHARLAMOVA**
Can countries bridge the gap in the quality of life: Inheritance for Ukraine
- 80 Mykola SUDAKOV**
Innovation and digitalisation in the European Employment Strategy: European experience for employment growth in Ukraine
- 83 Yevhen TISHCHENKO**
Formation of the institutional framework for Ukraine's economic recovery

ЗМІСТ

CONTENT

- 36 Лідія ТКАЧЕНКО**
Конвергенція ринків праці країн Євросоюзу: можливості та виклики для України
- 38 Віталій ШАПРАН, Наталя ШАПРАН**
Ефект різниці в економічних масштабах при євроінтеграції: переваги та ризики для України
- 41 Олександр ШАРОВ**
Потреби України у зовнішньому фінансуванні та роль ЄС у відновленні зовнішньої стійкості та довгострокового зростання української економіки
- 43 Тетяна ШЕВКУН**
Модернізація системи професійного пенсійного забезпечення України на шляху наближення до ЄС
- 46 Наталія ШЕЛУДЬКО**
Соціальна резиліентність суспільства: українські реалії в європейському контексті
- 48 Олена ШУБРАВСЬКА, Катерина ПРОКОПЕНКО**
Розвиток аграрного сектору України в умовах розширення ЄС: виклики та можливості
- 50 Додаток. Якою мірою українці відчують себе європейцями?**

- 85 Lidiia TKACHENKO**
Convergence of labour markets in the EU: Opportunities and challenges for Ukraine
- 87 Vitalii SHAPRAN, Natalia SHAPRAN,**
The effect of difference in economic scale in European integration: benefits and risks for Ukraine
- 90 Oleksandr SHAROV**
Ukraine's foreign financing needs and the EU's role in restoring external sustainability and long-term growth of the Ukrainian economy
- 92 Tetiana SHEVKUN**
Modernising Ukraine's occupational pension system on the path to EU integration
- 95 Natalia SHELUDKO**
Society's social resilience: Ukrainian realities in the European context
- 97 Olena SHUBRAVSKA, Kateryna PROKOPENKO**
Development of Ukraine's agricultural sector in the context of EU enlargement: challenges and opportunities
- 99 Annex. To what extent do Ukrainians see themselves as Europeans?**

Наукові редактори:

Юрій Якименко, Президент Центру Разумкова;

Василь Юрчишин, директор економічних і соціальних програм Центру Разумкова.

Редакційно-видавничий відділ: Зорина Міщеня, Карина Мокляк, Тетяна Овсяник.

Переклад був здійснений Центром Разумкова в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Pact в Україні. Зміст публікації є винятковою відповідальністю Pact та його партнерів і не обов'язково відображає погляди Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) або уряду США.

Translation of this publication was conducted by Razumkov Centre as part of its project implemented under the USAID/ENGAGE activity, which is funded by the United States Agency for International Development (USAID) and implemented by Pact. The contents of this publication are the sole responsibility of Pact and its implementing partners and do not necessarily reflect the views of USAID or the United States Government.

Публікація відображає лише точки зору авторів, жодна офіційна вітчизняна, зарубіжна та міжнародна інституція не несе відповідальності за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Необхідною умовою прискорення економічного розвитку України та практичної реалізації завдання її європейської інтеграції є розуміння владною елітою та суспільством у цілому головних чинників, тенденцій розвитку та ризиків сучасної світової економіки загалом і європейської зокрема, завдяки або всупереч яким країна посилюватиме свою конкурентоспроможність, поліпшуватиме добробут своїх громадян, органічно вписуватиметься в європейський цивілізаційний простір.

Саме євроінтеграційна політика для України відіграє особливу роль, оскільки забезпечення соціально-економічної конвергенції з ЄС є пріоритетним у контексті її стратегічного розвитку. Своєю чергою, результативна інтеграція з Євросоюзом стане вагомим чинником суттєвого підвищення рівня вітчизняного інституційного і соціально-економічного розвитку, що буде особливо актуальним в умовах повоєнного відновлення.

Для України, з урахуванням сучасних реалій, завдання зближення потребують суттєвих, а часом і радикальних інституційних змін, результативність яких значною мірою залежить від творчого використання досвіду партнерських постсоціалістичних країн у вирішенні завдань європейського зближення, згуртованості та спільного збалансованого розвитку.

У цьому виданні представлені позиції (у форматі авторських тез, у т. ч. дискусійного характеру) провідних вітчизняних фахівців стосовно складних, часто суперечливих процесів і тенденцій у вітчизняному соціально-економічному та суспільнополітичному середовищі, а також напрямів і завдань державної політики, спрямованої на прискорення і посилення змістовності євроінтеграційного руху країни.

Сьогодні існують підстави сподіватися, що, попри зовнішню агресію та внутрішні виклики, Україна продовжуватиме шлях, спрямований на утвердження демократичних цінностей і свобод, удосконалення інститутів правової держави, боротьбу з корупцією, сприяння розвитку громадянського суспільства, зміцнення вітчизняного соціально-економічного простору.

Сподіваємося, що висловлені в цьому виданні думки, висновки, пропозиції щодо засобів подолання перешкод і бар'єрів на євроінтеграційному шляху України, а також прискореного включення країни в інституційний та економічний простори, знайдуть відгук і в діяльності української політичної еліти, стануть джерелом ідей для розвитку, добробуту і соціально-економічного зближення України з країнами Європейського Союзу.

Юрій ЯКИМЕНКО,
Президент Центру Разумкова
29 серпня 2024 р.

ЗБЛИЖЕННЯ УКРАЇНИ З ЄС – ПРІОРИТЕТ У ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТІВ

Ольга ПИЩУЛІНА,
провідний експерт соціальних і гендерних програм Центру Разумкова
Василь ЮРЧИШИН,
директор економічних і соціальних програм Центру Разумкова

Європейська модель соціально-економічного зростання і розвитку упродовж десятиліть відігравала вирішальну роль у процесах конвергенції (зближення) і забезпечення процвітання для громадян і країн Євросоюзу, у т. ч. країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), які лише 20 років тому стали повноправними членами ЄС.

Чи не головними чинниками економічного прискорення країн ЦСЄ стали, з одного боку, саме рішення про розширення ЄС, які вже виступали стимулом завдяки позитивному «ефекту очікування», з іншого – результати інституційних реформуваль, які почали здійснюватися країнами одразу після виходу із т. зв. соціалістичної співдружності.

Звичайно, значній частині успішних трансформацій країни зобов'язані створенню і задіянням т. зв. структурних фондів, зокрема для зменшення внутрішніх дисбалансів між новими країнами-членами ЄС та їхніми окремими регіонами. Завдяки цьому вдалося забезпечити стійке (значною мірою збалансоване) економічне зростання, в основі якого лежало стале підвищення рівня продуктивності національних економік. А соціально-економічне зближення ґрунтувалось на комплексі скоординованих та узгоджених напрямів економічної політики – насамперед у частині посилення економічної свободи, розширення і зміцнення інвестиційних потоків, оновлення державних інститутів, соціальної справедливості, фіскальної збалансованості, у т. ч. завдяки ресурсам вже на той час міцного ЄС.

І сьогодні завдання конвергенції розглядаються керівництвом Євросоюзу як ключовий механізм відновлення стійкого зростання економіки, підвищення добробуту громадян, а також посилення інтеграційних процесів у Євросоюзі та його міжнародної конкурентоспроможності¹.

Звертаючись до динаміки головних показників та індикаторів, асоційованих з ВВП, є підстави стверджувати, що у частині зближення макроекономічних середовищ (вироблення валового продукту, його динаміки і продуктивності) країнам ЦСЄ вдалося досягти відчутних позитивних результатів.

Однак якщо у частині макроекономічного середовища є підстави стверджувати про покращення зближення між країнами ЦСЄ, то у частині публічних інститутів радше слід вести мову про відсутність тенденцій до позитивних зсувів і зближення, а в ряді складових навіть про погіршення системних оцінок, що характеризує розбіжності (принаймні для окремих країн-членів) інституційних середовищ країн ЦСЄ.

Вагомим фактором прискорення конвергенції для країн ЦСЄ, звичайно, ставав розвиток зовнішньоторговельних відносин. Однак, хоча країни ЦСЄ докладають значних зусиль на створення сучасної фізичної та інтелектуальної інфраструктури (завдяки якій інтеграційні зв'язки мали б посилюватись, водночас сприяючи цифровому і зеленому переходам),

¹ The Rome Declaration. Declaration of the leaders of 27 member states and of the European Council, the European Parliament and the European Commission. – European Council Council of the European Union, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/25/rome-declaration/>.

поки все ж важко очікувати, що відносно малі країни ЦСЄ будуть спроможні наблизитись до великих країн ЄС у таких складних і суперечливих сферах, якими є інтелектуальна власність та її використання, зелений і цифровий перехід та ін., хоча б у середньостроковій перспективі.

Хоча сьогодні загальноєвропейський соціальний та економічний простір відчутно трансформується під впливом тривалої економічної рецесії, невирішених проблем зайнятості, міграції, дефіцитів соціальних бюджетів, регіональних дисбалансів соціального розвитку та інших чинників, проте принципи та модель його функціонування залишаються базовими. Відтак, хоча Євросоюз демонструє зміцнення соціально-економічних національних просторів, однак для успішного продовження політики європейської конвергенції ще потребується багато змін, які б забезпечували результативність такої політики. Нагадаємо, до офіційно закріплених принципів побудови єдиного соціально-економічного простору ЄС відносять принципи «соціальної солідарності», «соціальної згуртованості», «соціальної справедливості», «соціальної відповідальності», які мають стати визначальними і для України.

Стосовно ж України, то питання чи завдання зближення для країни є і залишатиметься на порядку денному ще довгий час, всупереч зовнішнім (і внутрішнім) негараздам і бар'єрам.

Нагадаємо, початок переговорного процесу стосовно вступу України до Євросоюзу слугує вагомим стимулом для прискорення трансформаційних процесів, як це було наприкінці 1990-х – початку 2000-х рр. для постсоціалістичних країн. А тому й важливим є встановлення того, наскільки європейський інтеграційний шлях України співвідноситься з пройденим шляхом найближчих партнерських країн. Як ми неодноразово вказували, таке співвіднесення не має нічого спільного із намірами «повторити» позитивний досвід сусідів. Радше навпаки, критично його оцінити, щоб за можливості зменшити вірогідність помилок, втрат і пасток, через які інші країни вже проходили чи яких їм вдавалося уникати.

Хоча з урахуванням сучасних реалій, завдання зближення для України є на

сьогодні важкодосяжним і потребує суттєвих, а часом і радикальних інституційних змін, трансформаційні та інтеграційні зміни в країні не повинні відкладатись на далеке майбутнє (див. також «Додаток. Якою мірою українці відчують себе європейцями?»). У т. ч. для того, щоб подолати ризики розходження динаміки розвитку ЄС та України, посилення яких (ризиків) може призвести не до конвергентності, а до дивергентності, у т. ч. внаслідок широкомасштабних військових дій.

Є підстави стверджувати, що суттєве покращення конкурентоспроможності, а з тим і підвищення заробітних плат, можливі лише за значних трансформацій у системі державного управління. Саме у якості державних інститутів Україна має чи не найбільші проблеми – навіть стартові умови трансформаційних процесів у країнах ЦСЄ засвідчували вищу якість інститутів державного управління, ніж Україна має сьогодні, після 30 років реформувань.

Процес зближення для України набуває особливої гостроти, оскільки безпосередньо пов'язаний з вирішенням проблеми дефіциту робочих місць. Створення робочих місць у сучасній Україні є ключовим фактором реінтеграції всього суспільства і особливо тих груп населення, які постраждали від війни. Продуктивні та належно оплачувані робочі місця не лише формуватимуть нове економічне середовище, а й підвищуватимуть купівельну спроможність домогосподарств, що сприятиме подальшому прискоренню економічного розвитку.

Тому виконуючи положення Угоди про асоціацію з ЄС і орієнтуючись на мету отримання повноправного членства у Євросоюзі, Україна передусім повинна забезпечити поступову власну інтеграцію у спільний економічний та соціальний простір об'єднаної Європи, інтегруючи його цінності, взаємозв'язки, стандарти, норми та ухвалені інституціями ЄС «порядки денні» соціально-економічного розвитку.

Враховуючи нинішню європейську практику та відповідно до цілей конвергенції, Україна потребує нового формату та сучасних підходів до соціально-економічної політики. І в першу чергу для цього необхідне відповідне макроекономічне підґрунтя, що характеризується високим рівнем

продуктивності праці та структурною збалансованістю економіки, притаманною розвинутим країнам. Слід визнати, що на сьогодні Україна має досить вузьке макроекономічне «вікно можливостей» для формування суспільства, яке функціонує на основі принципів «європейської моделі». Враховуючи це, перехід до політики європейської моделі соціально-економічного зростання і розвитку потребує вирішення одночасно двох ключових проблем:

- ✓ розширення макроекономічного «вікна можливостей», пов'язаного зі структурною оптимізацією та підвищенням рівня продуктивності національної економіки;
- ✓ формування і зміцнення інституційного середовища, необхідного для реалізації європейської моделі розвитку, насамперед у частині посилення функції державного стратегічного

планування соціально-економічного розвитку країни.

Проте слід застерегти, що в особливих умовах повоєнного відновлення України буде складно або навіть неможливо ефективно застосовувати всі підходи, принципи, інструменти, індикатори тощо європейської моделі соціально-економічного зростання, створеної для Європи мирного часу. Тому актуалізується потреба трансформації та адаптації прийнятих міжнародних підходів соціально-економічної конвергенції до умов повоєнної України – впроваджувати їх у вітчизняну систему державного управління доведеться з урахуванням всіх наслідків війни. Відтак, є підстави стверджувати, що суттєве покращення конкурентоспроможності та добробуту можливі лише за значних трансформацій у системі державного управління. Саме з них потрібно невідкладно розпочинати реформування, не чекаючи завершення війни.

АКТУАЛЬНІСТЬ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗБЛИЖЕННЯ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ І УКРАЇНИ

Юрій БАЖАЛ,
завідувач кафедри Національного університету «Києво-Могилянська академія»

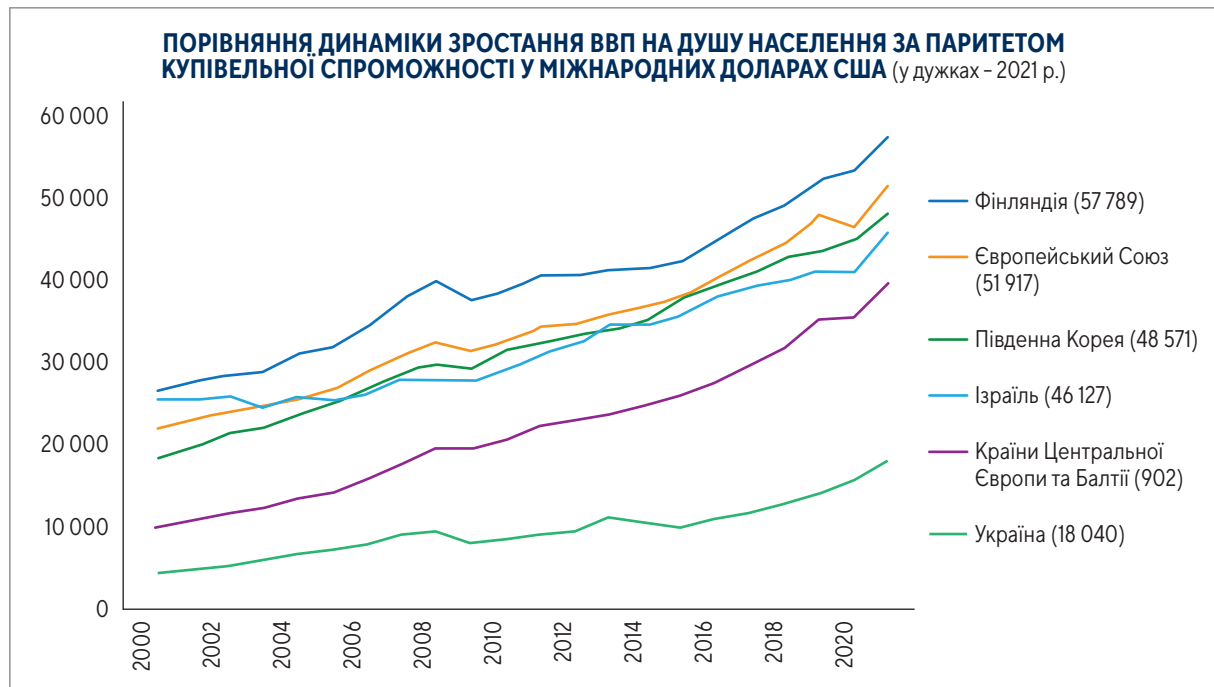
Економічна проблематика євроінтеграційних процесів залишається актуальною не тільки для постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), а й для всіх країн Європейського Союзу (ЄС). Попри проголошений принцип розбудови ЄС – уніфікації економічного добробуту всіх залучених країн, на практиці досягнути цього не вдається ні серед «старих» країн ЄС, ні в групі нових, до якої входять країни колишнього т. зв. соціалістичного табору, де перебувала й економіка України. Аналіз процесів економічного розвитку висхідних країн Східної Європи та України показує, що цим країнам у конвергенційних процесах не вдалося суттєво покращити своє економічне становище за критерієм ВВП на душу населення, порівняно з більш розвинутими країнами, тобто наздогнати їх в економічних змаганнях. Такі тренди викликають занепокоєння багатьох урядів, бо обумовлюють появу в цих країнах кризових соціально-економічних явищ. Зазначені процеси також актуалізують концептуальні дискусії щодо методологічних засад успішної економічної політики, особливо, зважаючи на те, що стандартні рекомендації щодо факторів економічного зростання від прихильників неокласичної теорії не принесли позитивного результату.

В незалежній Україні ця проблематика була і залишається актуальною, як з огляду на провальні результати попередніх економічних політик щодо економічного зближення зі своїми західними сусідами, так і в контексті майбутнього післявоєнного відновлення та забезпечення реальної перспективи євроінтеграції.

Звернемось до такого важливого індикатора рівня економічного розвитку країн, яким є ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності у міжнародних доларах США. Цей показник був обраний, бо саме він використовувався в офіційній Стратегії сталого розвитку «Україна 2020», де для нього був визначений цільовий орієнтир у 16 000 відповідних доларів США.

Україна у 2020 р. мала показник ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності на рівні 15 717 міжнародних доларів США, тобто фактично виконала цільовий орієнтир Стратегії «Україна 2020».

Досягнення такого рівня (а це є подвоєння ВВП на душу населення, порівняно з 2015 р.) вважалося експертами стратегії серйозним досягненням на терені економічної конвергенції України з країнами ЦСЄ. Однак, виконавши завдання зазначеної Стратегії, Україна не тільки не зблизилась до постсоціалістичних країн, а й ще більше відстала навіть від країн європейських аутсайдерів, які в 2000 р. були близькими за вказаним індикатором – Болгарії та Румунії, що продемонстрували відчутне економічне прискорення. Хоча країни ЦСЄ також не досягли бажаних результатів за критеріями економічного зближення європейських країн, але вони всі мали приблизно уніфікований темп зростання, який перевищував український і збільшував проти неї «розрив ВВП». Між тим, такі результати не призвели до принципової зміни місця цих країн в Європі за індикатором ВВП на душу населення, хоча слід відзначити успішні конвергенційні тренди Чехії, Литви й Естонії, до пояснення причин чого звернемось далі.

На діаграмі «Порівняння динаміки зростання ВВП на душу населення...»¹ представлено порівняння відповідних трендів середніх значень для ЄС, країн Центральної Європи і Балтії та України з країнами, які досягли видатних результатів у економічному «наздоганянні» (catch-up) розвинутих країн. Секрет такої успішності тісно пов'язаний з активною реалізацією цими країнами інноваційної моделі економічного зростання. Серед таких країн виокремлюються Фінляндія, Республіка Корея та Ізраїль. Їхні абсолютні значення індикаторів у принципі подібні загальноєвропейським і значно перевищують середні значення для країн Центральної Європи та Балтії. Проте в останніх роках хронологічної серії для цієї групи країн можна спостерігати ознаки зближення абсолютних значень ВВП на душу населення та темпів їхнього зростання з новими динамічними країнами.

Згідно з нашим аналізом, вказані позитивні зрушення обумовлені успіхами країн у запровадженні інноваційної моделі економічного розвитку, і є підстави стверджувати, що головним фактором політики успішного

економічного «наздоганяння» розвинутих країн менш розвинутими, тобто вирішальним чинником їхніх позитивних конвергенційних процесів, виступає запровадження політики формування інноваційної моделі економічного розвитку², у т. ч. у країнах Східної Європи³.

Концептуальні підвалини та обґрунтування практичної результативності цієї моделі закладені теорією економічного розвитку Йозефа Шумпетера. Ця теорія надає розуміння, чому саме інноваційна модель економічного зростання є найбільш успішною у вирішенні проблем економічної конвергенції (зближення) висхідних країн з розвинутими економіками. Це розуміння базується на методологічному винаході Й. Шумпетера, що «інновації» слід розглядати як особливий фактор економічного зростання, який генерує збільшення сукупної доданої вартості країни окремо від процесів, пов'язаних зі зростанням продуктивності існуючих традиційних виробничих ресурсів. У цьому сенсі інноваційна діяльність виконує роль основної детермінанти результативності політики та практики «наздоганяння» (catch-up). Теорія Шумпетера дозволяє обґрунтувати

¹ GDP per capita, PPP (current international \$) – High income. – World Bank Open Data, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=XD>.

² Бажал Ю.М. (2019). Innovations as crucial factor of the catch-up economic growth. – Наукові записки НаУКМА. Економічні науки, Том 4, Випуск 1, 2019. – С. 3–8.

³ Bazhal, Iurii. (2022). Innovation Policy to Solve Convergence Challenge for the Eastern European and Balkan Countries. In: Business Development and Economic Governance in Southeastern Europe, pages 195–209. Springer.

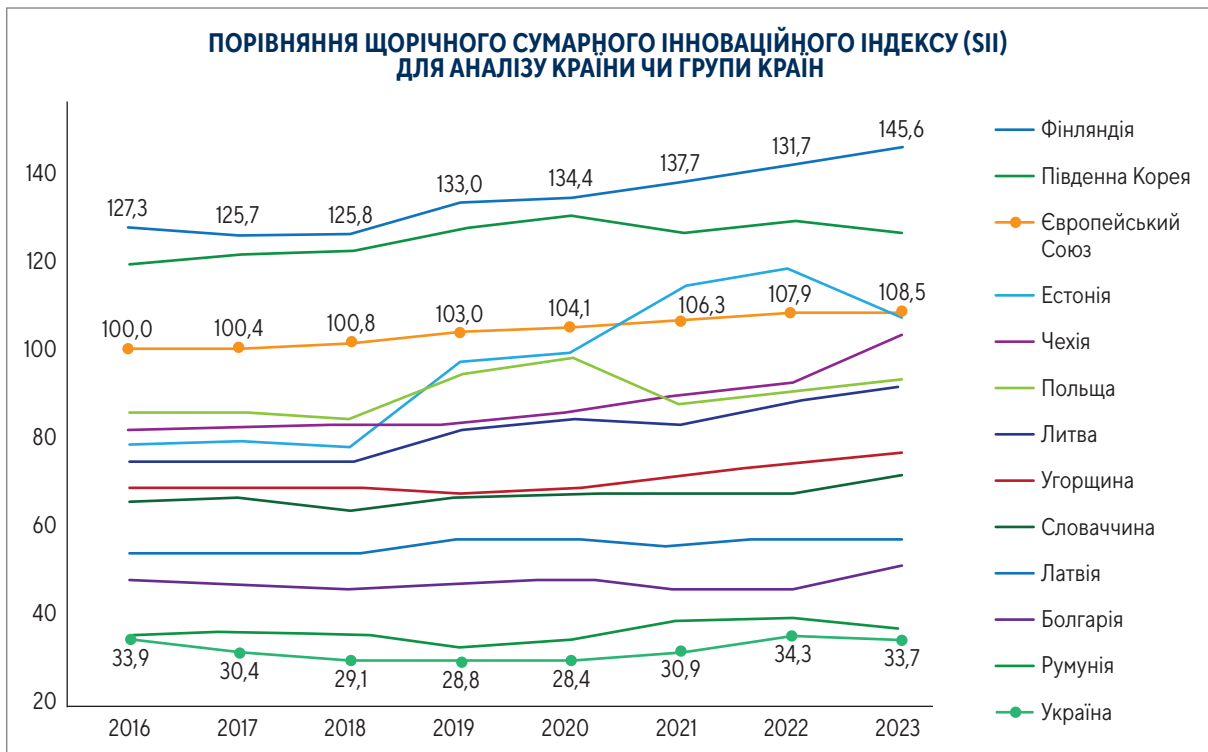
можливість прискореного економічного розвитку країни без історично сформованих ресурсних обмежень.

Підкреслимо, прискорення інноваційного розвитку визначено як перший пріоритет стратегій ЄС в XXI ст., особливо в Стратегії Європи 2020⁴. Для її реалізації розроблено спеціальне Європейське інноваційне табло⁵. У цьому документі класифікована система індикаторів інноваційного розвитку і розраховується сумарний інноваційний індекс країн (SII). На діаграмі «Порівняння щорічного Сумарного інноваційного індексу...» представлена динаміка цих індексів для обраних країн.

Наведені дані підтверджують зроблений раніше висновок про значний вплив рівня

інноваційної діяльності на рівень економічного розвитку країн. Успіхи Фінляндії, Чехії, Литви, Республіки Корея, Ізраїлю, Польщі корелюють (чи перевищують) з середніми показниками по ЄС.

Отже, динамічна реальна (не риторична) імплементація інноваційної моделі економічного розвитку України повинна стати головним пріоритетом економічної політики щодо посилення і прискорення її євроінтеграційних процесів та успішності економічної конвергенції (зближення) з країнами Центральної та Східної Європи. Реалізація цього напрямку політики може здійснюватися шляхом більшого залучення України до діяльності Інноваційного Союзу ЄС для набуття у ньому більш органічного місця та офіційного статусу рівноправного членства.

⁴ EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. (2010). – European Commission, Brussels, 3.2010. COM(2010) 2020 final.

⁵ European Innovation Scoreboard 2023. – EU, 2023.

ІНСТИТУЦІЙНІ ДЕФОРМАЦІЇ ЯК ЗАГРОЗА КОНВЕРГЕНЦІЇ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ ЄС

Захарій ВАРНАЛІЙ,
професор кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Особливого значення в умовах конвергенції (зближення) України з країнами ЄС, як і вступ України в ЄС, має проблема подолання різного роду інституційних деформацій, які стримують, гальмують євроінтеграційні устремління України.

У цьому контексті важливе значення має розвиток безпекології як науки, яка потребує чітких теоретико-методологічних (наукових) підходів, а саме конкретизації об'єкта і предмету дослідження, структури та чіткішого визначення понятійно-категоріального апарату, пріоритетності забезпечення тощо. Безпекологія — це наука, яка вивчає закономірності ефективного забезпечення безпеки у соціальних, біологічних, технічних та інших системах, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації реальних інтересів конкретних суб'єктів¹.

Вкрай негативний вплив на конвергенцію (зближення) України з країнами ЄС мають інституційні деформації, що набувають системного та комплексного характеру, на відміну від офіційних реформ практично у всіх сферах. Інституційні деформації, на нашу точку зору, це якісні викривлення інституційних форм політичної, економічної, соціальної та інших систем. Основними загрозливими формами внутрішніх інституційних деформацій в Україні на сучасному етапі є: тіньова економіка, рейдерство, непродуктивний відплив капіталу (офшоризація), корупція та тіньова парадержава. Саме ці форми інституційних деформацій, навіть в умовах повномасштабної російсько-української війни, є найбільшими за обсягами, соціально-економічними наслідками та реальними загрозами національній безпеці України, а також гальмівним чинником євроінтеграційних прагнень України.

Зокрема, основною формою вияву інституційних деформацій економічної системи України є тіньова економіка. Рівень тіньової економіки в Україні, за розрахунками Міністерства економіки у 2021 р. зріс на 2 відсоткові пункти, порівняно з аналогічним періодом 2020 р., і склав 32% ВВП². Останні роки цей показник коливається в межах

33% ВВП України. Системними наслідками тінізації в Україні є: втрата дієвості важелів грошово-кредитної політики внаслідок значного обсягу оборотів гривневої та валютної маси, який не підпадає під регулювання засобами банківської системи; втрата дієвості фіскальних інструментів, марнотратство дефіцитних бюджетних ресурсів; втрата потенціалу соціальної політики, занепад соціальної сфери, поширення тіньової зайнятості, зростання диференціації доходів населення; зниження рівня нагромадження в суспільстві та втрата ним інвестиційного потенціалу, відплив ресурсів з процесу суспільного відтворення; гальмування переходу до інноваційної моделі розвитку у зв'язку з недостатнім розвитком інвестування та неефективним відтворенням людського капіталу.

Особливо важливою інституційною деформацією економічної системи, як і всієї України, є корупція. В той же час, слід зазначити, що в умовах глобальної економіки корупція не обмежена рамками окремих країн і набуває міжнародного масштабу. Протидія корупції є однією з найактуальніших соціальних проблем сучасності, розв'язання якої для багатьох країн надзвичайно складна і важлива справа. Для України корупція стала чинником, що реально загрожує

¹ Варналій З.С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації. Київ: Знання України, 2020. С. 423.

² Рівень тіньової економіки минулого року зріс до 32%. — Мінфін, <https://minfin.com.ua/ua/2022/11/01/94863482/>.

конституційному ладу держави та її національній безпеці. Особливо це важливо в умовах війни та повоєнного відновлення.

Так, взимку 2023 р., відповідно до Програми сприяння громадській активності «Долучайся!» спільно з Проєктом USAID «Підтримка організацій-лідерів у протидії корупції в Україні «Взаємодія» (SACCI) було проведено 7-й етап Загальнонаціонального опитування «Стан корупції в Україні. Сприйняття, досвід, ставлення». Згідно з опитуванням корупцію вважають найсерйознішою проблемою для України після повномасштабної війни. Так вважають 89% громадян, причому головним і найсерйознішим типом корупції є політична корупція (81%). Незважаючи на помітне покращення громадського сприйняття щодо поширеності корупції, 94% респондентів все ще вважають, що корупція є широко розповсюдженою по всій Україні. Відсоток тих, хто впевнений, що рівень корупції зріс від початку повномасштабної війни, перевищує відсоток тих, хто вважає, що він зменшився, а відтак суспільство залишається дуже розділеним стосовно оцінки цього питання³.

Найбільш органічними інституційними умовами унеможливлення корупції стають правова держава й правове суспільство, де правові норми є нормами життєвої необхідності й моралі. Отже, право приватної власності потрібно зробити обов'язковим до виконання. Запобігання корупції охоплює як цілеспрямоване залучення осіб, уповноважених на виконання функцій держави, та інших суб'єктів до системи соціально-позитивних відносин, так і перешкоджання вступу їх у корупційні відносини чи припинення їх здійснення.

Як соціальне явище корупція існує в певних інституційних рамках, в яких економічні, політичні, правові, соціальні процеси впливають на неї, а корупція, у свою чергу, чинить вплив на економіку, політику, право, суспільну психологію, ідеологію. У тих країнах, де корупція набуває значного поширення і суттєво впливає на соціально-економічні процеси, вона із соціальної аномалії (патології) поступово перетворюється на правило і стає звичним способом вирішення життєвих

проблем, нормою функціонування влади і способом життя великої частини членів суспільства.

За Індексом сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index — CPI) лише за 2022 р. Україна посіла 116 місце зі 180 країн у CPI, отримавши лише 33 бали (стільки ж як у Алжиру, Анголи, Замбії, Монголії та ін⁴).

Удосконалення наявних заходів спеціально-кримінологічного характеру є усунення недоліків (прогалин, суперечностей, нечіткості) антикорупційного законодавства, які створюють умови для корумпування суспільних відносин. Одним з основних напрямів спеціально-кримінологічного запобігання корупції має стати розробка антикорупційних стандартів як системи єдиних для певної сфери правового регулювання правил поведінки, здійснення службових операцій (процедур), обмежень, заборон тощо, яка б унеможливила чи істотно зменшувала ймовірність корумпування суспільних відносин у цій сфері.

Вкрай небезпечною, специфічною та багаторівневою формою інституційної деформації економіки України є тіньова парадержава. Тіньова парадержава, на нашу думку, — це утворення макроекономічного рівня державного типу, в якому, внаслідок високого рівня корупції та тінізації, державні послуги та суспільні блага розподіляються за ринковими принципами. У такому утворенні остаточно формуються та ефективно діють корупційні ринки державних послуг та суспільних благ. Тіньова парадержава включає ринки: адміністративно-господарських рішень, державних посад, кадрової політики, державних привілеїв, державної освіти та науки, державного захисту прав та свобод громадян, виборчу систему тощо. Інституційним базисом існування та розвитку тіньової парадержави є високий рівень тіньової економіки та корупції. Саме «органічний сплав», з'єднання тіньової економіки та корупції, з одного боку, є передумовою, а з іншого боку — наслідком (результатом) існування тіньової парадержави.

Загрозливою інституційною деформацією економічної та фінансової системи України

³ Стан корупції в Україні 2023: сприйняття, досвід, ставлення. — USAID/ENGAGE, <https://engage.org.ua/stan-koruptsii-v-ukraini-2023-spryniatia-dosvid-stavlennia/>.

⁴ Індекс сприйняття корупції-2022. — Transparency International, <https://cpi.ti-ukraine.org/>.

є рейдерство як недружнє поглинання компаній і перерозподіл власності й корпоративних прав. Рейдерство — це захоплення підприємств, спрямоване на неправомірне заволодіння власністю (майновими правами на власність) підприємства: коштами, технікою, продукцією підприємства, зайнятими підприємством територіями, будинками й спорудами, засобами виробництва, бізнесом загалом тощо. Разом з тим, недружнє поглинання «по-українськи» найчастіше зводяться до силових захоплень підприємств під прикриттям законних або псевдозаконних підстав. В Україні явище рейдерства стало системним і загрожує не лише підприємницькій діяльності, а й розвитку української економіки, безпеці країни в цілому.

Особливу загрозу рейдерство складає під час війни. Так, після спаду у перший рік повномасштабного вторгнення, кількість справ про рейдерство в Україні стрімко зростає, лівова частка проваджень відкривається за підробку документів. Про це повідомляє платформа відкритих даних Опендатабот. Лише за 10 місяців поточного року було відкрито 312 кримінальних проваджень за статтями щодо рейдерства — у 2,4 раза більше, ніж за весь 2022 р. (131 провадження). Переважна більшість справ стосується підробки документів — майже дві третини загальної кількості, хоча до судового розгляду поки що дійшло менше чверті від їхньої загальної кількості⁵.

Інституційною загрозою в Україні є непродуктивний відплив капіталу (офшоризація) — це операції, які мають протиправний характер або є неефективним для країни. До них належать операції з метою оптимізації умов інвестування, ухилення від оподаткування, легалізації коштів тощо. Основними каналами та схемами непродуктивного виведення капіталів є: операції у сфері зовнішньоекономічної діяльності; інвестиційні операції; операції з цінними паперами; операції фіктивного страхування та перестрахування тощо. Офшоризація — це процес, який почався в світовій економіці ще біля двох десяти років тому, проте набуває своєї значущості

й дотепер. Основною проблемою офшорів є стрімкий відтік капіталу, який згубно впливає на економіки країн, тим самим ставлячи під загрозу їх економічну та фінансову безпеку.

За експертною оцінкою, в офшорах знаходиться понад \$170 млрд «українського походження». Окрім того, офшорну діяльність почали порівнювати з кримінальною: адже дуже зручно виводити гроші в офшори, при повній анонімності. Також офшори зараз звинувачують у нечесній податковій конкуренції. В силу цих проблем зараз поширюється антиофшорна контролінгова політика: провідні компанії ОЕСР, FATF, FinCEN та ін. на глобальному та регіональному рівнях постійно проводять моніторинг офшорних зон, поділяють їх на різні списки, зокрема, за ступенем прислухання законодавства. Отже, зараз всі дії спрямовані на зменшення негативного впливу офшорів та забезпечення максимального рівня безпечності офшорів для країн.

Вагомість очікуваних негативних соціально-економічних наслідків інституційних деформацій, особливо в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України, вимагає негайного та дієвого посилення уваги органів влади до забезпечення належного рівня національної безпеки держави.

Протидія інституційним деформаціям, повинна мати комплексний характер. У питанні протидії мають об'єднатися виконавча влада, парламент, бізнес, громадськість. Головним чинником у цій справі є (повинно стати) формування та реалізація «правил гри» та умов рівноправної конкуренції. Державна влада першою має продемонструвати принцип верховенства права, що значною мірою сприятиме зміцненню інституційної спроможності держави та національної безпеки України. Лише при системному підході щодо подолання або обмеження інституційних деформацій Україна значно зближатиметься та здійснювати процес формування комплексу схожих ознак з країнами ЄС, значно розвиватиме ризикованими темпами національну економіку та рухатиметься вперед до Перемоги.

⁵ В Україні знову активізувалися рейдери: кількість кримінальних справ стрімко зростає. — Економічна правда, <https://www.epravda.com.ua/news/2023/11/10/706468/>.

НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ ДЕФОРМАЦІЙ ІНСТИТУТУ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Кароліна ГОРДИЦА,
науковий співробітник відділу економічної історії Інституту економіки та прогнозування

Важливою складовою процесу повоєнного відродження економіки України повинна стати глибока реструктуризація її інституційних підвалин, зокрема у сфері відносин власності, з метою створення прозорого конкурентного бізнес-середовища, що є неодмінною умовою підготовки її вступу до ЄС. Впродовж тридцятирічного періоду ринкових реформ у нашій країні не створено умов, сприятливих для появи ефективного власника як рушійної сили економічного розвитку: приватна власність залишається непрозорою, недостатньо легітимною, не захищеною від політично мотивованого перерозподілу, а більшість державних підприємств сьогодні є осередками корупції та генераторами збитків.

Така ситуація свідчить про те, що ми досі не змогли подолати наслідків історично зумовлених деформацій інституту власності, що виникли у період планово-центрального господарства і продовжують впливати на «правила гри» в економіці на неформальному рівні. Зокрема, йдеться про: стереотип легітимності лише «трудової власності» та засудження будь-якого нетрудового доходу; розмите поняття «загальнонародної власності», що припускало низку тлумачень, формуючи в одних господарників безініціативність, а в інших — звичку до розкрадання державного майна; зневагу суспільства до прав особистості та санкціонований державою примусовий перерозподіл прав власності.

Недооцінка цієї «інституційної спадщини» у незалежній Україні неминує позначилась на перебігу та результатах ринкових реформ. Тривала неврегульованість правовідносин власності, в т. ч. земельної, суперечливість норм цивільного та господарського законодавства, непрозорість механізмів приватизації державного майна та інші прояви розмивання прав власності зумовили зростання кількості тіньових оборотів із майном, що ставило права власників на хиткий ґрунт. Падіння життєвого рівня більшості населення поряд із стрімким зростанням статків управлінської еліти, що триває дотепер, не сприяє поліпшенню суспільного ставлення до приватної власності, насамперед великої, що підтверджують соціологічні опитування. Поширення заходів конфіскаційного характеру, реприватизації, рейдерства та інших прикладів силового перерозподілу прав

власників підриває довіру до інституту власності та ставить під загрозу права інвесторів.

За відсутності змін у державній політиці власності існує реальна загроза відтворення цих та подібних практик у майбутньому, що суттєво ускладнить процеси повоєнного відродження та євроінтеграції України. Критично необхідним є розроблення і реалізація цілісної програми заходів, спрямованих на підвищення суспільної легітимності приватної власності, захисту прав власників, подолання корупції та організованої злочинності, впорядкування діючого законодавства відповідно до загальновизнаних у світі норм і стандартів права, забезпечення дотримання законів та піднесення рівня правової культури суспільства.

Особливу небезпеку для економічного розвитку України становить інститут «влади-власності», історично сформований в умовах монополізації посадових функцій у суспільному поділі праці, коли економічна влада впливає не з власності, а з місця у суспільній ієрархії. Наслідками його функціонування стали: корпоратизація адміністративно-господарської еліти та поступове виокремлення номенклатури в окрему привілейовану «касту»; розвиток корупції, непотизму, інших проявів опортуністичної поведінки та зловживання економічною владою; закріплення механізму негативного відбору управлінських кадрів, їх моральна та професійна деградація, що зрештою зумовило зростання кількості помилкових економічних рішень, саботаж або відкрити протидію реформам та блокування інституційних і технологічних інновацій.

У результаті процесів роздержавлення та приватизації, фактично здійснених в інтересах державно-господарської бюрократії за її безпосередньої участі та під її керівництвом, інститут влади-власності не втратив позицій у боротьбі з новим інституційним устроєм і зберіг основні ознаки, здобуті у період соціалістичного розвитку, такі як система матеріального заохочення номенклатури у вигляді державних дач, машин, премій, медичного обслуговування, закордонних поїздок тощо, а головне, існування «інституційної корупції», коли приналежність до влади відкриває великі можливості як для легального розподілу благ, так і для тінювих доходів, що мало прояв у здійсненні як легальних угод, так і тінювих оборотів у ході наділення власністю осіб, пов'язаних із владними структурами.

Збереження системи відносин влади-власності призвело до розвитку спотворених форм взаємодії представників влади й бізнесу, поширення кланово-олігархічного управління, нехтування правами та інтересами «несистемних» приватних власників, перетворення держави на механізм реалізації інтересів монопольних груп і корумпованих чиновників, законодавчого закріплення вигідних для владних інтересантів «правил гри» в економіці. Перерозподіл частки доходів держави на користь представників влади-власності зумовлює недофінансування певних галузей та сфер економічної діяльності, скорочення сукупного попиту та сукупної пропозиції, зниження рівня інвестицій та рівня задоволення потреб; відсутність гарантій прав власності стимулює падіння довіри до держави з боку економічних суб'єктів, розширення тінювого сектору економіки, втечу капіталів за межі країни та інші негативні наслідки.

Тривале домінування інституту влади-власності сформувало стійкі стереотипи господарської поведінки, що перешкоджають еволюційному становленню інститутів, сприятливих для розвитку ринків і конкуренції. Необхідний для ефективного повоєнного відродження та подальшого соціально-економічного розвитку порядок влади не може сформуватися стихійно і потребує розроблення заходів державної політики, спрямованих на свідомий перерозподіл економічної влади, що склалася в результаті прагнення до максимізації вигоди, та встановлення суспільного контролю над розподілом прав економічної влади й відповідальності.

В умовах воєнного стану в Україні зростає небезпека відтворення елементів

мобілізаційної економіки, таких як обмеження прав власників та особистих прав громадян, застосування позаекономічного примусу, жорсткий контроль держави за виробництвом і розподілом товарів і ресурсів, обмеження свободи договорів та ін. Однак призначенням мобілізаційної економіки та її інституційної структури є формування інструментів концентрації та централізованого перерозподілу ресурсів з метою вирішення критичних завдань економіко-технологічної та військово-політичної безпеки. У період мирного поступального розвитку її ефективність обмежується ризиками відтворення контрпродуктивних елементів соціалістичної інституційної спадщини — неповаги до прав власності, бюрократизації управління, обмеження економічної свободи та конкуренції.

Впровадження мобілізаційних заходів у межах ринкової економічної системи суттєво відрізняється від радянської моделі мобілізаційної економіки, збудованої на початку 1930-х рр. з метою виконання завдань прискореної індустріалізації, де інституційна взаємодія держави та підприємств здійснювалась на основі державної власності на засоби виробництва, директивного планування, централізованого розподілу ресурсів, командних форм управління і тотального контролю всіх видів господарської діяльності державою.

Історичний досвід повоєнного відродження свідчить про існування тенденції до надмірного подовження режиму прямого втручання держави в економіку, почасти виправданого в умовах війни та повоєнної розрухи. Однак вирішення завдань реіндустріалізації та євроінтеграції, що стануть на часі у повоєнній Україні, в умовах ринкової моделі економіки потребуватиме не одержавлення управління господарськими процесами, а державної підтримки і стимулювання розвитку приватної ініціативи на основі залучення зарубіжних інвестицій, як це було передбачено й успішно втілено у західноєвропейських країнах у ході реалізації Плану Маршалла.

Отже, підготовка вступу України до ЄС необхідно повинна включати розроблення і систематичне впровадження комплексу заходів державної політики, спрямованих на подолання історично зумовлених інституційних деформацій, пов'язаних із функціонуванням інституту власності, що створюють ризики відтворення в економічному розвитку «ефекту колії», ускладнюючи євроінтеграційні перспективи країни.

ЦИФРОВА МОДЕРНІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС

Володимир КОРНЄЄВ,
Декан факультету фінансів та цифрових технологій Державного податкового університету

Цивілізаційний світ разом з європейськими та іншими партнерськими країнами трансформується як цифровий світ. Через інструментальні можливості цифровізації нівелюються кордони для дійсно безперешкодного переміщення капіталів. Як відбувається цивілізаційне зближення країн через сучасну цифрову реальність?

ФОРМУВАННЯ НОВОГО ФІНАНСОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Цифровізація визначає зміни сучасного людського буття. Як передумова і наслідок інформаційно-технологічних перетворень. Змінюється суспільство, людина, економіка. Впровадження цифрових технологій стало повсюдним явищем. Це вже не опція, а необхідність. Тенденція цифрової інклюзії продовжується.

Фінансовий сектор постійно використовує і розвиває цифрові технології. Технологічні онлайн сервіси банків стали маркером цифрової інклюзії. Грошовий обіг поповнюється і перекомбінується різними фінансовими інструментами — фіатними грошима та їх заміниками.

Нова фінансова картина світу зародилася кілька років тому (з 2016 р. приблизно) з появою ринків децентралізованих фінансів (DeFi), зокрема, криптовалют — BTC та інших, які дотепер є приватними ініціативами. Крипторинки швидко стали грошовим «фокусом» фінансової цифровізації. Технологічний сервіс контрактиції інвестиційно-платіжних угод з криптовалютою виокремився в групі фінансових послуг (угоди peer2peer, B2B, B2C, інші).

Особиста свобода через криптовалютні фонтани її фінансування виявилася ажіотажно доступною для вдалих ентузіастів

(інвесторів та трейдерів), але і небезпечною як кураж фінансових спекуляцій. Необхідність фінансової грамотності відтоді поєдналась з цифровою грамотністю.

Водночас грошовий обіг став фрагментованим, імпульсивним, некерованим. Ризики дестабілізації грошового обігу та фінансових систем значно зросли. Електронні приватні криптогаманці знецінили окремі постулати макроекономіки. Зокрема, що багатство створюється працею.

Центробанки світу, як єдині емісійні центри, виявили стурбованість новим форматом/структурою грошового обігу (непереборену і дотепер). Незабезпечена ліквідність і обсяги крипторинків стали новоствореною проблемою для оцінювання і спроб регулювання. Міжнародні фінансові організації (МВФ, СБ, ЄЦБ) висловили більш ніж стримані позиції щодо легалізації обігу криптоактивів.

Необхідність модернізації грошового обігу поставили питання про підготовку емісій цифрових національних валют (CBDC — Central Bank Digital Currency). Це нова форма суверених цифрових грошових одиниць сегменту централізованих фінансів (CeFi). Пілотні проєкти запуску CBDC тестуються/реалізуються в багатьох центробанках. В Україні також.

Сектори CeFi та DeFi формують нову архітектуру грошового обігу.

РОЗВИТОК СЕГМЕНТІВ CEFI ТА DEFI В УКРАЇНІ. ІНСТИТУЦІЙНА БАЗА

В Україні основним провайдером змін та інституційного зміцнення є Національний банк (НБУ). Коротка інституційна історія, пов'язана із цифровізацією вітчизняного фінансового сектора виглядає наступним чином.

Сектор CeFi. Статус цифрової валюти центробанку України — е-гривні визначений у Законі України «Про платіжні послуги» (Ст.1, п. 96).

Пілотний проєкт запуску е-гривні в Україні проводився у 2016-2018 рр. Результати проєкту, висновки та передбачення оприлюднені в інформ-повідомленні та аналітичній записці на сайті [НБУ](#).

Рада НБУ (2020 р.) оцінила перспективи вдосконалення платіжної системи і висловила застереження щодо запуску е-гривні.

Проєкт е-гривні було пролонговано у 2021 р. Згодом постало питання про опрацювання НБУ трьох можливих варіантів використання е-гривні. 28 листопада 2022 р. НБУ представив учасникам ринків платіжних послуг та віртуальних активів [проєкт концепції е-гривні](#).

У новій стратегії НБУ «Фінансова фортеця» (2023 р.) у групі завдань цілі «Сучасні фінансові послуги» наголошено на необхідності подальшої цифровізації фінансових послуг, впровадженні нових технологій, поширенні безготівкових розрахунків, посиленні кібербезпеки. Підкреслено важливість таких ініціатив як «фінансовий ринок — цифрова фортеця; Power banking 2.0 — відновлення інфраструктури на деокупованих територіях; технологічний розвиток фінансового ринку; стійкість, ефективність та клієнтоорієнтованість готівкового обігу; віртуальні активи та цифрові гроші НБУ — чітке регулювання для забезпечення монетарного суверенітету; цифрові фінансові послуги — частина цифрової [країни](#)».

Міністерство цифрової трансформації України разом із криптоспільнотою

представило проєкт «Віртуальні активи» з посиланням на форсайтне дослідження «Віртуальні активи в Україні — 2030».

Сектор DeFi. За неофіційними оцінками фахівців, існує твердження, що Україна за рівнем активності криптотрейдерів і власників криптогаманців займає провідні місця у першій 5-ці глобального крипто-ринку, випереджаючи в цій частині країни Євросоюзу.

Сектор DeFi в Україні є невід'ємною частиною грошового обігу. Але як «дике поле», поки не врегульоване.

ЄВРОПА ТА УКРАЇНА: РЕГУЛЯТОРНІ ТОЧКИ ДОТИКУ НА РИНКАХ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

20 квітня 2023 р. Європейський парламент ухвалив історичне рішення для ринку криптоактивів, схваливши нові загальні правила нагляду та захисту прав споживачів щодо криптовалют — [Markets in Crypto assets \(MiCA\)](#).

У цьому документі відзначено, що він «є частиною пакету цифрових фінансів», який включає: а) нову стратегію цифрових фінансів для фінансового сектора ЄС; б) пропозицію щодо пілотного режиму ринкової інфраструктури технології розподіленої книги (DLT); в) пропозицію щодо цифрової операційної стійкості; г) пропозицію щодо уточнення або зміни певних пов'язаних правил фінансових послуг ЄС. Мета прийняття MiCA полягає у спробі «гарантування, що ЄС прийме цифрову революцію та запровадить її з інноваційними європейськими компаніями, зробивши переваги цифрових фінансів доступними для європейських споживачів і підприємств».

Надалі основні положення визначають, що Регламент MiCA буде безпосередньо застосовуватися до емітентів віртуальних активів, а також до постачальників послуг віртуальних активів, які прагнуть вийти на ринок ЄС. MiCA також поширюватиметься на види ринкових зловживань, пов'язаних з будь-якими видами транзакцій або послуг, зокрема, на маніпулювання ринком та інсайдерську торгівлю.

В Україні законодавчо термін «віртуальні активи» використовується нещодавно, що уособлюється з «цифровим вираженням вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або **інвестиційних цілей**».

Електронні гроші у цьому законі визначилися як різновид активів — коштів (ст. 1: «активи — кошти, у т. ч. електронні гроші, інше майно, майнові та немайнові права»). Згодом законопроект «Про віртуальні активи» підтвердив їх розуміння як нематеріального блага з відповідною вартістю та сукупністю даних в електронній формі. Зазначення в цих визначеннях цифрового вираження вартості, можливості обігу у цифровому форматі для платіжних та інвестиційних цілей дозволяє розуміти криптоактиви як частину віртуальних.

У 2023 р. у Верховній Раді зареєстрований новий законопроект № 10225-1 про обіг віртуальних активів, який спрямований на покращення інвестиційної привабливості держави, створення сприятливих умов для розвитку крипторинків та збільшення надходжень до бюджету завдяки податковому регулюванню операцій з криптоактивами.

Цей законопроект містить законодавчі новації щодо: визначення правового статусу віртуальних активів; класифікації цифрових активів та послуг у сфері, які адаптуються з європейськими стандартами регулювання криптоактивів (MiCA); адаптації рекомендацій FATF щодо фінансового моніторингу ринку криптоактивів; змін податкових умов для бізнесу, який працює у сфері віртуальних активів (ставка оподаткування для фізичних осіб становитиме: 5% впродовж перших трьох років; 9% впродовж наступних 5 років; 18% — після 8 років).

ОЧІКУВАННЯ ПЕРСПЕКТИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ЗБЛИЖЕННЯ РИНКІВ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ ЄС ТА УКРАЇНИ

Цифровий Бреттон-Вудс цілком реальний. Як сучасна інституційна та інструментальна формалізація цифрових змін у фінансовому секторі, як аналог революційних змін світової фінансової системи 80 років тому (1944 р.).

Міжнародна фінансова, платіжна системи будуть перебудовані, вже перебудовуються. Європейський центральний банк (ЄЦБ) та Національний банк України мають активні позиції в цих трансформаціях.

Цифрові активи — CBDC (після тестування) і приватні крипто-«валюти» (після офіційної легалізації) стануть переважною формою розрахунків та збереження резервів. Ринки приватних криптовалют зберігаються як фінансовий тренд цифровізації. Проте їх надмірна спекулятивна природа не може залишатися неконтрольовано самовідтворювальною. Тому що грошовий обіг, всі його інструменти та активи повинні слугувати цілям макроекономічного порядку.

Цифрове фінансове сьогодення і майбутнє — це маяк стратегічний, і водночас постійно ситуативний. Це фактично вибір пріоритетів і цілей цивілізації. Цей вибір психологічний, технологічний, інвестиційний, фінансовий. Відмінність у засобах (інструментах) праці і буття вирізняє сьогоденні покоління від попередників, і формує майбутні суспільні й економічні відносини.

Новий світ і світогляд у більшій своїй частині незабаром стануть цифровими. Попереду усвідомлена поведінкова та фінансова цифрова свобода і «оцифрована» відповідальність.

КОНВЕРГЕНЦІЯ VS ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ. МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Ігор МАКАРЕНКО,
Директор Інституту еволюційної економіки

Межі можливого використання категоріального апарату: «конвергенція» vs «інтеграція».
Насамперед звернемо увагу на деякі поняття і визначення, чітко розуміння яких дозво-
лить підвищити якість досліджень.

Дискусія навколо конвергенції політич-
них систем почалася Пителимом Сорокіним
(1944 р.) і велася протягом другої половини
XX ст. (Дж. Гелбрейт, У. Росту, Я. Тинберген,
А. Сахаров та ін.).

«Конвергенція» — зближення, сходження
траєкторій розвитку систем, видів, компро-
місів, у даному випадку — політичних сис-
тем. Конвергенція розуміє зближення, але не
злиття до єдиного цілого.

«Інтеграція» — об'єднання будь-яких
окремих частин в єдине ціле, що формує
нову якість. Це як злиття та поглинання в кор-
поративному секторі. У випадку євроінтегра-
ційних процесів ми сподіваємося, що окремі
європейські країни, які беруть участь в інте-
грації, згодом будуть об'єднані в єдину цілу
систему — нову країну, наприклад, реалізу-
ють ідею В. Черчилля про «Сполучені Штати
Європи».

Якщо кілька країн декларують інтегрува-
тися в єдине ціле, то ці країни мають відмо-
витися від частини власного суверенітету на
користь нового, спільного управління новою
країною.

На це треба звернути увагу, бо, здава-
лося б, дрібні, невеличкі відмінності термінів
«конвергенція» та «євроінтеграція» викли-
кають значні наслідки для політики, особ-
ливо безпекової. Красномовним є при-
клад із Угорщиною, а тепер і з Словаччиною,
коли об'єднана Європа не може забезпе-
чити єдність безпекової політики стосовно
України.

Завершення євроінтеграційного про-
цесу вимагатиме від європейців політичної
волі та мужності. Незавершена інтеграція,

фрагментарність макроекономічних інстру-
ментів не дозволяють їм здійснювати ефек-
тивну не тільки безпекову, але й інноваційну
політику, на практиці ЄС вже продемонстру-
вав зниження темпів розвитку порівняно з
США і з Китаєм.

Тобто ознак завершеної інтеграції євро-
пейських країн в єдиний Європейський Союз
поки що не спостерігається. Це вже викли-
кало ряд проблем із розвитком та безпекою,
а з часом вони можуть збільшуватися.

Проте ця інформація поки що залишається
для роздумів.

Євроінтеграційні процеси для України.
Євроінтеграційні процеси не можна від-
ривати від їхнього історичного контексту.
Європа пройшла післявоєнний шлях інтегра-
ції, і Україна має це враховувати. Потребують
уваги ряд документів, ухвалених європей-
цями, особливо в кінці XX ст. Треба звернути
увагу на економічне наповнення п'яти «маяч-
ків», затверджених Маастрихтською угодою
й виконання Копенгагенських критеріїв. Крім
урахування вимог ЄС до гармонізації нор-
мативно-правового поля, Україна повинна
самостійно взяти на себе досягнення рівня
розвитку¹:

- ✓ частка державного бюджету по відно-
шенню до ВВП на рівні 30%;
- ✓ частка дефіциту державного бюджету до
ВВП — бажано 2%²;
- ✓ відношення державного боргу до ВВП —
не більше 60%;
- ✓ номінальна процентна ставка як ціна гро-
шей на грошових ринках — на низькому

¹ У нашому переліку їх більше ніж п'ять. Для наочності деякі з них ми більше деталізували.

² Європейці зробили виключення для слабкої групи своїх країн: дефіцит держбюджету до ВВП 3%. Про це часто забувають,
кажучи про 3% як про основний критерій.

рівні, але не більше 1,5% кращих аналогічних показників країн-членів;

- ✓ інфляція — на рівні природного значення, виходячи з цінової стабільності країн-членів;
- ✓ валютний курс — у рамках меж, визначених механізмами країн-членів;
- ✓ відмова від національної валюти й перехід на євро.

Для України проблемними для виконання виглядають усі п'ять критеріїв.

Відповідно до наведених критеріїв (маячків) зробимо невеликий експрес-аналіз можливостей України щодо виконання завдань Маастрихтської угоди 1992 р.

а. Щоб забезпечити державою виконання конституційних функцій і не перевищити державним бюджетом позначки 30% ВВП, економіка має бути достатньо великою, її ВВП на душу населення на рік має бути не менше €11 тис. на душу населення за рік в еквіваленті, а це — майже втричі більше за теперішнє значення ВВП України. Досягнення цього значення — вкрай складне завдання і важко вирішуване без потужної активізації інноваційного та наукового процесів. У разі реального зростання ВВП темпами 7% в рік, Україні від теперішнього рівня економіки знадобляться десятиріччя для досягнення мети.

б. Частка державного бюджету на рівні 30% ВВП для України у воєнний час є недосяжною величиною. Тепер в Україні вона значно перевищує цю величину. І хоча це бюджет воєнного часу, у повоєнний час потребуватимуться не менші суми на відновлення. Для виконання цього завдання ВВП України має бути, як вказано, вдвічі-втричі більшим.

в. Відповідно, це має вплинути на величини дефіциту державного бюджету та державного боргу. Державний борг України значно перевищує контрольний маячок.

г. Ринкова процентна ставка в Україні надто висока й унеможливорює активний

інвестиційний процес малим і середнім бізнесом.

ґ. Інфляція в Україні (ІЦЦ) 5,4% — це, мабуть, єдиний показник, що відповідає вимогам. Але досягнуто це було надто великою ціною — надвеликими значеннями облікової ставки, витісненням робочої сили.

д. Валютний курс завищений внаслідок наджорсткої монетарної політики. Індикатором цьому служить велике від'ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу. Лише за шість місяців 2024 р. сальдо становило \$8,2 млрд.

Тому першими кроками до євроінтеграції мають бути заходи з вирівнювання рівнів розвитку економік³ (див. п. а.) і покращення характеристик економіки та гуманітарних чинників⁴.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Україна в євроінтеграційних процесах має враховувати Копенгагенські критерії та «маячки», зазначені в Маастрихтській угоді. Прискорити поглиблення демократичних процесів, верховенство права, дотримання прав і свобод меншин, особистості, гармонізація законодавства. Приділити увагу поглибленню демократії та розвитку громадянського суспільства європейського типу.

На наукоцентричній основі має бути розроблена стратегія економічного розвитку, на цій же основі й реалізована.

Дати можливість зарубіжним партнерам бачити інвестиційні пріоритети. В реалізації та апробуванні інноваційних пріоритетів має бути створено конкурентний неспотворений вільний ринок, фондовий ринок, ринок нематеріальних активів, відповідна правова система, безумовний захист прав власності.

Приділити увагу вдосконаленню системного макроекономічного середовища, наближеного за характеристиками до європейських аналогів, гуманітарним чинникам християнської етики північноєвропейського типу, забезпечити захист прав і свобод підприємництва та особистості.

³ Маастрихтська угода, <https://webcitation.org/6Hds82MCh?url=http://www.eurotreaties.com/maastrichteu.pdf>.

⁴ Макаренко І.П. Анатомія економічних криз. Макроекономічні умови формування та управління розвитком національних інноваційних систем / Монографія — Інст. еволюційної економ. — К.: Інтертехнологія, 2009. — С. 24.

ПЕРСПЕКТИВИ ТА МОЖЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗБЛИЖЕННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНИХ ПЕНСІЙНИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ ТА ЄС

Олег МАКАРЕНКО,
Голова Ради Національної асоціації пенсійних фондів України
та адміністраторів недержавних пенсійних фондів

Поточний стан пенсійного забезпечення як в Україні, так і в країнах ЄС дозволяє зробити висновок про тотожність як поточних, так і перспективних проблем. Зокрема, основними чинниками, що формують на сьогодні «обличчя» накопичувальних пенсійних систем України та ЄС є фактор демографічних змін (зростання очікуваної тривалості життя і зниження народжуваності) та фінансова нестабільність (глобальна фінансова криза як наслідок COVID19 для країн ЄС та збройна агресія з боку Росії для України).

ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМ РОЗВИТКУ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ ЄС

Накопичувальна пенсійна система в країнах ЄС складається з двох основних елементів: професійні (накопичувальні) пенсійні схеми та приватні пенсійні схеми/страхування життя.

Це досить суттєві елементи пенсійної системи, наприклад, у Нідерландах активи професійних пенсійних фондів перевищують 200% ВВП, а загальні активи накопичувальної складової пенсійної системи в країнах ЄС досягають понад €10 трлн. Звичайно, це має суттєвий вплив на фінансові ринки, а особливо в частині забезпечення довгострокового капіталу для економіки.

Саме зараз у накопичувальній складовій пенсійної системи країн ЄС відбуваються досить фундаментальні зміни: здійснюється перехід від пенсійних схем DB (defined benefit), тобто визначена пенсія, пенсія з фіксованим розміром — до пенсійних схем DC (defined contribution), тобто пенсія з визначеними внесками, накопичувальна пенсія:

- ✓ **визначена пенсія (DB):** це гарантована пенсія. У цій моделі роботодавці обіцяють конкретний розмір пенсії, що базується на заробітній платі та стажі роботи. При цьому інвестиційний ризик несе роботодавець (він відповідає за

інвестування пенсійних внесків для виконання майбутніх зобов'язань).

- ✓ **пенсійна схема з визначеними внесками (DC):** передбачає відкриття кожному учаснику індивідуального пенсійного рахунку, на який працівники та роботодавець здійснюють пенсійні внески. При цьому інвестиційний ризик несе учасник (наприклад, ризик волатильності фінансових інструментів, у які вкладено його кошти).

Отже, у схемах DC прибуток не гарантується, а інвестиційний ризик несуть учасники пенсійних фондів. У схемах DB навпаки — учасникам гарантовані фіксовані майбутні виплати, а інвестиційний ризик несе роботодавець.

Драйвером переходу від схем DB до схем DC в ЄС виступає Голландія. Сектор пенсійних фондів Нідерландів наразі працює за схемою DB і є найбільшим у Єврозоні з активами в управлінні понад €1,7 трлн. У 2019 р. урядом цієї країни було досягнуто знакової угоди щодо нової системи переходу зі схем DB на схеми DC.

Нова система набула чинності влітку 2023 р., а перехідний період закінчиться в 2027 р. З переходом голландських пенсійних фондів очікується, що частка схем пенсійних фондів за схемами DC в Єврозоні зросте приблизно з 17% до 77%, що суттєво вплине

на криві прибутковості та структуру фінансової системи ЄС.

Ще одним фактором переходу з пенсійних схем DB на схеми DC є уразливість схем DB до процентного ризику через від'ємний розрив дюрації. У пенсійних планах за схемою DB пенсійні фонди отримують внески й інвестують їх в активи (наприклад, облігації), тоді як учасникам обіцяють заздалегідь визначені виплати (пільги) пізніше. Поточна вартість як активів, так і зобов'язань пенсійних фондів збільшується, коли процентні ставки (ставки дисконту) падають. Ця чутливість до процентних ставок, яка і називається дюрацією, має тенденцію бути більшою на стороні зобов'язань, ніж на стороні активів. Таким чином, фінансовий стан пенсійних фондів з від'ємним розривом дюрації слабшає, коли відсоткові ставки падають уздовж спектру строків погашення. Для уникнення цього, пенсійні фонди можуть збільшити дюрацію своїх активів шляхом купівлі довготермінових облігацій або шляхом укладання процентних свопів, за якими вони отримують фіксовану ставку та сплачують плаваючу ставку.

Як наслідок, пенсійні фонди є основними гравцями на ринку як довгострокових державних облігацій, так і свопів з фіксованою процентною ставкою. Зокрема, на довгому кінці спектру строків погашення авуари пенсійних фондів складають до двох третин усіх авуарів державних облігацій єврозони та майже половину свопів з фіксованою відсотковою ставкою, більшість з яких утримується голландськими пенсійними фондами.

Перехід від DB до DC може змінити на фінансовому ринку ЄС попит на певні класи активів, оскільки ці дві схеми мають різні профілі ризику та інвестицій. Найважливіше те, що певні нормативні обмеження є більш обов'язковими для схем DB, і це впливає на розподіл портфеля.

Враховуючи зазначене, перехід до пенсійних схем DC може структурно змінити загальну картину фінансових ринків ЄС шляхом зниження попиту на довгострокові облігації та свопи та збільшення фінансування акціонерного капіталу (ринку акцій), що посилить сектор інвестиційних фондів і збільшить взаємозв'язок між небанківськими фінансовими установами.

Проте найважливішим наслідком переходу від схем DB до схем DC є перенесення інвестиційного ризику з пенсійного фонду на учасника пенсійного фонду. За схемами DC накопичення пенсійних заощаджень безпосередньо залежить від ефективності ринків і, зрештою, від ефективності економіки. Таким чином, пенсійні заощадження учасників можуть стати більш невизначеними, а пенсійний дохід може бути більш нерівномірним.

ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМ РОЗВИТКУ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

В Україні, як і у країнах ЄС, накопичувальна складова пенсійної системи складається з двох рівнів: другий (державний) та третій (недержавний). В той же час, другий рівень накопичувальної системи на сьогодні знаходиться у стадії створення, а отже, не тільки не функціонує, але й навіть не має чітких законодавчих контурів.

Реально працюючим в Україні є третій накопичувальний рівень — рівень недержавних пенсійних фондів. І слід зазначити, що теоретично цей рівень має всі зовнішні ознаки DC схем. Тобто кожен учасник пенсійного фонду має відкритий індивідуальний пенсійний рахунок і кожен несе інвестиційний ризик та волатильності вартості активів, у які вкладено його пенсійні кошти.

Загальна картина накопичувальної пенсійної системи в Україні на сьогодні наступна: станом на 31 грудня 2023 р., в Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 56 діючих недержавних пенсійних фондів (далі — НПФ) та 16 діючих адміністраторів НПФ.

НПФ зареєстровано у 8 регіонах України. Найбільша кількість НПФ зосереджена у Києві — 40, або 71,4% загальної кількості діючих НПФ. Адміністраторами недержавних пенсійних фондів укладено 96,9 тис. пенсійних контрактів. Загальна кількість учасників НПФ становила 886,3 тис. осіб, з яких отримали/отримують пенсійні виплати 93,8 тис. осіб (10,6% загальної кількості учасників). Пенсійні виплати (одноразові та на визначений строк) становили 1,66 млрд грн.

Одним із основних якісних показників, які характеризують систему НПЗ, є сплачені пенсійні внески. Сума пенсійних внесків, станом на 31 грудня 2023 р., становить 3,04 млрд грн.

Загальна (чиста) вартість активів, сформованих недержавними пенсійними фондами, становила 4,89 млрд грн.

Структура активів НПФ в Україні досить красномовна: 49,4% державні цінні папери та 43% депозити в банках, що свідчить про те, що незважаючи на всі зовнішні ознаки схем DC, наша накопичувальна пенсійна система фактично працює на схемах DB.

Причинами поточного стану накопичувальної системи України можна назвати:

- ✓ відсутність зрозумілої та послідовної державної політики щодо накопичувальної складової пенсійної системи України, унаслідок чого залишаються складні бюрократичні процедури створення та функціонування НПФ;
- ✓ відсутність інструментів для ефективного та надійного інвестування пенсійних активів — фінансова та ринкова інфраструктура ринків капіталу України знаходиться на зародковому етапі;

- ✓ відсутність чіткої та зрозумілої мотивації для роботодавців в участі в такій системі;

- ✓ збройна агресія з боку Росії, що підсилює та гіперболізує всі «дитячі» хвороби становлення накопичувальної складової пенсійної системи нашої країни.

Підіб'ємо підсумки, незважаючи на зовнішні ознаки тотожності руху пенсійних систем України та ЄС за реальною ситуацією цей рух є різнонаправленим.

На жаль, пенсійні фонди в Україні:

- ✓ мають дуже незначний вплив на фінансові ринки;
- ✓ мають малий обсяг охоплення населення;
- ✓ за структурою активів пенсійні схеми в більшій частині відповідають пенсійним схемам DB (облігації та депозити).

В той же час, після закінчення бойових дій та початку відбудови нашої країни, саме накопичувальна складова пенсійної системи нашої країни, а особливо запуск другого її рівня має стати одним із драйверів цього процесу.

ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ

Володимир МІЩЕНКО,
завідувач сектору цифрової економіки Інституту економіки та прогнозування

Світлана НАУМЕНКОВА,
професор кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Одним із важливих напрямів співробітництва України з ЄС є взаємодія у галузі розвитку та регулювання впровадження і використання цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту (ШІ). Важливість ШІ для розвитку сучасної економіки та суспільства, його глобальний характер і постійне розширення сфер використання потребують скоординованих дій всіх країн світу та постійної державної підтримки процесів впровадження і використання ШІ шляхом запровадження дієвих інструментів і механізмів регулювання та контролю. У багатьох країнах світу вже накопичено певний досвід підтримки ШІ, вивчення та використання якого дозволить адаптувати кращі практики для умов України¹.

Сьогодні у більшості країн світу формування законодавчої бази щодо регулювання процесів розроблення та використання технологій ШІ ще перебуває на етапі становлення. У 2024 р. Європейський Союз першим ухвалив Закон «Про штучний інтелект», основні положення якого передбачають правила розроблення, впровадження та використання технологій ШІ, заборону використання певних систем ШІ, визначення відповідальності постачальників систем ШІ, а також створення Європейської ради зі штучного інтелекту².

Головними заходами уряду України в галузі підтримки процесів проектування, впровадження і використання технологій ШІ повинні бути:

- ✓ розроблення нормативно-правової бази, принципів і стандартів проектування і використання систем ШІ та механізмів оцінки ефективності їх функціонування, формування контрольованого середовища, яке підтримує етичне та відповідальне ставлення до їх використання;

- ✓ розроблення політики і програм досліджень, консолідація дослідницьких мереж з метою підтримки наукових досліджень та збільшення обсягів державних і приватних інвестицій у проекти, що сприяють подоланню негативних політичних, правових і етичних наслідків, пов'язаних з використанням ШІ;
- ✓ забезпечення першочергового інвестування у формування відкритих баз даних, їх захист і поліпшення функціональної сумісності відповідно до стандарту DCAT-AP та критеріїв оцінки ефективності, визначених Європейською Комісією³;
- ✓ сприяння формуванню та розвитку сучасної цифрової екосистеми для забезпечення реалізації державної політики у сфері створення та підтримки баз і порталів даних, формування ринку даних, розширення доступу до технологій ШІ, цифрової інфраструктури та обчислювальних потужностей;

¹ Міщенко В. І. Стратегічне управління процесами цифрової трансформації економіки. – Економіка України, 2022 р., №1, с. 67-81, <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.067>.

² European Parliament legislative resolution of 13 March 2024 on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union Legislative Acts (COM(2021)0206 – C9-0146/2021 – 2021/0106(COD)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_EN.html#def_2_1.

³ Open Data Maturity Report 2021. Publications Office of the European Union. – European Commission, <http://dx.doi.org/10.2830/394148>.

- ✓ реалізація ініціатив, спрямованих на підготовку суспільства до соціально-економічних трансформацій, спричинених використанням ШІ, шляхом формування систем навчання і підготовки кадрів, підвищення якості робочих місць, сприяння відповідальному використанню ШІ⁴.
- ✓ співробітництво в рамках глобальних і регіональних форумів («Глобальне партнерство в галузі ШІ», GlobalPolicy.AI, «Хіросімський процес штучного інтелекту», Декларація Блетчлі), сприяння розробці стандартів і забезпеченню функціональної сумісності різних систем ШІ.

Через високий рівень концентрації ринку технологій ШІ в окремих країнах і великих технологічних компаніях, в Україні відбувається експансія зарубіжних систем ШІ, що може негативно вплинути на цифровий суверенітет і конкурентоспроможність економіки. Така ситуація потребує інтеграції та координації зусиль у процесах розроблення стандартів відповідального проектування, впровадження і використання технологій ШІ.

Завдання України полягає в тому, щоб не допустити технологічного відставання та розбалансування ринку праці. Тому механізми та інструменти державної підтримки процесів розроблення, впровадження і використання технологій ШІ повинні бути спрямовані на одержання максимального позитивного результату для держави, бізнесу та громадян. При використанні систем ШІ завжди буде актуальним питання пошуку виваженого балансу між їхніми можливостями та ризиками, що потребує реалізації комплексних, соціально орієнтованих і гнучких підходів.

Орієнтуючись на законодавство ЄС та провідних країн світу, необхідно розробити та ухвалити Закон України «Про штучний інтелект» і гармонізовані з ним нормативні та регуляторні акти, які б містили систему механізмів, методів та інструментів комплексного регулювання взаємовідносин у галузі ШІ для всіх секторів економіки. У цьому законі необхідно передбачати повноцінну імплементацію керівних принципів ОЕСР щодо ШІ, прозорі правила його етичного використання,

станданти та умови алгоритмічного захисту від дискримінації, політику регулювання і контролю, які б сприяли прискоренню використання ШІ, захищали права і свободи людей та національні цінності.

Закон також повинен передбачати механізми регулювання тих технологій ШІ, які через високий рівень впливу можуть призвести до системних економічних, соціальних і політичних ризиків, інструменти захисту конфіденційності даних, заборону використання систем ШІ для маніпуляції емоціями та поведінкою людей, право користувачів відмовлятися від використання ШІ, а також відповідальність за упереджені, неправильні або дискримінаційні рекомендації, надані системами ШІ, і збитки, що виникають унаслідок їх використання.

На наступному етапі необхідно сформувати інституційну структуру, яка має включати органи нагляду, сертифікації, ліцензування, установи для організації навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів з метою забезпечення ефективної трансформації ринку праці.

Нова інституційна структура повинна спиратися на систему національних стандартів і національну екосистему ШІ, важливими складовими якої є механізми транскордонного обміну та локалізації оброблення і зберігання даних, отриманих іноземними компаніями на території України, з використанням потужностей вітчизняних ІТ-компаній, як це передбачено рекомендаціями ЮНЕСКО з етики ШІ⁵.

Реалізація цих завдань передбачає: 1) створення національного регулятора ринку даних і штучного інтелекту, 2) розширення повноважень і посилення інституційної спроможності Міністерства цифрової трансформації України щодо контролю та нагляду за впровадженням і використанням ШІ, 3) підвищення рівня інформованості населення про можливі сфери і наслідки використання технологій ШІ, 4) збільшення обсягів підготовки фахівців у галузі ШІ, що сприятиме посиленню моніторингу ефективного використання систем ШІ та захисту прав і свобод громадян відповідно до законодавства і стандартів Європейського Союзу.

⁴ Міщенко В. І., Науменкова С. В. Механізми державної підтримки використання штучного інтелекту для забезпечення стійкості економічного розвитку. – Економіка України, 2024 р., № 5. с. 30-56, <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.05.030>.

⁵ Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. UNESCO. Adopted on 23 November 2021. SHS/BIO/PI/2021/1. 2022, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>.

ЕНЕРГЕТИКА УКРАЇНИ ТА ЄС: ПРІОРИТЕТНІ ЗАВДАННЯ НА КОРОТКОСТРОКОВУ ПЕРСПЕКТИВУ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ СПІВПРАЦІ

Геннадій РЯБЦЕВ,
головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень

Задоволення потреби суспільства в енергетичних ресурсах із забезпеченням сталого функціонування економіки є критично важливим для будь-якої держави. Тому однією з пріоритетних цілей російських збройних сил стала енергетична інфраструктура України. Прямі збитки, зумовлені руйнуванням її об'єктів унаслідок масованих повітряних атак за нестачі ефективних систем оборони, перевищили \$16,1 млрд¹. Було виведено з ладу або пошкоджено 45% потужності ГЕС і 90% ТЕС. Залишення на тимчасово окупованих територіях і в зонах ведення бойових дій 35% енергетичних об'єктів, у т. ч. найбільшої в Європі Запорізької АЕС, і втрата 9 ГВт потужності, еквівалентної споживанню Нідерландів², призвели до безпрецедентних обмежень в енергопостачанні. В окремі місяці тривалість аварійних і стабілізаційних вимкень сягала 95% годин. Неодноразово атакувалися об'єкти газотранспортної інфраструктури та підземних сховищ. Із 2022 р. не працюють нафто- й газопереробні заводи, продукти яких забезпечували 30% внутрішнього споживання. Зруйновані об'єкти зберігання пального стратегічного рівня. Нафтопродукти постачають «з коліс» лише через пункти пропуску на західному кордоні.

Щоб відновити втрачене за принципом Build Back Better, потрібно припинення воєнних дій, не менше чотирьох років і понад \$50,5 млрд³.

Оскільки російські удари триватимуть, **пріоритетними завданнями на короткострокову перспективу** автор вбачає:

- ✓ гарантування багаторівневого прикриття об'єктів енергетичної інфраструктури, зокрема тих, де йдуть і відбуватимуться відновлювальні роботи;
- ✓ збереження цілісності Об'єднаної енергетичної системи України завдяки розбудові резервних, зокрема міждержавних, та автономних мереж і систем, створенню й підтриманню резервів розподілу й генерації;
- ✓ забезпечення надійного й безпечного функціонування працездатних енергетичних об'єктів; їхнє облаштування фізичним захистом не нижче другого рівня; створення й підтримання в стані готовності розосереджених запасів найбільш уразливого обладнання;
- ✓ відновлення роботи всіх енергетичних об'єктів, зокрема ТЕС і ТЕЦ малої продуктивності;
- ✓ збільшення використання розподіленої генерації, зокрема формування в регіонах України мережі з 500+ енергетичних установок, переважно когенераційних, із гарантованою потужністю 1-10 (50) МВт, що працюють на місцевому паливі, та приєднані до Об'єднаної енергетичної системи

¹ Піддубний І., Горюнов Д. Збитки та втрати енергетичного сектору України внаслідок повномасштабного вторгнення Росії, – KSE Institute, https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/06/KSE_Vpliv-vii-ni-na-energetiku-UA-1.pdf.

² Виступ Володимира Зеленського на Ukraine Recovery Conference 2024. – Офіс Президента України: офіційний сайт, 11 червня 2024 р., <https://www.president.gov.ua/news/vistup-volodimira-zelenskogo-na-ukraine-recovery-conference-91437>.

³ Піддубний І., Горюнов Д. Збитки та втрати енергетичного сектору України внаслідок повномасштабного вторгнення Росії. – KSE Institute, https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/06/KSE_Vpliv-vii-ni-na-energetiku-UA-1.pdf.

України як елементи ринку допоміжних послуг;

- ✓ забезпечення енергетичної автономності територіальних громад, у т. ч. завдяки використанню місцевих джерел;
- ✓ гарантування неперервного постачання енергоресурсів через західний кордон України в достатніх для споживача обсягах, зокрема в райони з пошкодженою інфраструктурою, у т. ч. шляхом збільшення пропускної спроможності Об'єднаної енергетичної системи України;
- ✓ розроблення й затвердження планів заходів із гарантування безпеки та стійкості критичної інфраструктури, яка забезпечує життєдіяльність територіальних громад, з урахуванням дій із захисту таких об'єктів від зовнішніх загроз.

Для належної реалізації цих завдань Україна потребує **розширення співпраці з державами-членами ЄС** за такими напрямками:

1. Посилення протиракетної та протиповітряної оборони України. Надання засобів ураження балістичних і крилатих ракет та ударних БПЛА, здатних захистити об'єкти критичної інфраструктури від атак із повітря.
2. Декарбонізація сектору з організацією доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх. Диверсифікація структури енергозабезпечення з урахуванням нерівномірності графіків споживання (у т. ч. duck curve). Створення повного циклу виробництва систем зберігання енергії (energy storage system). Розвиток розподіленої генерації, а також міської енергетики з високою концентрацією потужності й великим запасом міцності, прийнятною вартістю приєднання до інфраструктури й можливістю зростання. Стимулювання створення енергетичних кооперативів. Постачання, зокрема в рамках чотирирічної програми Ukraine Investment Facility, обладнання для зведення 1,4 ГВт

високоманеврових електростанцій, 1,1 ГВт установок на біопаливі, 0,8 ГВт систем зберігання енергії, 4,5 ГВт вітрових і 3,8 ГВт фотоелектричних станцій.

3. Завершення переходу від адміністративної до ринкової моделі регулювання в електроенергетиці. Скасування спеціальних обов'язків для забезпечення загальносуспільних інтересів. Корпоратизація державних і недопущення створення нових вертикально інтегрованих енергетичних компаній. Об'єднання ринку «на добу наперед» (РДН) та внутрішньодобового ринку (ВДР) України з ринками Single Day-ahead Coupling (SDAC) і Single Intraday Coupling (SIDC). Зняття системних обмежень (bottlenecks), збільшення обсягу експортних операцій і пропускної спроможності міждержавних перетинів із 1,7 до 2,0-2,2 ГВт (у перспективі – до 7,5 ГВт), зокрема з Польщею – завдяки відновленню ПЛ 750 кВ Хмельницька АЕС – Жешув і зведенню додаткової ПЛ 400 кВ; Румунією – шляхом відбудови ПЛ 750 кВ Південноукраїнська АЕС – Ісакча і переобладнання у двоколову ПЛ 400 кВ Приморська – Ісакча; Угорщиною – завдяки зняттю балансових обмежень і збільшенню навантаження ПЛ 400 кВ Мукачеве – Сайошогед; Словаччиною – шляхом переобладнання у двоколову ПЛ 400 кВ Мукачеве – Вельке Капушани.
4. Завершення переходу від адміністративної до ринкової моделі регулювання в газовій сфері. Скасування спеціальних обов'язків для забезпечення загальносуспільних інтересів. Анбандлінг Групи Нафтогаз. Набуття повноправного членства в ENTSO-G; перегляд принципу застосування мережевих кодексів ЄС на кордоні ЄС – Договірні сторони Енергетичного Співтовариства з метою подальшої інтеграції; створення додаткових потужностей для транспортування газу з держав-членів ЄС в Україну та підписання додаткових угод про забезпечення безпеки постачання в регіоні. Забезпечення участі України в об'єднаному механізмі закупівлі газу, визначеному в плані REPowerEU. Використання вільних потужностей LNG-терміналів у Польщі, Італії,

Хорватії, Греції для накопичення резервів газу в підземних сховищах України для забезпечення потреб регіону у зимовий період. Розширення потужності інтерконекторів між LNG-терміналами та українськими сховищами зі створенням спеціальних тарифних продуктів для транспортування газу від терміналів до сховищ і від сховищ до споживачів.

5. Збільшення видобутку вуглеводнів, передусім природного газу. Спільне з європейськими та американськими інвесторами використання ресурсної бази, зокрема на шельфі Чорного моря. Залучення експертизи й технологій 3D-розвідки й розроблення важковидобувних вуглеводнів, зокрема низькопроникних горизонтів і колекторів нетрадиційного типу, у т. ч. Юзівської та Олеської площ.
6. Формування висококонкурентного й відкритого ринку нафтопродуктів; відновлення внутрішнього виробництва автомобільного, авіаційного й суднового палива за EN та Євро-5, в т. ч. з біологічними компонентами гарантованого походження, на підприємствах малої продуктивності (міні-НПЗ), які сертифіковані за стандартом ISO 9001. Створення страхового запасу нафти й нафтопродуктів, що використовуватиметься на заздалегідь визначених умовах. Укладення договорів з

європейськими виробниками: з перероблення на давальницьких умовах щонайменше 2 млн т нафтової сировини вітчизняного видобутку; на використання потужностей зберігання, які розташовані на території європейських держав поблизу державного кордону з Україною.

7. Модернізація системи магістральних трубопроводів «Дружба» (південна гілка); побудова інтерконекторів із метою диверсифікації постачань нафтової сировини в Україну та ЄС, зокрема будова нафтопроводу Одеса – Броди до Адамової Застави (Польща) для роботи у двосторонньому режимі з потужністю 10 млн т на рік.
8. Комплексна соціально-економічна трансформація вугільних регіонів і мономіст із вирішенням проблем, що виникають внаслідок зменшення видобутку, поступового закриття неперспективних і небезпечних вугільних шахт та їхнього виведення з експлуатації.
9. Повноцінна участь України в реалізації плану RePowerEU, зокрема в частині виробництва та експорту близько 1,5 млн т «зеленого» і «рожевого» водню щорічно, шляхом розбудови «водневого кластеру» в Запорізькій і Дніпропетровській областях з орієнтовною вартістю виробництва електроенергії LCOE \$40/МВт·год.

ЧИ МОЖУТЬ КРАЇНИ ПОДОЛАТИ РОЗРИВ У ЯКОСТІ ЖИТТЯ? УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Андрій СТАВИЦЬКИЙ*,
професор економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ганна ХАРЛАМОВА*,
професор економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

З огляду на те, що в більшості країн спостерігаються істотні відмінності між багатими та бідними, існує потреба у свіжому погляді на динаміку розвитку країни та її потенціал для зближення. Наше дослідження кидає виклик традиційній парадигмі оцінки успіху країни виключно на основі її ВВП. А саме пропонує перехід на оцінки з позиції людиноцентричного підходу, благополуччя людини та її сприйняття добробуту/економічного зростання. Автори пробують використати комплексні економетричні рамки для аналізу довгострокових тенденцій у рівнях споживання населення в різних країнах. Мета цього аналізу – з'ясувати причини різних рівнів використання країнами потенціалу економічного та технологічного зростання і набути стратегічні уроки для України. Незважаючи на значну увагу до споживання на душу населення (consumption per capita, SCP) як ключового показника економічного добробуту, наразі бракує досліджень, що ґрунтуються на економетричному та аналітичному аналізі та охоплюють усі країни світу. Використовуючи потужний інструментарій економетричного аналізу, дослідники проаналізували дані SCP для всіх країн світу за останні 60 років.

Отримані результати свідчать про парадоксальну і стратегічно важливу тенденцію, яка має бути врахована при стратегуванні перспектив України: до 2008 р. всі країни демонстрували стійке зростання SCP, хоча і різними темпами. Після 2008 р. зростання SCP суттєво уповільнилося чи взагалі припинилося. Ця тенденція свідчить про те, що існуюча економічна модель вичерпала себе, і в її парадигмі неможливо стимулювати нове зростання SCP для населення. Хоча дехто може вважати це «досягненням точки добробуту», насправді це зупинка на краю прірви. Яким би не був політичний курс, світ рухається до нової ери і нового перерозподілу світових сил, і, можливо, ця геополітична криза є тільки початком цього нового перерозподілу. Саме цим можна пояснити зростання конфліктів, воєн і напруженості між країнами. Результати дослідження мають важливе значення для розуміння стійкості та майбутнього світової економіки, а також для формування політики та стратегій розвитку на глобальному та національному рівні.

Економіко-математичне моделювання показало, що вирівнювання між країнами неможливе. Тобто за нинішньої економічної моделі решта світу ніколи не досягне рівня багатих країн. Саме тому Україна і потребує,

враховуючи ситуацію, нової парадигми і моделі розвитку без огляду на заведені практики.

Розглянуті тенденції свідчать про збільшення розриву між багатими і бідними країнами. Очікується, що багаті країни стануть ще багатшими, тоді як бідніші взагалі ризикують втратити позиції в конкурентній боротьбі. Крім того, за винятком країн із середнім та вищим за середній рівнем доходу, майже повсюди темпи зростання реального споживання знизилися до 1% на рік. Цей сценарій створює інтригу, бо номінально, зростання на 1% у багатих країнах означає більший приріст (\$235), ніж зростання на 2,5% у країнах із середнім та вищим за середній рівнем доходу (\$80). За нинішньої економічної моделі решті світу стає дедалі складніше наздогнати рівень багатих країн.

Підсумовуючи, можна зазначити, що практично всі країни ЄС програють конкурентну боротьбу Сполученим Штатам та Азії. Якщо азійські країни, користуючись перевагами демографічного переходу, дуже близькі до найвищого рівня, то європейські країни, навпаки, погіршують своє становище, відстаючи від рівня споживання США. Водночас слід констатувати, що практично всі країни світу зіткнулися з проблемою уповільнення

* **Висловлення подяки:** Ця робота стала можливою завдяки підтримці Фонду Хассо Платтнера в рамках гранту LBUS-UA- RO-2023, що фінансується Центром передачі знань Університету імені Луціана Благи в Сібіу.

темпів зростання споживання. Більшість з них вже не можуть забезпечити зростання більше 1% на рік, що значно поступається тенденціям останніх 60–70 років. Це означає, що потенціал нинішньої економічної системи вичерпується, а тому людство потребує більш стабільної, справедливої та дієздатної альтернативи.

Також для аналізу змін рівня споживання та дослідження впливу вищезначених факторів дослідники вирішили використати інструмент панельної регресії з фіксованими ефектами. Такий підхід дозволяє врахувати не лише часові змінні, але й відмінності між країнами. Аналіз проводиться на даних 19 країн, що входять до G20. Оскільки ЄС є 20-м членом цієї структури, до якої входять його окремі представники (Німеччина, Франція, Італія та частково Велика Британія), показники ЄС не розглядалися.

Враховуючи незбалансованість вибірки та стаціонарність ряду, було обрано панельну регресію з фіксованими ефектами:

$$\Delta \text{Cons}_{i,t} = \beta_{10} + \beta_1 \text{Fert}_{i,t} + \beta_2 \Delta \text{CtoGDP}_{i,t} + \mu_{i,t}$$

Залежною змінною є приріст споживання у постійних цінах 2015 р. (Cons), а незалежна змінна — це приріст частки споживання у ВВП (CtoGDP) та коефіцієнт народжуваності (Fert). β_{10} — це фіксований ефект для країни i , що враховує всі фіксовані характеристики цієї країни, як-от культурні особливості, географічне розташування тощо. $\mu_{i,t}$ — це залишкові результати моделі для країни i країни в періоді t .

З цієї моделі можна дійти висновку, що зростання споживання в постійних цінах залежить від розглянутих змінних. Зокрема, зниження народжуваності на 1% збільшує приріст споживання на душу населення в постійних цінах приблизно на \$43. Водночас збільшення приросту споживання до ВВП на 1% призводить до збільшення приросту споживання на душу населення в постійних цінах майже на \$32.

Однак вплив фіксованих ефектів суттєво різниться між країнами. Зокрема, стабільне позитивне значення спостерігається у Сполучених Штатах (+\$314), Великій Британії (+\$131), Австралії (+\$127,5), Саудівській Аравії (+\$85,5) та Канаді (+\$65,5). Водночас значні негативні ефекти помітні в Індонезії (-\$113), Південній Африці (-\$113), Індії (-\$110), Бразилії (-\$108), Аргентині (-\$103) та Мексиці (-\$63). Серед інших європейських країн

спостерігається або негативний ефект (Італія, Російська Федерація, Німеччина, Туреччина), або незначний позитивний (Франція). Відзначають також різний вплив у Японії (-\$15) та Кореї (+\$39,5).

Світова фінансова криза 2008–2009 рр. призвела до падіння споживання майже на \$464. У 2020 р. з початком пандемії COVID-19 відбулося загальносвітове зниження рівня споживання на \$1 197,5 у постійних цінах 2015 р., але вже у 2021 р. цей рівень зріс на \$507. В інші періоди спостерігаємо незначні коливання; середньорічний приріст становив \$12,5 зі стандартною похибкою \$25,99. Медіана цих ефектів становить \$40, тобто в половині періодів зростання не перевищувало цього значення.

Ця позиція визнає важливість вирішення проблеми нерівності доходів та оцінки прогресу нації у більш інклюзивний і справедливий спосіб. Саме вивчення довгострокових тенденцій та міжнародні порівняння можуть дати уявлення про реальне поліпшення якості життя населення. Дане дослідження ґрунтується на ретельному аналізі сучасних публікацій, де розглядаються такі питання, як критика ВВП, аналіз споживання та його порівняння, ВВП на душу населення та споживання, глобальна нерівність та споживання, методи сегментації країн на основі споживання.

Отже, спираючись на аналіз трендових часових рядів та панельної регресії, дослідники виявили, що рівень демографічного розвитку країни відіграє вагомий роль в аналізі індивідуального споживання. Впродовж останніх 60 років більшість країн пройшли різні шляхи для досягнення певного рівня споживання відносно ВВП. Розвинені країни зазвичай підтримують цей рівень трохи нижче 60%, а бідніші країни — близько 73–80%, тоді як одні з найвищих рівнів спостерігаються в Південній Азії, Північній Америці, Латинській Америці та деяких африканських країнах. Статистично підтверджено, що сегментація країн за рівнем споживання помітно зростає, багаті країни стають багатшими, а бідні програють конкурентну боротьбу.

Це дослідження виходить за рамки критики ВВП як мірила прогресу. Воно заглиблюється в суть глобальної моделі споживання, виявляючи нестійкий шлях. Нинішня модель, що характеризується надзвичайною нерівністю, не пропонує жодного життєздатного шляху назад або будь-яких потенційних точок зростання в рамках існуючої парадигми.

ІННОВАЦІЇ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЯ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СТРАТЕГІЇ ЗАЙНЯТОСТІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ДЛЯ ЗРОСТАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

Микола СУДАКОВ,
доцент Академії праці соціальних відносин та туризму

Цифрова трансформація є ключовим драйвером сучасного економічного розвитку та однією з найбільш актуальних тем на глобальному рівні. Впровадження цифрових технологій у всі сфери суспільного життя змінює не лише економіку, але й структуру зайнятості, впливає на вимоги до навичок та компетенцій працівників, а також створює нові можливості для підвищення продуктивності та зростання економіки. Для країн Європейського Союзу цифрова трансформація є пріоритетом, оскільки вона дозволяє адаптувати економіку до викликів глобалізації та сприяти стійкому розвитку. Важливість цього процесу особливо зросла в умовах пандемії COVID-19, яка прискорила перехід до цифрових рішень у багатьох секторах економіки.

Для України, яка інтегрується до європейського простору та прагне стати повноцінним членом ЄС, цифровізація економіки та ринку праці є критично важливою. Незважаючи на значний потенціал та доволі швидке поширення цифрових технологій у повсякденному житті людей та бізнесі, українська економіка стикається з численними викликами цифрової трансформації та пов'язаних з нею змін на ринку праці. Тому досвід Європейського Союзу у впровадженні цифрових інновацій та стратегії зайнятості є надзвичайно важливим для України.

Цифровізація і зайнятість. Цифрова трансформація стала невід'ємною частиною сучасної економіки, впливаючи на всі аспекти суспільного життя. Вона охоплює впровадження нових технологій, таких як штучний інтелект, інтернет речей, великі дані та блокчейн, що призводять до значних змін у виробничих процесах, структурі зайнятості та соціальних відносинах. Глобальні тренди цифрової трансформації включають зростаючу автоматизацію виробництва, поширення віддаленої роботи, підвищення попиту на цифрові навички та розвиток нових форм зайнятості, таких як фріланс та гіг-економіка. Цифровізація також сприяє зростанню продуктивності праці та підвищенню конкурентоспроможності економік, але водночас викликає значні соціальні та економічні виклики.

У відповідь на ці виклики Європейський Союз розробив комплексну стратегію цифрової трансформації, яка включає низку ініціатив та програм, спрямованих на розвиток цифрової економіки та підвищення зайнятості. Однією з ключових складових цієї

стратегії є Європейська стратегія зайнятості, яка акцентує увагу на адаптації ринку праці до умов цифрової епохи.

Ця стратегія включає заходи, спрямовані на підтримку цифрових навичок серед населення, стимулювання інновацій у бізнесі, створення сприятливих умов для розвитку цифрових стартапів та підвищення мобільності робочої сили в межах ЄС.

Значні зміни у структурі зайнятості, спричинені цифровізацією, призводять до зростання попиту на працівників у секторах, пов'язаних з інформаційними технологіями, обробкою даних та цифровими послугами, а також зменшення частки зайнятості у традиційних секторах, таких як виробництво та сільське господарство. При цьому впровадження цифрових технологій у традиційних секторах компенсує втрати зайнятості та забезпечує високу продуктивність.

В рамках цифрової економіки з небувалою швидкістю виникають та поширюються нові професії та навички, а від старих професій

вимагається швидке оновлення наборів навичок, щоб відповідати вимогам цифрової епохи.

Європейський Союз активно впроваджує державну політику, спрямовану на підтримку цифрової трансформації та підвищення зайнятості. Це включає розвиток цифрових інфраструктур, створення сприятливих умов для бізнесу, стимулювання інновацій та підтримку програм навчання та перекваліфікації працівників. Одним з ключових інструментів у цій політиці є програма «Цифрова Європа»¹, яка спрямована на розвиток цифрових технологій, кібербезпеки та штучного інтелекту.

Успіх цифрової трансформації в ЄС значною мірою залежить від співпраці між бізнесом та державою. Партнерства між державними інституціями та приватним сектором сприяють розвитку інноваційних рішень у сфері зайнятості, створюючи нові можливості для бізнесу та працівників. Це включає спільні інвестиції у розвиток цифрових технологій, підтримку стартапів та малих підприємств, а також забезпечення доступу до фінансування для інноваційних проектів.

ЄС активно впроваджує інноваційні підходи до підвищення зайнятості в умовах цифрової трансформації. Це включає розвиток платформ для онлайн-навчання, програми підтримки фрілансерів та самозайнятих осіб, а також створення інноваційних центрів, де підприємці можуть отримати доступ до сучасних технологій та експертної підтримки. Одним з прикладів є програма «Horizon Europe»², яка фінансує дослідницькі та інноваційні проекти, спрямовані на розвиток цифрової економіки.

Перспективи для України. Україна має значний потенціал для цифрової трансформації, однак, незважаючи на істотний прогрес в даному напрямі, цей процес стикається з численними викликами. Незважаючи на наявність висококваліфікованих ІТ-фахівців та розвиток технологічних стартапів, країна має певні прогалини у цифровій інфраструктурі, доступі до сучасних технологій та рівні цифрових навичок серед населення. Крім того,

недостатній рівень інвестицій у дослідження та розвиток, а також регуляторні бар'єри є додатковими перешкодами на шляху до цифрової трансформації.

У порівнянні з країнами ЄС, Україна дещо відстає у впровадженні цифрових технологій та адаптації ринку праці до нових реалій. Це стосується як рівня цифрових навичок серед населення, так і рівня проникнення сучасних технологій у бізнес-середовище. Однак у той же час Україна має потенціал для скорочення цього розриву за рахунок активного впровадження європейського досвіду та використання ресурсів, наданих міжнародними партнерами. Варто відзначити, що великий бізнес в Україні значно більше відповідає рівню цифровізації в ЄС, ніж малий та середній бізнес (таблиця «Окремі показники Індексу...»).

Україна має ряд сильних сторін, які можуть бути використані для успішної цифрової трансформації. Це включає наявність молодого та талановитого населення, розвиток ІТ-сектору, а також стратегічне розташування на межі Європи та Азії. Використання європейського досвіду та активна співпраця з ЄС можуть значно сприяти розвитку цифрової економіки в Україні та підвищенню рівня зайнятості.

Для успішної цифрової трансформації Україна повинна зробити акцент на розвитку цифрових навичок серед населення. Це вимагає розвитку системи освіти, перенавчання та підвищення кваліфікації вчителів, впровадження програм перекваліфікації та навчання протягом усього життя, забезпечення доступу до сучасних технологій у всіх типах місцевості.

Важливим напрямом стимулювання розвитку цифрових технологій є поліпшення бізнес-клімату, що включає зниження регуляторних бар'єрів, підтримку стартапів та малого бізнесу, а також залучення іноземних інвестицій. Відзначимо, що зроблені Україною кроки в даному напрямі вже почали приносити певні результати. В умовах війни ІТ-продукція в Україні стала найбільшим експортним товаром у кризовому 2022 р.

¹ We want Europe to be a digital powerhouse by 2030. – DIGITALEUROPE, <https://www.digitaleurope.org/>.

² Horizon Europe. – European Commission, https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en.

Обсяг експорту ІТ-компаній у 2022 р. склав 40,5% від усіх експортованих послуг або \$3,7 млрд⁵.

Значні перспективи також можуть бути пов'язані із підтримкою цифрової трансформації мікро, малого та середнього бізнесу (ММСБ), які в сучасній економіці є основним двигуном економіки. Це може включати розвиток програм підтримки ММСБ, надання консультаційних послуг та забезпечення доступу до сучасних технологій. Крім того, важливим є створення й розвиток інфраструктури, що сприятиме цифровим стартапам та залученню талановитих фахівців.

Успішній та більш інтенсивній цифровій трансформації в Україні може сприяти активна співпраця з міжнародними організаціями, включаючи Європейський Союз. Це може включати використання європейського

досвіду, залучення технічної допомоги та участь у міжнародних програмах, спрямованих на розвиток цифрових технологій та підвищення зайнятості. Особливу увагу слід приділити участі України в програмах ЄС, спрямованих на розвиток цифрової економіки та навчання цифровим навичкам.

Україна має значний потенціал для розвитку цифрової економіки та підвищення рівня зайнятості за допомогою цифрових технологій. Використання європейського досвіду, активна співпраця з ЄС та реформування системи освіти можуть сприяти успішній цифровій трансформації та створенню нових можливостей для економічного зростання. З правильними підходами та підтримкою з боку міжнародних партнерів, цифрова трансформація має стати потужним двигуном розвитку економіки та ринку праці в Україні, що сприятиме підвищенню обороноздатності та прискорення економічного відновлення.

³ Digital Economy and Society Index (DESI) 2022. – European Commission, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>.

⁴ Державна служба зайнятості. Опитування роботодавців, 2023, <http://surl.li/uexgpb>.

⁵ Експорт України у 2022 р.: головні тенденції, сектори та регіони. – Дія. Бізнес, https://export.gov.ua/news/4570-eksport_ukraini_u_2022_rotsi_golovni_tendentsii_sektori_ta_regioni.

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Євген ТИЩЕНКО,
докторант ПВНЗ «Європейський університет»

Процес повоєнного відновлення та реконструкції економіки України потребує значної фінансової підтримки країн-донорів, перш за все країн-членів ЄС, високого рівня мобілізації внутрішніх фінансових ресурсів, ефективної організації діяльності органів державної влади та суб'єктів ринку. Разом з тим, цей процес повинен відбуватися на основі формування нової структури економіки, яка передбачає розроблення відповідних інституційних засад, економічних і фінансових механізмів шляхом об'єднання зусиль держави, бізнесу, громадян, зарубіжних партнерів та інвесторів щодо мобілізації фінансових і матеріальних ресурсів, а також людського потенціалу.

Основою процесу повоєнного відновлення та реконструкції вітчизняної економіки повинно бути розроблення комплексної стратегії повоєнного відновлення, яка має передбачати широке коло взаємопов'язаних напрямів діяльності всіх суб'єктів господарювання, громадян, країн-партнерів, міжнародних організацій і донорів у вирішенні ключових завдань відновлення економічного¹ та соціального потенціалу країни².

Стратегія відновлення та реконструкції економіки України може включати такі етапи: стабілізаційний, реконструктивний та етап формування нової структури економіки та нової високотехнологічної моделі розвитку постіндустріального типу, що ґрунтується на використанні інновацій та сучасних цифрових технологій.

Головним напрямом розв'язання проблем, пов'язаних з повоєнним відновленням і реконструкцією економіки України, є розроблення принципово нових підходів і політик до організації, планування та управління цими процесами, а критерієм успішності реалізації планів повинно бути забезпечення національно укоріненої стійкості та підвищення ефективності та міжнародної конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Важливою передумовою розгортання процесів повоєнного відновлення та реконструкції економіки повинно бути розроблення плану реалізації державної стратегії, який має включати такі складові: визначення пріоритетних галузей економіки та сфер економічної діяльності; розроблення системи необхідних законодавчих і нормативних актів; визначення конкретних об'єктів відновлення і суб'єктів управління; створення необхідних інститутів; формування джерел та інструментів фінансування; формування механізмів взаємодії з фінансовими донорами та інвесторами; система господарських механізмів і заходів для підтримки і мотивування процесів відновлення та реконструктивного розвитку економіки; терміни виконання окремих завдань; механізми та інструменти відповідальності та контролю за виконанням стратегії та реалізацією плану заходів.

Основними джерелами фінансування відновлення та реконструкції економіки України повинні бути іноземна фінансова допомога окремих країн і міжнародних фінансових організацій, а також кошти зарубіжних інвесторів, зокрема великих інвестиційних і венчурних фондів. З метою ефективного використання цих коштів, а також забезпечення

¹ Ukraine Recovery Plan. – National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War, 2022, <https://recovery.gov.ua>.

² S. Naumenkova, S. Mishchenko, I. Tishchenko, Project financing in the context of the implementation of the «Ukraine Facility Plan». – Economic Space, 2024. No. 191, p. 142-153, <https://doi.org/10.32782/2224-6282/191-24>.

належного управління процесом відновлення та реконструкції необхідне створення спеціальної державної установи, на яку буде покладено обов'язки з акумулювання коштів, забезпечення фінансування відбудови окремих промислових і соціальних об'єктів, організації взаємодії з міжнародними партнерами та інвесторами тощо.

На забезпечення ефективної реалізації стратегії та плану відновлення і реконструкції економіки повинні бути спрямовані структурні реформи, окремі види економічної політики (бюджетно-податкова, інвестиційна, грошово-кредитна, інноваційна, митна) та відповідні фінансово-економічні механізми, включаючи механізми ринкового регулювання, шляхом органічного поєднання інструментів і методів індикативного та стратегічного планування.

З метою розширення форм та інструментів фінансової допомоги необхідно розробити низку нормативно-правових актів, рішень і стимулюючих заходів, що охоплюють широке коло питань, пов'язаних із регулюванням участі іноземних компаній у процесі відбудови, наданням гарантій іноземним інвесторам, забезпеченням захисту іноземних інвестицій, отриманням інвесторами дозволів, ліцензій та інших документів на будівництво, усуненням тарифних і нетарифних бар'єрів для іноземного капіталу, запровадженням податкових і митних пільг для іноземних інвесторів, функціонуванням спеціальних економічних зон, залученням інвестицій у створення нових високотехнологічних підприємств, а також із активізацією діяльності вітчизняного фінансового сектору та ринку капіталів.

Активізації процесів мобілізації внутрішніх фінансових ресурсів для здійснення повоєнної відбудови та модернізації вітчизняної економіки сприятимуть заходи щодо: узгодження грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики з програмами та планами відновлення економіки; активізації кредитної діяльності вітчизняних банків, спрощення умов банківського кредитування, пом'якшення нормативів кредитної діяльності та посилення захисту прав кредиторів; випуску спеціальних державних облігацій повоєнного відновлення; розширення податкової бази; стримування відпливу вітчизняного капіталу за кордон; підтримки діяльності малих і середніх підприємств; розвиток механізмів державно-приватного партнерства та інші.

До ризиків, які можуть стримувати процеси повоєнного відновлення та реконструкції економіки України, можна віднести посилення геополітичної та геоекономічної нестабільності, зростання цін на міжнародних ринках, складність залучення сучасних технологій та обладнання, підвищення вартості обслуговування зовнішнього державного боргу, недостатній рівень інституційної спроможності окремих суб'єктів управління, зволікання із термінами відбудови окремих об'єктів, нестача кваліфікованих кадрів та інші.

У процесі розроблення планів і програм відновлення та реконструкції економіки України більш детального обґрунтування потребують заходи державної політики щодо формування економічних механізмів з метою мобілізації внутрішніх і зовнішніх фінансових ресурсів та активізації активності вітчизняних і зарубіжних інвесторів відповідно до вимог і стандартів ЄС.

КОНВЕРГЕНЦІЯ РИНКІВ ПРАЦІ КРАЇН ЄВРОСОЮЗУ: МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Лідія ТКАЧЕНКО,
провідний науковий співробітник Інституту демографії та проблем якості життя НАН України

Єдиний ринок праці є невід’ємною частиною ідеї створення ЄС, адже усунення перешкод для вільного руху товарів, послуг, капіталу та працівників становить основу довгострокового і конкурентоздатного зростання країн ЄС. Політика згуртованості (Cohesion Policy) як головний напрям регіональної політики на рівні ЄС була започаткована наприкінці 1980-х рр. з метою адаптації до вступу трьох Південно-європейських країн – Греції, Іспанії та Португалії, а у 2000-х, після вступу нових країн Східної і Центральної Європи, її роль багатократно зросла. Масштаби соціально-економічного розриву між «новими» і «старими» країнами-членами ілюструються таким історичним фактом: приєднання десяти нових країн у 2004 р. призвело до зростання загальної чисельності населення ЄС на 20%, але сумарний ВВП зріс лише на 5%¹. Відповіддю на різке зростання нерівності стали зростання обсягів перерозподілу через Єврофонди і збільшення кількості напрямів та інструментів політики. Політика згуртованості передбачає сприяння й підтримку спільному гармонійному розвитку, зокрема концентрацію ресурсів Єврофондів на бідніших країнах-членах та регіонах для зменшення внутрішніх економічних та соціальних диспропорцій.

Нещодавно опублікований Дев’ятий звіт з політики згуртованості (9th Cohesion Report) засвідчує довгостроковий тренд висхідної економічної та соціальної конвергенції впродовж тридцяти років після запуску Єдиного європейського ринку і двадцяти років після розширення 2004 р. Зокрема, середній ВВП на душу населення в державах-членах, які приєдналися у 2004 р., зріс з 52% середнього показника ЄС до майже 80% у 2023 р., а середній рівень безробіття за цей період знизився з 13% до 4%. Відставання менш розвинутих регіонів за рівнем зайнятості за останні десять років скоротилося на 5 процентних пунктів, але розрив залишається істотним (в середньому 68% у 2022 р., порівняно з 78% у більш розвинутих регіонах). За показниками рівня безробіття молоді 15–24 років і частки молодих людей, які не залучені до освіти, зайнятості чи навчання на виробництві (NEETs rate), розрив між менш розвинутими і більш розвинутими регіонами скорочується

надто повільно і досі сягає двократних значень. Недостатній прогрес спостерігається також у подоланні гендерних розривів та за рівнем зайнятості людей з інвалідністю. У дедалі більшій кількості країн/регіонів демографічні зміни зумовлюють скорочення населення працездатного віку. У менш розвинутих країнах/регіонах дефіцит робочої сили може стати серйозною проблемою через нестачу спеціальних навичок для реагування на структурні промислові переходи, цифровий та зелений переходи. Крім того, у менш розвинутих країнах спостерігається вища концентрація ділової активності у столичних містах та великих агломераціях, що збільшує просторову поляризацію та може спричинити недовикористання потенціалу країни/регіону загалом².

Україна отримала статус країни-кандидата на вступ до ЄС, початок переговорів офіційно відкрито. Мають місце емоційно піднесені

¹ EU regional and urban development. History of the policy. – European Commission, https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/what/history_en.

² Ninth report on economic, social and territorial cohesion. – Publications Office of the European Union, March 2024, https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/reports/cohesion9/9CR_Report_FINAL.pdf.

очікування, що якомога швидший вступ до ЄС вирішить усі проблеми і відкриє шлях до європейських стандартів життя. Але динаміка соціально-економічних показників країн ЄС засвідчує, що процес конвергенції не є лінійним і не забезпечується автоматично доступом до фінансових ресурсів Єврофондів.

По суті, значна частина громадян України вже зараз має вільний доступ до єдиного ринку праці ЄС. Статус тимчасового захисту (temporary protection), активований на фоні масового притоку переміщених осіб з України внаслідок російської військової агресії, дає змогу вільного працевлаштування в країнах перебування. За даними Євростату, станом на 30 червня 2024 р., близько 4,3 млн осіб, які виїхали з України через війну, мали статус тимчасового захисту в ЄС. Громадяни України становили понад 98% осіб із статусом тимчасового захисту в ЄС, тобто 4,2 млн осіб. Майже половину (45,6%) осіб із статусом тимчасового захисту в ЄС становили дорослі жінки, ще майже третину (32,4%) — діти і 22% — дорослі чоловіки³. Вже зараз в країнах ЄС проживають близько 2,6 млн громадян України віком 18–64 років⁴, тобто цілком працездатного віку.

Результати дослідження Центру Разумкова показали, що серед респондентів віком від 18 до 65 років, які внаслідок війни вимушені були деякий час жити за кордоном і повернулися до України, 63% чоловіків та понад 50% жінок вважають ринок праці країни перебування більш привабливим для працевлаштування, ніж ринок праці України. Але під час перебування за кордоном досвід офіційного працевлаштування на місцевому підприємстві мали 36% чоловіків і 20% жінок, ще 17% чоловіків і 17% жінок працювали на місцевому підприємстві без офіційного оформлення⁵. Як справедливо зауважують автори дослідження, низький рівень працевлаштування респондентів

пояснюється вимушеним характером міграції, тобто люди втікали від війни і шукали скоріше прихист, а не постійну роботу. Тим не менше, у них була можливість порівняти можливості та умови зайнятості в Україні та закордоном, і це порівняння не на користь України. Хоча статус тимчасового захисту дає можливість працювати без будь-яких додаткових дозволів, істотний відсоток респондентів погоджувалися на роботу без офіційного оформлення. Це може бути пов'язано з небажанням втратити право на соціальні виплати, і у будь-якому разі свідчить про легковажне ставлення до порушень закону.

За оцінками авторів Дев'ятого звіту з політики згуртованості, значний притік громадян України сприятиме економічному зростанню в середньому по ЄС, але не регіональній згуртованості⁶. Іммігранти працездатного віку зазвичай обирають більш розвинуті регіони, найчастіше столичні та інші великі міста, з більш широкими можливостями працевлаштування та заробітку. Головною перешкодою інтеграції громадян України до ринку праці ЄС автори звіту вважають мовні бар'єри, а не складність підтвердження кваліфікації. Ймовірно, це пов'язано з очікуваннями, що, як і більшість іммігрантів та працівників-мігрантів, українці будуть працювати переважно на робочих місцях масових робітничих професій, де не потрібна вища освіта і кваліфікація.

Підсумовуючи, важливо акцентувати, що інтеграція до єдиного європейського ринку праці дійсно відкриває широкі можливості для покращення умов зайнятості та посилення захисту на робочому місці. Але якщо політика зайнятості в Україні й надалі лишатиметься в такому аморфному стані, як зараз, конвергенція з ринками праці ЄС відбуватиметься шляхом стихійних міграційних потоків, як у вигляді заробітчанства, так і різних форм еміграції.

³ 4.3 million people under temporary protection in June 2024. — Eurostat, 9 August 2024, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240709-1>.

⁴ Розраховано за базою даних Євростату, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_asytspm_custom_12584145/default/table?lang=en.

⁵ Дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції з України до ЄС в умовах військового конфлікту. — Центр Разумкова, <https://razumkov.org.ua/images/2024/01/29/2024-Pyshchulina-EDNANNYA-SITE.pdf>.

⁶ Ninth report on economic, social and territorial cohesion. — Publications Office of the European Union, March 2024, https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/reports/cohesion9/9CR_Report_FINAL.pdf.

ЕФЕКТ РІЗНИЦІ В ЕКОНОМІЧНИХ МАСШТАБАХ ПРИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Віталій ШАПРАН,
доцент Українського інституту розвитку фондового ринку КНЕУ, член УТФА

Наталя ШАПРАН,
доцент кафедри фінансів ім. Віктора Федосова КНЕУ

Інтеграція України до ЄС сьогодні є об'єктивною необхідністю не тільки для пожвавлення економічного розвитку, але і з метою запобігання подальшій реалізації військових, політичних і соціальних ризиків для України. Процес євроінтеграції України до Європейського Союзу досить складний не лише через фундаментальні відмінності між економікою і фінансами ЄС та України, а й через тривалу війну з РФ, яка накладає певні економічні обмеження на євроінтеграцію. Інтеграція України до ЄС має свої економічні переваги та ризики, які формуються під впливом багатьох факторів, одним з яких є різниця в масштабах між економіками та ринками України та ЄС. Різниця в масштабах є об'єктивним фактором впливу на євроінтеграцію, який не можна швидко змінити і який потребує уважного вивчення для формування в майбутньому умов такої інтеграції в інтересах України.

Різниця в масштабах. Масштаби економіки ЄС та України істотно відрізняються, що наочно видно з представлених в таблиці «Кількісні характеристики ефекту масштабу...»¹. Так, за номінальним ВВП економіка України становить менше 1% від економіки ЄС, а за ВВП, який розраховується за

купівельною спроможністю, — менше 2,5%. Обидва показники дають лише номінальне уявлення про різницю в масштабах, але навіть якщо пригадати, що від 30 до 40% української економіки знаходиться в тіні, то відставання за обсягом ВВП все одно буде дуже значним.

КІЛЬКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕФЕКТУ МАСШТАБУ ЗА ПІДСУМКАМИ 2023 р.

Показники	Україна	ЄС	Україна / ЄС, %
ВВП за купівельною спроможністю, \$млрд	559,98	24 177	2,32
ВВП номінальний, \$млрд	178,76	18 350	0,97
Населення, млн осіб	35,661	451,815	7,89
Реальний ВВП на душу населення, \$	16 200	53 800	30,11
Експорт, \$млрд	51,09	9 712	0,53
Імпорт, \$млрд	88,49	9 004	0,98
Кредити приватному сектору, \$млрд	18,6	5 661,7	0,33
Співвідношення між кредитами та номінальним ВВП, %	10,39	30,85	

¹ The World Factbook, Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/>; Indicators. Trading Economics, <https://tradingeconomics.com>.

Схожа ситуація прослідковується і при порівнянні обсягів експорту та імпорту. При цьому, порівняльний аналіз дав можливість виявити кілька диспропорцій. По-перше, частка експорту України в експорті ЄС за підсумками 2023 р. складала 0,53%, а частка номінального ВВП — близько 1%. Тобто експортний потенціал України у 2023 р. був знижений через війну.

По-друге, населення України становило 7,89% від населення ЄС, а номінальний ВВП — всього близько 1%. Відставання відбувалось, в т. ч. через різницю у продуктивності праці та у структурі галузевих ринків. Таке відставання відобразилось на показнику ВВП на душу населення, який в Україні був в 3,32 раза меншим ніж в ЄС, що створило фундамент для різниці в номінальних доходах населення.

По-третє, кредитні ресурси банків України та банків ЄС (навіть при різниці в методах оцінювання на користь України) відрізняються ще більше, ніж показники ВВП та експорту України та ЄС. Так, за підсумками 2023 р., кредитний портфель європейських банків був в 305 разів більшим за кредитний портфель банків України. Фондовий ринок навіть не було сенсу порівнювати.

Переваги та ризики. З результатів порівняння масштабів економіки ЄС та України виходить, що до основних переваг інтеграції з ЄС належать: доступ до європейських кредитів та інвестицій, доступ до технологій, які збільшують продуктивність праці, доступ українських експортерів до європейських ринків. Всі три переваги мають бути спрямовані на підсилення національної економіки, масштаб якої має дуже швидко збільшуватись, щоб тягнути на собі суверенний оборонний сектор, який в перспективі має стати частиною НАТО.

Доступ до європейських кредитів та інвестицій потребує від України серйозних реформ, які мають змінити кредитний ринок країни, зробивши його доступним для європейських банківських груп, які вже присутні

в Україні, але операції яких через українську специфіку обмежені. Розширення прийняття європейських інвестицій також потребує розбудови інфраструктури ринку цінних паперів в Україні. Інакше кажучи, така перевага не розпочне діяти автоматично разом з початком євроінтеграції, а потребує докладання певних зусиль всередині нашої країни.

Прямі європейські інвестиції в Україну можуть стати каталізатором розширення доступу до нових технологій, які мають підвищувати продуктивність праці. Це має сприяти зростанню ВВП та пришвидшити зміну структури галузевих ринків. При цьому, стратегічно важливо, щоб не відбувалось просте лінійне зростання продуктивності праці, наприклад, в сільському господарстві, а розвивались нові галузі: вітрова та сонячна генерація, машинобудування, ІТ та комунікації і т. д.

Доступ національних виробників до ринку ЄС має бути безумовною умовою євроінтеграції, але для запобігання конфліктів з країнами-сусідами, що вже є членами ЄС, Україна має розбудовувати транспортні коридори, які б забезпечували доступ до ринків «Старої Європи» та у Балтійській регіон. Наявність транспортної інфраструктури має зняти наявні гострі проблеми в торгівлі з окремими країнами ЄС.

До ризиків євроінтеграції слід віднести: зменшення чисельності трудових ресурсів в Україні через їх еміграцію до країн ЄС, витіснення європейськими технологічними товарами товарів українських виробників через двобічне зняття торгових обмежень, поглинання української фінансової системи європейськими фінансовими групами та подальша залежність від них.

Масова міграція трудових ресурсів з України є сьогодні ризиком номер 1, реалізація якого прискорилась через війну. За даними Агентства ЄС з питань притулку (EUAA), в 2024 р. більше ніж 4,3 млн громадян України отримали тимчасовий захист у ЄС². Особливо тривожною є статистика від

² Asylum Report 2024. European Union Agency for Asylum, June 2024, <https://euaa.europa.eu/asylum-report-2024/22-responding-arrival-displaced-persons-ukraine>.

Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), за опитуваннями якого у 2024 р. 45% українців, які знаходяться за кордоном, не подавали документи на громадянство іншої країни, але хотіли б це зробити; ще 12% заявили, що вже подали документи на отримання громадянства іншої країни і 7% вказали, що вже отримали таке громадянство³. Отже, Україна втрачає економічно активне населення, що фактично знижує потенціал нашої економіки та забезпечує країни ЄС трудовими ресурсами. Тому перед українською владою стоїть амбітне завдання — конкурувати за економічно активне населення з ЄС. Мають створюватись такі фіскальні, монетарні та економічні умови, які б приваблювали громадян повертатись в Україну для роботи та ведення бізнесу.

При євроінтеграції Україна має забезпечити зміну власної структури галузевих

ринків у бік збільшення рівня переробки та зростання частки сектору послуг у ВВП. Для реалізації цього завдання зовсім не обов'язково вступати в конфлікт з ЄС, а варто запрошувати європейські компанії будувати в Україні виробничі потужності високотехнологічних виробництв. Таку стратегію свого часу використали Польща та Угорщина, вона є успішною і дозволяє державі впливати на зростання частки пріоритетних галузей.

Таким чином, Україна при євроінтеграції має забезпечити власні інтереси через розумну політику протекціонізму та ефективного управління інтеграційними процесами. Втім, вже на першому етапі вбачається гостра необхідність збереження економічно активного населення в Україні та створення умов для повернення 4,3 млн громадян з ЄС, оскільки це є об'єктивною умовою для зростання економіки та відбудови України.

³ Опитування українських біженців у Німеччині, Польщі та Чехії. — КМІС, https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1408&page=1#_ftnref1.

ПОТРЕБИ УКРАЇНИ У ЗОВНІШНЬОМУ ФІНАНСУВАННІ ТА РОЛЬ ЄС У ВІДНОВЛЕННІ ЗОВНІШНЬОЇ СТІЙКОСТІ ТА ДОВГОСТРОКОВОГО ЗРОСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Олександр ШАРОВ*,

головний науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України

Спроби російської влади зупинити або хоча б пригальмувати євроінтеграційні процеси в Україні (які мають кінцевою метою повноправне членство країни в ЄС) знайшли своє вираження, в т. ч. у незаконній анексії Криму, захопленні частини Донбасу та, зрештою, повномасштабному військовому вторгненню в Україну. Все це призвело до значних матеріальних втрат, єдиною прийнятною компенсацією за які (звісно ж, людські втрати не можуть бути компенсовані в принципі) може стати *нове належне місце України в повоєнній глобальній економіці*.

Нові тренди, тригером яких послужила війна проти України (ї спровоковані нею загострення інших світових конфліктів), вже призвели до нового етапу глобалізації, який може означати зворотній хід, перерву або зміну її парадигми, регіоналізацію та протекціоністські заходи... В рамках цього етапу відбуваються важливі процеси одночасної *конвергенції та дивергенції в Європейському Союзі* («Різношвидкісна Європа» або «Сполучені Штати Європи»), які можуть мати, поки що, *непередбачувані наслідки*.

Повоєнні зміни в Україні також матимуть політичний, економічний та безпековий вимір. Економічні наслідки, перш за все, виявлятимуться у формі матеріальних та фінансових збитків, завданих війною. У зв'язку з цим у *короткостроковій перспективі* необхідно говорити про просте відновлення (відбудову) певних об'єктів транспортної, комунальної та промислової інфраструктури. Водночас основну увагу у *середньот- та довгостроковій перспективі* слід зосередити на нових пріоритетах розвитку (які необхідно визначити спираючись як на світові тренди, так і на вітчизняний потенціал). Таким реформам повинні передувати деолігархізація, демонополізація та розвиток конкурентного середовища. Вочевидь, що без досягнення цілей євроінтеграції Україна не тільки не зможе досягти амбітної мети зайняти достойне місце в глобальній економіці, але не зможе навіть претендувати на це (оскільки безумовно опиниться на узбіччі основного шляху соціально-економічного розвитку, маючи, можливо, різноманітних економічних партнерів, але жодного союзника).

Саме тому програма практичних заходів щодо євроінтеграції повинна бути складовою частиною і головним напрямом Програми повоєнного відродження. В цьому контексті необхідно звернути увагу на те, що Європейський Союз вже напрацював значний досвід у наданні фінансової допомоги країнам-членам для сприяння їхнім реформам та підготовці до приєднання до Союзу (pre-accession aid).

Оскільки в середині 1990-х рр. країни Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) почали подавати заявки на вступ до ЄС, програма PHARE головним чином була спрямована на підтримку країн-кандидатів у процесі прийняття та імплементації *acquis communautaire* Співтовариства та в підготовці їх до управління структурними фондами. Протягом 2000-2006 рр. програма PHARE була доповнена програмою ISPA для навколишнього середовища та транспорту та програмою SAPARD для сільського господарства.

Ще одна програма — CARDS (Допомога Співтовариства для реконструкції, розвитку

* Цю статтю підготовлено за підтримки гранту Європейського Союзу (через проєкт EURIZON H2020, грантовий договір 871072) для проєкту «Ukraine's Foreign Financing Needs and the EU's Role in Restoring External Sustainability and Long-Term Growth of the Ukrainian Economy».

Публікація відображає лише точку зору автора, Європейська комісія не несе відповідальності за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

та стабілізації, 2000–2006 рр.) була спрямована на надання допомоги Співтовариства країнам Південно-Східної Європи з метою їх участі в процесі стабілізації та асоціації з Європейським Союзом.

У 2007 р. новий Інструмент передвступної допомоги (Pre-accession Assistance – IPA) замінив попередні інструменти допомоги перед вступом, тобто програми PHARE, ISPA та SAPARD, спеціальний інструмент перед вступом для Туреччини та програму CARDS. У період 2007–2013 рр. IPA був єдиним інструментом фінансування, призначеним для підготовки до вступу. Загальний обсяг передвступного фінансування на період 2007–2013 рр. становив €11,5 млрд¹.

Між тим, аналіз передвступної допомоги ЄС для конкретних країн засвідчує, що Співтовариство підходить індивідуально до кожної з країн-кандидатів, як з точки зору кількісних розмірів допомоги, так і пріоритетів її використання. Вочевидь, що для України це матиме особливе значення, оскільки це перший випадок в історії євроінтеграції, коли країна-кандидат, яка бореться за свій суверенітет та існування, прагне виконати жорсткі умови членства в ЄС². Ця ситуація ставить як перед ЄС, так і Україною складні вибори та виклики, які вимагатимуть нових, нетрадиційних підходів.

У зв'язку з цим, важливо, щоб відповідні органи української влади забезпечили тісну ув'язку планів використання фондів передвступної допомоги з Програмою повоєнного економічного відродження, забезпечуючи таким чином найбільш ефективне використання джерел міжнародного фінансування. Зокрема, це стосується проєктів регіонального розвитку.

Слід підкреслити, що фінансова допомога Європейського Союзу доступна у формі програм, інструментів та інших можливостей фінансування місцевим і регіональним

органам влади³ (МРВ) у країнах-кандидатах і потенційних кандидатах (Албанія, Боснія і Герцеговина (БіГ), колишня югославська республіка Македонія, Косово, Чорногорія, Сербія та Туреччина). МРВ є стратегічним партнером ЄС у ширшому процесі стратегічного програмування разом із центральними національними адміністраціями, відповідальними за цей процес з боку країн-бенефіціарів. МРВ також є важливою групою бенефіціарів як для технічної допомоги (консультаційна та навчальна підтримка для розвитку їхніх можливостей), так і для прямої фінансової підтримки (схеми цільових грантів), які надаються через інструмент.

Що стосується подальшої допомоги, то як відзначають експерти, допомога зі структурних фондів не надходитиме до нових членів, доки вони не створять необхідні для ЄС адміністративні структури. Ґрунтовну реструктуризацію потоку коштів ЄС можна було б уявити лише на період бюджетного планування 2007–2013 рр. Проте навіть в такому випадку дуже сумнівно, чи буде фінансова допомога в рамках Союзу суттєво зосереджена на нових членах, оскільки країни, які отримали найбільшу вигоду до цього часу, вже сигналізували про свій намір захистити свої права навіть після 2006 р. Ці обмежені перспективи отримання значної фінансової допомоги від ЄС є великим розчаруванням для країн-кандидатів, надії яких на отримання значних трансфертних платежів були вагомим мотивом для прагнення до членства в ЄС⁴.

Таким чином, можна констатувати, що євроінтеграційний процес залишається пріоритетним напрямом розвитку повоєнної економіки України, а фінансове співробітництво з ЄС відіграватиме важливу (а, можливо, вирішальну) роль у забезпеченні передвступної підготовки України (що вимагатиме особливої уваги до цього процесу з боку як органів влади, так і громадянського суспільства).

¹ Overview - Instrument for Pre-accession Assistance. – European Commission, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance_en.

² Petrov R. Bumpy Road of Ukraine Towards the EU Membership in Time of War: «Accession Through War» v «Gradual Integration». – European Papers, Vol. 8, 2023, No 3, European Forum, Insight of 27 December 2023, pp. 1057-1065.

³ EU financial assistance available to local and regional authorities in the candidate and potential candidate countries for EU enlargement – Brussels: European Committee of the Regions, Commission for Citizenship, Governance, Institutional and External Affairs, 2018, 31 p.

Mrówka B. Programy pomocowe Unii Europejskiej dostępne dla samorządów w Polsce w okresie przedakcesyjnym (część 1). – Studia Europejskie, No.1/2001, s.119-139.

Mrówka B. Programy pomocowe Unii Europejskiej dostępne dla samorządów w Polsce w okresie przedakcesyjnym (część 2). – Studia Europejskie, 2/2001, s.123-139.

⁴ Lammers K. Can Eastern Europe Catch Up Without Structural Funds? – Intereconomics, September/October 2002, pp. 230-231.

МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ НАБЛИЖЕННЯ ДО ЄС

Тетяна ШЕВКУН,
заступник Генерального директора Української асоціації інвестиційного бізнесу,
директор з питань накопичувального пенсійного забезпечення

Збільшення тривалості життя (старіння населення) є однією з найбільш актуальних проблем сьогодення з огляду впливу на пенсійні системи розвинутих країн. Цей процес прискорювався протягом останнього десятиліття і темпи старіння населення будуть пришвидшуватись протягом наступних двох десятиліть, зі значними відмінностями у змінах вікової структури населення. Так, враховуючи параметри вікової структури населення, пенсійні системи Греції, Латвії, Литви та Польщі можуть бути на межі колапсу унаслідок того, що чисельність населення працездатного віку скоротиться принаймні на третину до 2060 р.

Іншою стороною зменшення працездатного населення є пропорційне збільшення навантаження на фінансову складову пенсійних систем. Тобто фактор старіння населення призводить до серйозної довгострокової фінансової проблеми пенсійного забезпечення населення.

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ НА НЕБЕЗПЕЧНИХ ТА ВАЖКИХ РОБОТАХ

Особливо вплив ризиків відчутний в контексті професій, які відносяться до категорій небезпечних або важких робіт. Працівники, які працюють на таких роботах, мають підвищений ризик передчасної втрати працездатності. Тому майже у всіх країнах ЄС, а також і загалом у світі, для працівників, які працюють на важких та небезпечних роботах, впровадженні різні пільги та додаткові пенсійні схеми, які передбачають можливість більш раннього виходу на пенсію, підвищений розмір пенсій, а також впроваджуються інші програми.

В країнах ЄС підходи до формування пенсійних схем для працівників небезпечних та важких робіт відрізняються тим, як вони підходять до небезпечної або важкої роботи, а також від категорій професій, які відносяться до таких робіт. І все ж є спільні тенденції.

Так історично склалося, що в деяких країнах Європи спеціальне пенсійне забезпечення працівників на небезпечних та важких

роботах стало передумовою впровадження загальної системи пенсійного забезпечення. Багато пенсійних положень для шкідливих або важких професій виникли давно, коли робочі завдання були дуже різними, а рівень технологічного забезпечення дуже низьким. Наприклад, у Франції фермери, морські робітники та шахтарі були одними з перших, кого охопили пенсійні схеми до того, як наприкінці 1920-х рр. було розроблено соціальне страхування.

З розвитком індустріалізації та технологічного прогресу рівень небезпечності та важкості робіт за деякими професіями мали тенденцію до зниження. Тому професії, які відносяться до категорії небезпечних та важких робіт, та відповідні пенсійні схеми періодично переглядаються і можуть відрізнятися у різних країнах Європи. Крім того, змінюються підходи до фінансування таких програм. Країни визначають умови отримання спеціального пенсійного забезпечення для небезпечних або важких робіт на основі назв професій або вимірних характеристик роботи.

В європейських країнах система фінансування пенсійних схем для важких та

небезпечних робіт різняться залежно від країни, але переважно є змішаною та обов'язковою. Фінансування може поєднувати фінансування із загального бюджету країни, за рахунок якого здійснюється фінансування всіх соціальних програм, а також внески роботодавців за окремими пенсійними схемами.

У Португалії схеми фінансуються із загального бюджету соціального забезпечення, а роботодавці сплачують додаткові внески для шахтарів і авіадиспетчерів. У Туреччині додаткові внески коливаються від 1 до 3 процентних пунктів у приватному секторі та від 3,33 до 10 процентних пунктів у державному секторі. В Австрії роботодавці сплачують додаткові внески за ставкою 2% за працівників, які працюють у нічний час, та ін.

У деяких країнах фінансування дострокового виходу на пенсію для небезпечних або важких робіт частково або повністю відокремлено від загального пенсійного фінансування. У Словацькій Республіці окремі добровільні внески спрямовуються в окрему професійну пенсійну схему з визначеними внесками (FDC) з мінімальною ставкою 2%, а до 6% не підлягають оподаткуванню. У Словенії ставка внесків у професійній схемі FDC становить 9,25%. Латвія виплачує більшість пенсій за небезпечну або важку роботу з державного бюджету, тоді як приватна схема FDC фінансує дострокові пенсії для залізничників із внесків роботодавця.

Польща усунула багато професійних відмінностей у пенсійному забезпеченні внаслідок запровадження схеми умовно встановлених внесків (NDC), але запровадила уніфікований варіант дострокового виходу на пенсію для працівників, які працювали на небезпечних або важких роботах. У 1999 р. Польща замінила свою фінансово нестійку та фрагментовану державну пенсійну схему визначених виплат (DB) схемою NDC для людей, які народилися після 1949 р. Схема фінансується за рахунок додаткових пенсійних внесків роботодавців у розмірі 1,5 відсоткових пунктів і державних субсидій¹.

Враховуючи останні тенденції щодо «старіння» населення, зменшення чисельності працездатних осіб і, як наслідок, складності фінансування пенсійних програм заснованих на схемах з визначеними виплатами, країни Європи поступово починають переходити або впроваджувати для нових працівників пенсійні програми, засновані на схемах із визначеними внесками.

ПІЛЬГОВІ ПЕНСІЇ В УКРАЇНІ

В Україні загальноєвропейські тенденції щодо «старіння населення» та зменшення осіб працездатного віку набувають загрозливого характеру. Внаслідок впливу воєнних дій має місце вимушена міграція: зростання кількості внутрішніх мігрантів та значна кількість осіб, які вимушені були виїхати в інші країни; зростання рівня інфляції; зниження доходів населення. В результаті зберігалася тенденція зростання дефіциту фінансування ПФУ за рахунок власних доходів і, відповідно, продовжують зростати дотації з Державного бюджету України. Крім того, все ще залишаються значні дисбаланси між пенсіями за загальною системою і пенсій за спеціальними законами (пільгові пенсії).

Пільгове пенсійне забезпечення в Україні надається, як правило, трьома категоріям працівників:

- ✓ особам, які працюють на роботах з небезпечними або важкими умовами і, отже, мають (можуть мати) нижчу очікувану тривалість життя, ніж решта населення;
- ✓ особам, від яких не можна вимагати дуже тривалої праці за їхніми професіями (це, наприклад, учителі, пілоти);
- ✓ особам з «особливими» заслугами перед державою (таким як ветерани війни, судді та державні службовці).

Пільгові пенсії можна умовно поділити на 2 види: пенсії особам, які мають право дострокового виходу на пенсію (дострокові пенсії) і пенсії особам, які мають право на підвищений розмір пенсії. Для окремих професій ці умови можуть поєднуватися.

¹ Pensions at a Glance 2023. – OECD, https://www-oecd-org.translate.goog/en/publications/pensions-at-a-glance-2023_678055dd-en/full-report.html?x_tr_sl=auto&x_tr_tl=en-US&x_tr_hl=uk#foreword-d1e19-988bbbd119.

Дані Мінсоцполітики свідчать про суттєві дисбаланси між пенсійними виплатами за загальною системою і окремими категоріями пільгових пенсій (діаграма «Скільки в Україні «спецпенсіонерів» ...?»²).

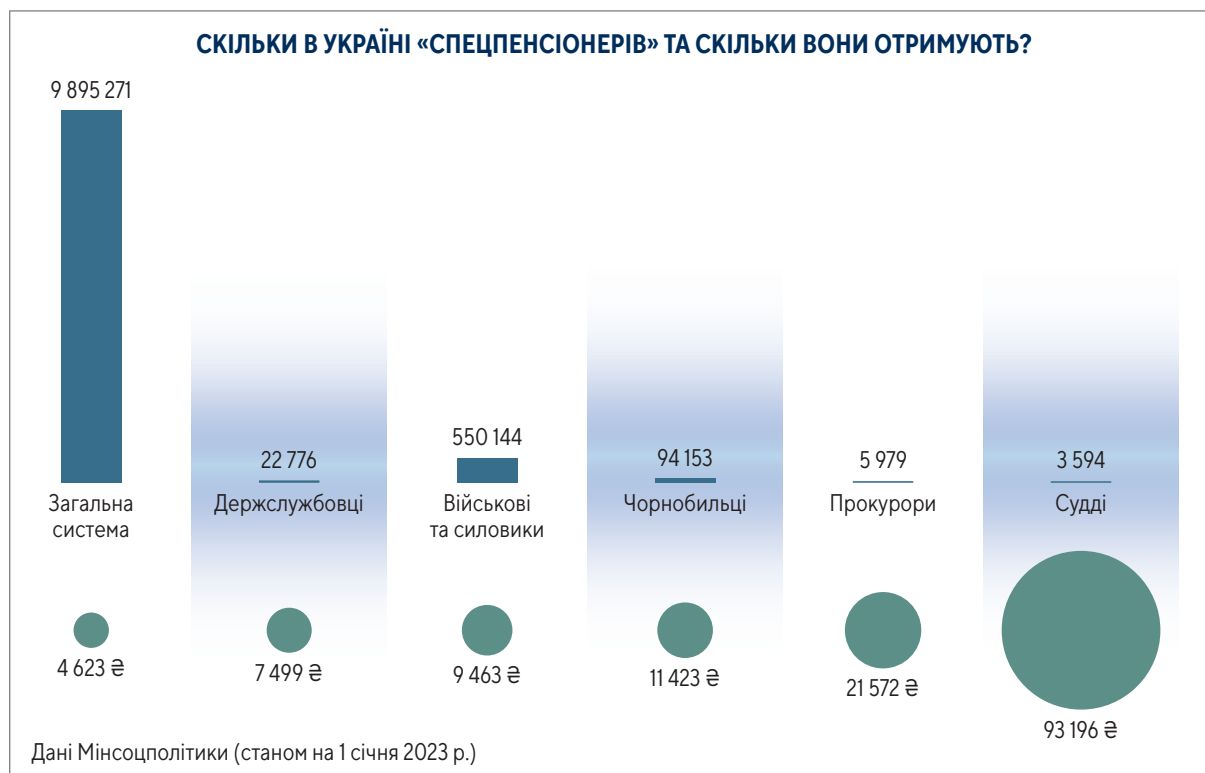
Фінансування пільгових пенсійних схем в Україні є значним тягарем для ПФУ. Пенсії на роботах з важкими або шкідливими умовами праці фінансуються переважно роботодавцями. Крім того, окремі категорії пенсій фінансуються за рахунок прямих трансфертів Державного бюджету України. Наприклад, пенсії представників таких професій, як учителі, лікарі, працівники залізниці, пілоти цивільної авіації також до сих пір фінансуються за рахунок державних субсидій.

Поступове скасування цих пільг — дійсно складна задача.

Враховуючи тенденції провідних країн ЄС, які мають багаторічну історію впровадження та реформування пенсійного забезпечення для небезпечних і важких робіт, модернізація системи професійного

пенсійного забезпечення України повинно рухатися у декількох напрямках:

- ✓ впровадження більш гнучкого механізму визначення спеціального пенсійного забезпечення для небезпечних або важких робіт на основі вимірних характеристик роботи та ризиків, які вона може спричинити на працюючого;
- ✓ поступової заміни пільгового пенсійного забезпечення для окремих категорій професій, в т. ч. і тих, що можуть бути віднесені до категорії небезпечних та важких робіт, на професійну пенсійну систему з визначеними внесками (FDC);
- ✓ сприяння впровадженню рамки професійної підготовки, перекваліфікації та підвищення кваліфікації, для працівників на небезпечних або важких роботах, які мають право дострокового виходу на пенсію, що дозволить їм отримати навички, необхідні для продовження кар'єри на інших роботах з метою більш пізнього виходу на пенсію.

² Державі складно підтримувати менш захищених пенсіонерів, але легко виплачувати по 100 тисяч суддям. Що не так з пенсійною системою? — Економічна правда, <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/06/8/700937/>.

СОЦІАЛЬНА РЕЗИЛІЄНТНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Наталія ШЕЛУДЬКО,
незалежний експерт

Протистояння, що триває з 2014 р., все більше укріпило, заповнило європейську та світову спільноту в тому, що Україна є не уламком імперії, а «самодостатньою спільнотою з прадавнім ментальним стрижнем, завдяки якому значною мірою стали можливими і Росія, і СРСР; проте зусиллями імперської пропаганди цей стрижень був викривлений й неусвідомлений. Також це означає, що Україна не є країною, яка з меркантильних міркувань прагне до Європи й ширше — до євроатлантичної спільноти, а органічно резонує з цією спільнотою своїми ментальними й культурними архетипами, отже, має потенціал і можливості бути її повноправним членом»¹.

Те, що ключовим критерієм перемоги має бути збереження суб'єктності України як держави в міжнародно визнаних кордонах, її людського потенціалу, не потребує додаткових доказів чи спростувань. Проте це лише критерій, який сам по собі не забезпечить входження України в західну цивілізаційну спільноту як повноцінного члена, а не як аграрно-сировинного придатка і донора робочої сили.

Консолідація країн проти агресора рано чи пізно послаблюється і трансформується — це прагматика міжнародних відносин, так було у всі часи, і нинішня поведінка деяких країн Євросоюзу у межах консолідації у протистоянні РФ це виразно ілюструє, а більш глибокий аналіз дозволяє зрозуміти, як «працюють» національні інтереси та потреби у європейців.

Перспектива перемоги та повоєнного розвитку України багато в чому залежить від соціальної резилієнтності суспільства, причому домінантність її компонента певною

мірою визначатиметься тим, що «українське суспільство перебуває в стані колективної травматичної ситуації»². З точки зору перспектив захисту та відбудови держави це дуже важливо: повоєнна Україна має стати осередком гідності й справедливості, свободи і єдності, причому не лише у східно-європейському форматі.

На формування європейської якості життя, подолання несприятливих демографічних зрушень в Україні буде впливати те, чи вдасться забезпечити соціальну резилієнтність суспільства.

В цьому процесі важливим є системне переосмислення проявів, масштабів тих проблемних явищ, які знижують соціальну резилієнтність українського суспільства:

1) За час війни відбулося переосмислення ролі держави загалом та її органів, причому не завжди в позитивному контексті — широкий суспільний розголос отримала перманентна корупційна практика, зокрема,

¹ Збереження і розвиток України в умовах війни та миру: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, Е. М. Лібанова, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: 2024.

² Там же.

у сфері закупівель для ЗСУ, організації мобілізації, «проштовхування» законодавцями ініціатив про відкуп корупціонерів від мобілізації, підвищення податків і потурання контрабанді та ін.

2) Ключовим елементом існування України як держави є національна безпека. Надзвичайно важливим напрямом дій у цьому контексті має стати створення виробництв оборонної техніки, захист об'єктів критичної інфраструктури.

3) Початок збройної агресії РФ спричинив значні проблеми для функціонування системи правосуддя. Ця проблема загострюється не тільки з огляду на необхідність притягнення до відповідальності колаборантів та осіб, які вчинили воєнні злочини, а насамперед необхідністю забезпечення права кожного потерпілого від російської агресії на справедливий суд.

4) Україна стикнулася зі значними міграційними трансформаціями, і перспективи

позитивних змін масштабів і напрямів міграційних потоків не є оптимістичними.

5) Відновлення економіки, передусім інфраструктури, потребуватиме масштабних інвестицій. У цьому контексті важливим є послаблення податкового тягара, забезпечення цільового використання коштів державного та місцевого бюджетів, експортна орієнтація, платоспроможність населення як ключового споживача продукції та послуг.

Осмислюючи інструментарій забезпечення соціальної резилієнтності українського суспільства, слід погодитись, що перетворення у цій сфері передусім повинні бути спрямовані на формування нової моделі суспільного договору, яка спирається на взаємодію влади, громадськості та бізнесу за безумовного пріоритету національного суверенітету і територіальної цілісності України. В пріоритеті має бути забезпечення добробуту громадян, їх успішна самореалізація, викорінення свавілля корупціонерів та чиновників.

РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОЗШИРЕННЯ ЄС: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Олена ШУБРАВСЬКА,
завідувач відділу Інституту економіки та прогнозування

Катерина ПРОКОПЕНКО,
провідний науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування

Курс України на євроінтеграцію було остаточно затверджено підписанням Угоди про асоціацію¹. Серед фундаментальних змін, що відбулись після цього протягом 2014-2021 рр., насамперед відзначається переорієнтація зовнішньої торгівлі України з рф і країн СНД на Євросоюз. За 2014-2021 рр. експорт агропродовольчої продукції до ЄС зріс у 1,6 раза, а його обсяги у 2021 р. сягнули \$7,7 млрд. Значною мірою цьому посприяло запровадження Україною європейських стандартів безпечності при виробництві харчових і нехарчових продуктів, що відкрило для українських виробників шлях на вимогливий європейський ринок.

Війна росії в Україні дала ЄС геополітичний стимул відновити розширення², що спонукало Європейську Раду 23 червня 2022 р. ухвалити рішення щодо надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. Це рішення вже кардинально впливає на аграрну політику України, а надалі, у процесі зближення з ЄС та виконання умов для вступу, українська політика усе більше відповідатиме вимогам Спільної аграрної політики (САП) ЄС. Попри отримання швидкого схвалення євроінтеграційних намірів України, це не забезпечить нашій країні настільки ж пришвидшений процес приєднання до Євросоюзу. Для цього мають бути виконані критерії, які є доволі складними для виконання навіть для країн, які не знаходяться, як Україна, у стані повномасштабної війни. У цьому контексті одним із найбільш значущих викликів для України та її аграрного сектору в контексті приєднання до Євросоюзу є виконання умов у рамках тематичного блоку «Ресурси, сільське господарство та інтеграція», що включає, зокрема, такі складові, як Розділ 11: Сільське господарство та розвиток сільських територій і Розділ 12: Продовольча безпека, ветеринарна

та фітосанітарна політика. Крім того, значним викликом як для європейського, так (у перспективі) й українського аграрного сектору, є необхідність запровадження жорстких норм Європейського Зеленого Курсу (ЄЗК). Усі країни-члени ЄС взяли на себе зобов'язання до 2050 р. зробити Євросоюз кліматично нейтральним. Згідно з цим зобов'язанням до 2030 р. викиди парникових газів мають бути скорочені щонайменше на 55%, порівняно з рівнем 1990 р. Для досягнення цієї мети були сформульовані конкретні цілі та передбачені заходи у багатьох секторах. Зокрема, для аграрного сектора це – скорочення використання пестицидів (на 50%) і мінеральних добрив (на 20%), розширення сегменту органічного землеробства (до 25%) й реалізація заходів з поліпшення біорізноманіття (10% територій із високим рівнем біорізноманіття), забезпечення належних умов утримання худоби і птиці та ін.

Обумовлена повноправним членством України у ЄС необхідність імплементації настанов ЄЗК у сільському господарстві спричинить зміни в обсягах і структурі українського

¹ Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. – КМУ, <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/ASSOCIATION%20AGREEMENT.pdf>.

² Tuynne Karjalainen (2023). EU enlargement in wartime Europe: three dimensions and scenarios. – Contemporary Social Science, 18:5, 637-656, DOI: 10.1080/21582041.2023.2289661.

сільгоспвиробництва, що може позначитися на його прибутковості. При цьому, на нашу думку, проблеми можуть виникнути насамперед у малих і середніх виробників, які претендуватимуть на відповідну підтримку з європейських фондів. Великі ж виробники, зорієнтовані переважно на зернові й олійні культури, зможуть уникнути ризиків, повністю зосередившись на торгівлі з країнами Азії й Африки, оскільки не потребуватимуть зазначених виплат з фондів ЄС.

Варто також зважати на те, що Україна не зможе досягти у найближчому майбутньому цілі ЄЗК щодо 25% частки органічного сільськогосподарських угідь під органічне виробництво до частки, що вимагається, тобто до понад 10 млн га, значно перевищить реальні можливості збуту цієї продукції в Україні та ЄС. Оскільки в рамках переговорів існує певна свобода дій щодо адаптації амбітних цілей «Зеленого курсу» до українських можливостей та потреб, набагато реалістичнішим для України видається встановлений у 2021 р. урядом 3% рівень такого показника (або 1,2 млн га), якого потрібно досягти до 2030 р.³

Приєднання до ЄС такого потужного виробника й експортера сільгосппродукції, яким є Україна, викликає засторогу країн-членів ЄС, особливо тих, що приєдналися до євроспільноти з 2004 р., через імовірність скорочення частки їх фінансування у рамках САП та посилення конкуренції на спільному європейському ринку. Очевидно, що розширення ЄС потребуватиме уточнення цілей його збільшення, критеріїв вступу у нього і відповідного коригування САП. Водночас уже існують досить оптимістичні оцінки, згідно з якими виплати, на які Україна могла б розраховувати у разі гіпотетичного негайного

вступу в ЄС, оцінюються у розмірі до €18,9 млрд на рік⁴. Ця сума близька до обсягу щорічних виплат ЄС за програмою Ukraine Facility на період 2024-2027 рр. у розмірі €12,5 млрд (€50 млрд за чотири роки), що не призведе до значного переобтяження бюджету ЄС.

Отже, основні виклики для сільського господарства України у зв'язку з її можливим приєднанням до ЄС полягають насамперед у необхідності дотримання умов САП та ЄЗК, уникнення конкуренції з європейськими фермерами на ринку ЄС, узгодження інтересів з країнами ЄС щодо вбудовування української аграрної продукції у європейські глобальні ланцюги вартості (Global value chains – ГЛВ), формування надійних та взаємовигідних європейських транзитних маршрутів для експорту на світовий ринок. Серед викликів є й імовірна швидка та легка інтеграція європейського бізнесу в український ринок, що створить ризики втрати українськими виробниками внутрішнього ринку, а також значного впливу кваліфікованих кадрів та робочої сили.

Водночас європейська інтеграція України може надати суттєвого поштовху диверсифікації вітчизняного сільгоспвиробництва і розвитку переробки аграрної продукції. Нові імпульси для розвитку українського сільськогосподарського виробництва вбачаються також у нарощуванні експортних можливостей України на світовому продовольчому ринку, пришвидшенні переходу на інноваційні ресурсозберігаючі технології виробництва, залученні іноземних інвестицій у сферу глибокої переробки аграрної продукції та збільшенні присутності українських виробників у ГЛВ, підвищенні ефективності транспортної логістики, покращенні стану природних ресурсів аграрного виробництва.

³ Національна економічна стратегія на період до 2030 р. – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>.

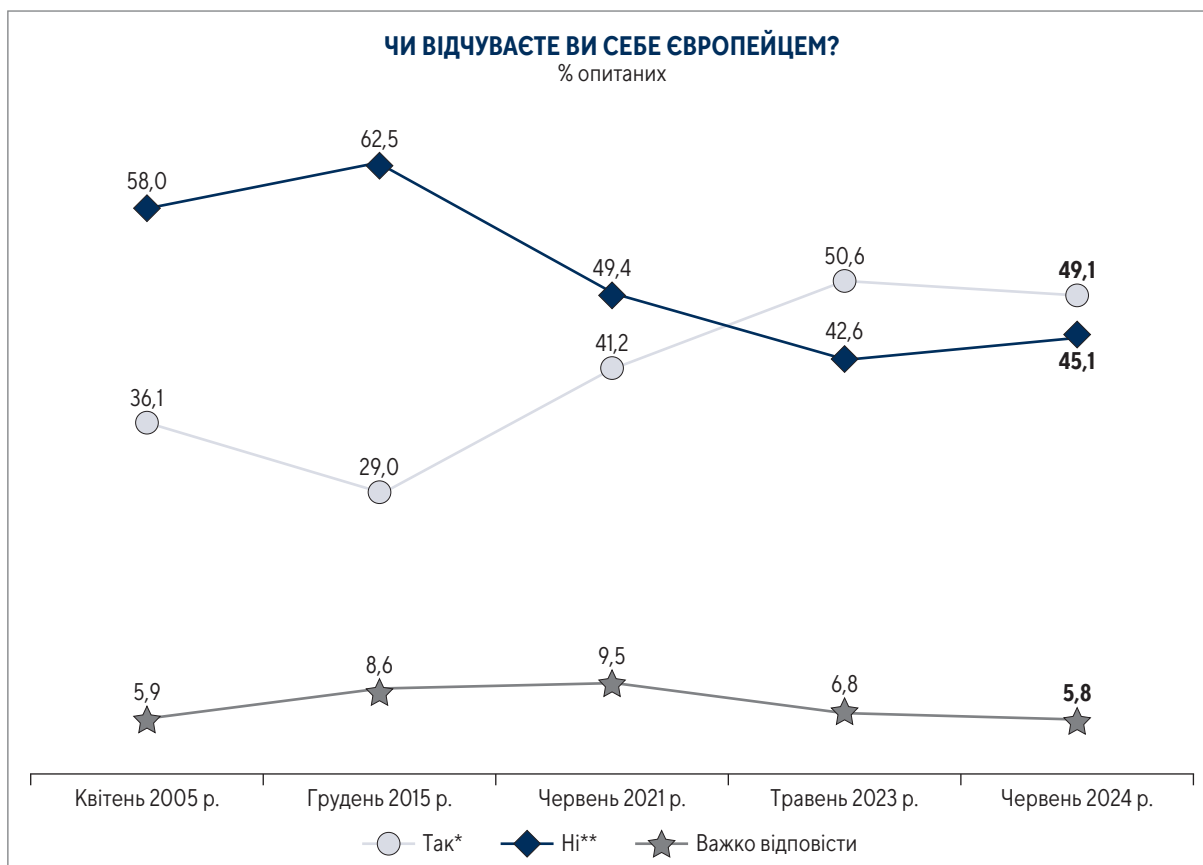
⁴ Emerson M. The Potential Impact of Ukrainian Accession on the EU's Budget – and the Importance of Control Valves. – Policy Paper. September 2023. International Centre for Defence and Security. P.5.

ЯКОЮ МІРОЮ УКРАЇНЦІ ВІДЧУВАЮТЬ СЕБЕ ЄВРОПЕЙЦЯМИ?

Входження країни у новий суспільно-політичний і соціально-економічний простори вимагає і психологічної готовності громадян країни відчувати себе частиною нового омріяного простору. Часткову відповідь на питання такої готовності можуть дати соціологічні дослідження, які упродовж багатьох років проводить Центр Разумкова. Тому сьогодні важливими є окремі порівняльні результати соціологічного опитування червня 2024 р. з відповідними результатами попередніх років стосовно самооцінки громадянами України їх належності або готовності до входження до європейського суспільства¹.

Насамперед звернемо увагу, що порівняно з 2005 р. з 36% до 49% зросло число респондентів, які відчують себе європейцями, і з 58% до 45% зменшилося число тих, хто себе європейцем не відчуває. Перед початком

повномасштабної війни, у 2021 р., відчували себе європейцями 41% опитаних, не відчували — 49% (таблиця «Чи відчуваєте Ви себе європейцем?», врізка «Хто і як відчуває себе європейцем?»).

* Сума відповідей «так» та «скоріше так».

** Сума відповідей «ні» та «скоріше ні».

¹ Соціологічне опитування проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 червня 2024 р. в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Раств в Україні. Повний пресреліз за результатами опитування знаходиться у відкритому доступі на сайті Центру Разумкова: Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024 р.), <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>.

ХТО І ЯК ВІДЧУВАЄ СЕБЕ ЄВРОПЕЙЦЕМ?

1. *Стосовно регіонального розподілу.* З 2021 р. у Західному регіоні частка тих, хто відчуває себе європейцем, зросла з 56,5% до 64%, у Центральному – з 43,5% до 48%, у Південному – з 24% до 32%, у Східному – з 32% до 40%. У Західному регіоні більшість (64%) становлять ті, хто відчуває себе європейцем, у Південному і Східному регіонах більшість (відповідно 63,5% і 53,5%) європейцями себе не відчують, а в Центральному регіоні частки тих, хто відчуває і не відчуває себе європейцем, статистично значуще не відрізняються (відповідно 48% і 45%).
2. *Стосовно вікового аспекту.* Серед представників найстаршої вікової групи (50 років і старші) більшість (56%) становлять ті, хто не відчуває себе європейцем, у молодшій та середній вікових групах більшість (відповідно 64% і 55%) становлять ті, хто відчуває себе європейцем. Зростання частки тих, хто відчуває себе європейцем, порівняно з 2021 р., відбулося у всіх вікових групах.

Називаючи причини, що заважають відчувати себе європейцем, ті респонденти, які себе європейцями не відчують, найчастіше називають низький рівень добробуту (75%). Соціально-культурні умови життя назвали 41%, мовні бар'єри – 38% (їх частка зросла порівняно з 2006 р., коли такі становили 24%). 33% назвали як причину «неєвропейську»

свідомість (у 2006 р. таку відповідь дали 29%), 24% – низький рівень культури, освіти (у 2006 р. – 35%). З 11% до 24% зросла частка тих, хто вказує на відчуття себе представником іншої культури, з 3% до 6,5% – на релігійну належність. 9% вказали на брак інформації про ЄС (таблиця «Що Вам заважає відчувати себе європейцем?»).

ЩО ВАМ ЗАВАЖАЄ ВІДЧУВАТИ СЕБЕ ЄВРОПЕЙЦЕМ?*

% серед тих, хто не відчуває себе європейцем

	Травень 2006 р.	Грудень 2015 р.	Травень 2023 р.	Червень 2024 р.
Низький рівень добробуту	76,2	72,7	56,1	75,4
Соціально-культурні умови життя	40,8	45,5	44,6	40,6
Низький рівень культури, освіти	34,9	28,8	21,4	24,2
«Неєвропейська» свідомість	29,4	32,5	31,6	32,6
Мовні бар'єри	23,9	36,3	39,1	38,0
Відчуття себе представником іншої культури	10,8	16,1	22,8	23,8
Брак інформації про ЄС	8,2	9,9	8,3	8,8
Релігійна належність	2,6	4,7	7,9	6,5
Інше	0,7	2,4	2,8	2,2
Важко відповісти	3,3	4,8	3,9	3,2

* Респондентам пропонувалося вибрати кілька варіантів відповіді.

Досить значними є розбіжності у відповідях на запитання, в яких аспектах Україна є європейською державою. Цілком очікувано найчастіше називається географічний аспект (85%), при цьому частка тих, хто дає таку відповідь, зросла, порівняно з 2021 р., на 8%. 69% вказали на історичний аспект (у 2021 р. таких відповідей було менше – 55%). Порівняно з 2021 р. зросла оцінка культурного аспекту (з 44% до 55%).

Однак, порівняно з 2021 р., статистично значуще не змінилася частка тих, хто

вважає, що в політичному плані Україна є європейською країною – відповідно 32,5% і 32%. При цьому у 2024 р. ця оцінка істотно погіршилася, порівняно з 2023 р., коли таку відповідь давали 47% опитаних.

А найнижчі оцінки стосуються соціального аспекту (лише 26% вважають, що Україна є європейською державою в соціальному аспекті) та економічного аспекту (18%) (таблиця «Чи є Україна європейською державою?»).

ЧИ Є УКРАЇНА ЄВРОПЕЙСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ?					
% опитаних					
	Квітень 2005 р.	Березень 2015 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Червень 2024 р.
У політичному плані					
Так	32,2	21,2	32,5	46,8	31,9
Ні	53,8	66,8	55,7	37,0	54,6
Важко відповісти	13,9	12,1	11,8	16,2	13,5
Соціальному					
Так	14,5	10,6	21,7	28,5	25,9
Ні	73,9	79,3	67,8	59,0	63,7
Важко відповісти	11,6	10,2	10,5	12,5	10,4
Економічному					
Так	12,2	7,0	16,0	18,9	18,4
Ні	77,3	84,6	75,6	68,3	73,0
Важко відповісти	10,5	8,4	8,3	12,8	8,5

На завершення наголосимо на тому, що виконуючи положення Угоди про асоціацію з ЄС і орієнтуючись на мету отримання повноправного членства у Євросоюзі, Україна передусім повинна забезпечити суттєве покращення конкурентоспроможності, послідовну власну інтеграцію у спільний

економічний та соціальний простір об'єднаної Європи, а з тим — інтегруючи цінності, взаємозв'язки, стандарти, норми та ухвалені інституціями ЄС «порядки денні» соціально-економічного розвитку у вітчизняну теорію і практику будівництва сучасної цивілізованої країни.

FOREWORD

Understanding the main factors, development trends, and risks of the modern world economy, particularly the European economy, is crucial for accelerating Ukraine's economic development and European integration. The ruling elite and society need to comprehend these aspects to enhance competitiveness, improve citizens' welfare, and smoothly integrate into the European civilisation space.

The European integration policy holds a significant role for Ukraine, as it prioritises achieving socio-economic convergence with the EU for strategic development. In turn, this effective integration will greatly contribute to improving domestic institutional and socio-economic development, which will be particularly important in post-war recovery.

Given the current realities, Ukraine's tasks of rapprochement require significant and even radical institutional changes, the effectiveness of which will largely depend on the creative use of the experiences of post-socialist partners in seeking European rapprochement, cohesion and joint balanced development.

In this publication, leading national experts contribute their perspectives — as author's theses, including debatable ones — on the complex and often contradictory processes and trends in the national socio-economic and socio-political environment, as well as directions and objectives of state policies aimed at accelerating the country's European integration and raising its meaningfulness.

Despite external aggression and internal challenges, there is optimism that Ukraine will continue to strengthen democratic values and freedoms, improve the rule of law, combat corruption, foster civil society, and enhance the national socio-economic space.

We hope that the opinions, conclusions, and proposals for overcoming obstacles and barriers on Ukraine's European integration path, as well as for accelerating the country's inclusion in the institutional and economic space, presented in this publication, will inspire action of the Ukrainian political elite and become a source of ideas for the development, prosperity, and socio-economic rapprochement of Ukraine with the countries of the European Union.

Yuriy YAKYMENKO
President of the Razumkov Centre
August 29, 2024

UKRAINE'S RAPPROCHEMENT WITH THE EU: A PRIORITY IN THE TRANSFORMATION OF INSTITUTIONS

Olha PYSHCHULINA,
Leading Expert, Social and Gender Programmes of Razumkov Centre

Vasyl YURCHYSHYN,
Director of Economic and Social Programmes of Razumkov Centre

For decades, the European model of socio-economic growth and development has played a crucial role in the of convergence and prosperity of the European Union, including the citizens and countries of Central and Eastern Europe (CEE), which became full members of the EU only twenty years ago.

EU enlargement decisions, which already acted as a stimulus due to the positive «expectation effect», and institutional reforms, which were launched immediately after the counties left the so-called socialist community, were perhaps the main factors behind the economic acceleration of CEE countries.

Creation and use of the so-called structural funds has also played a significant role in the successful transformation of these countries, including by reducing internal imbalances between the new EU member states and their regions. This helped ensure sustainable and largely balanced economic growth, based on the steadily growing productivity of national economies. In turn, socio-economic convergence was based on a set of coordinated economic policies for enhancing economic freedom, expanding and strengthening investment flows, improving state institutions, ensuring social justice, and maintaining fiscal balance, including through the resources of the already strong EU.

Even today, the EU leadership continues to see convergence as a key mechanism for restoring sustainable economic growth, improving the citizen welfare, and strengthening integration processes in the EU and its international competitiveness.¹

Looking at the main GDP-related indicators, there are signs that the CEE countries have achieved tangible positive results in

terms of converging macroeconomic environments, including GDP dynamics and productivity.

While there may be improved convergence among CEE countries in macroeconomic environment, but when it comes to public institutions, there is no clear trend towards positive shifts and convergence. In fact, there have been instances of deterioration in systemic assessments, indicating divergence in the institutional environments of CEE countries, at least for individual member states.

The development of foreign trade relations has been crucial in accelerating convergence for the CEE countries. However, despite these countries' efforts to build modern physical and intellectual infrastructure, which should boost integration while facilitating digital and green transitions, it is still unlikely that that relatively small CEE countries will be able to match the larger EU countries in complex and controversial areas such as intellectual property and its use, green and digital transitions, at least in the medium term.

¹ The Rome Declaration. Declaration of the leaders of 27 member states and of the European Council, the European Parliament and the European Commission. – <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/25/rome-declaration/>.

While the European social and economic space is undergoing significant transformation due to various factors such as prolonged economic recession, unresolved employment problems, migration, social budget deficits, regional imbalances in social development and the like, the basic principles and model of its functioning remain unchanged. Although the EU demonstrates the strengthening of socio-economic national spaces, further changes are still necessary to ensure the effectiveness of the European convergence policy. As a reminder, the officially enshrined principles of building a single socio-economic space of the EU include «social solidarity», «social cohesion», «social justice», and «social responsibility», which should become crucial for Ukraine as well.

As for Ukraine, the question or task of rapprochement is and will remain on the agenda for a long time, despite external (and internal) troubles and barriers.

The start of EU membership talks for Ukraine is seen as a strong motivation to speed up transformation processes, just as it did in the late 1990s and early 2000s for other post-socialist countries. That is why it is important to determine how Ukraine's European integration path compares with that of its closest partner states. As we have repeatedly pointed out, this comparison is not meant to «replicate» the positive experience of neighbours, but to critically assess them in order to reduce the likelihood of mistakes, losses and pitfalls that these countries have already gone through or avoided.

While the current realities make the task of bringing Ukraine closer to the EU difficult and necessitate significant and even radical institutional changes, transformational and integration changes in the country should not be postponed to the distant future. To prevent divergent development dynamics between the EU and Ukraine, which could lead to divergence instead of convergence, the risks, including those resulting from large-scale military action, need to be adequately addressed.

There are reasons to believe that significant improvements in competitiveness and the

ensuing increase in wages are only possible only with substantial transformations in the public administration system. The quality of public institutions in Ukraine is a major problem, as even the starting conditions of transformations in the CEE countries showed a higher quality of public administration institutions than Ukraine has today, after 30 years of reforms.

For Ukraine, the process of rapprochement is also critical, as it is directly linked to addressing the problem of job shortages. Job creation in modern-day Ukraine is crucial for reintegrating society, especially for groups affected by the war. Productive and well-paid jobs will not only create a new economic environment, but also increase the purchasing power of households, thus further accelerating economic development.

Therefore, while implementing the provisions of the Association Agreement and working towards gaining full membership in the European Union, Ukraine must first ensure its gradual integration into the united Europe's common economic and social space, integrating its values, interconnections, standards, norms and «agendas» of socio-economic development adopted by the EU institutions.

Taking into account current European practice and pursuing the goals of convergence, Ukraine needs a new format and modern approaches to socio-economic policy. This requires an appropriate macroeconomic framework characterised by high levels of labour productivity and structural balance of the economy, which is typical for developed countries. Although Ukraine now has a rather narrow macroeconomic window of opportunity to build a society based on the European model, transitioning to such policy of socio-economic growth and development necessitates addressing two key problems simultaneously:

- ✓ expanding the macroeconomic window of opportunity associated with structural optimisation and increasing productivity of the national economy;
- ✓ forming and strengthening the institutional environment necessary for

the implementation of the European development model, primarily in upgrading the function of state strategic planning of the country's socio-economic development.

It should be noted, however, that in peculiar conditions of post-war recovery of Ukraine, it will be difficult or even impossible to effectively apply all the approaches, principles, tools and indicators of the European model of socio-economic growth created for peacetime Europe.

Therefore, there is a need to transform and adapt internationally accepted approaches to socio-economic convergence to the conditions of post-war Ukraine — they will have to be introduced in Ukraine's public administration system with due consideration of all consequences of the war. Therefore, significant improvements in competitiveness and welfare are only possible with substantial changes in the public administration system. Relevant reforms should be launched immediately, without waiting for the end of the war.

RELEVANCE OF THE INNOVATION ECONOMIC CONVERGENCE MODEL OF POST-SOCIALIST COUNTRIES OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE AND UKRAINE

Iurii BAZHAL,

Head of the Economics Department of National University of Kyiv-Mohyla Academy

The economic challenges of European integration remain relevant not only for the post-socialist countries of Central and Eastern Europe (CEE), but also for all countries of the European Union (EU). Despite the proclaimed EU development principle – unifying economic welfare of all countries involved, this has not been accomplished in either the «old» EU countries or the new member states, including the former socialist republics, to which the economy of Ukraine belonged. An analysis of the emerging Eastern European economies and Ukraine shows that they have not been able to improve their relative economic position in terms of GDP per capita compared to more developed countries, that is, to catch up with them in the economic competition. These trends cause concern in many governments, as they may lead to socio-economic crises in these countries. Such processes also instigate conceptual discussions on the methodological foundations of successful economic policy, as conventional recommendations on the factors of economic growth from neoclassical theory have not yielded positive outcomes.

In independent Ukraine, this issue has been and remains relevant, both in view of the failed results of previous economic policies aimed at economic rapprochement with the Western neighbours and in the context of the future post-war recovery and real prospects of European integration.

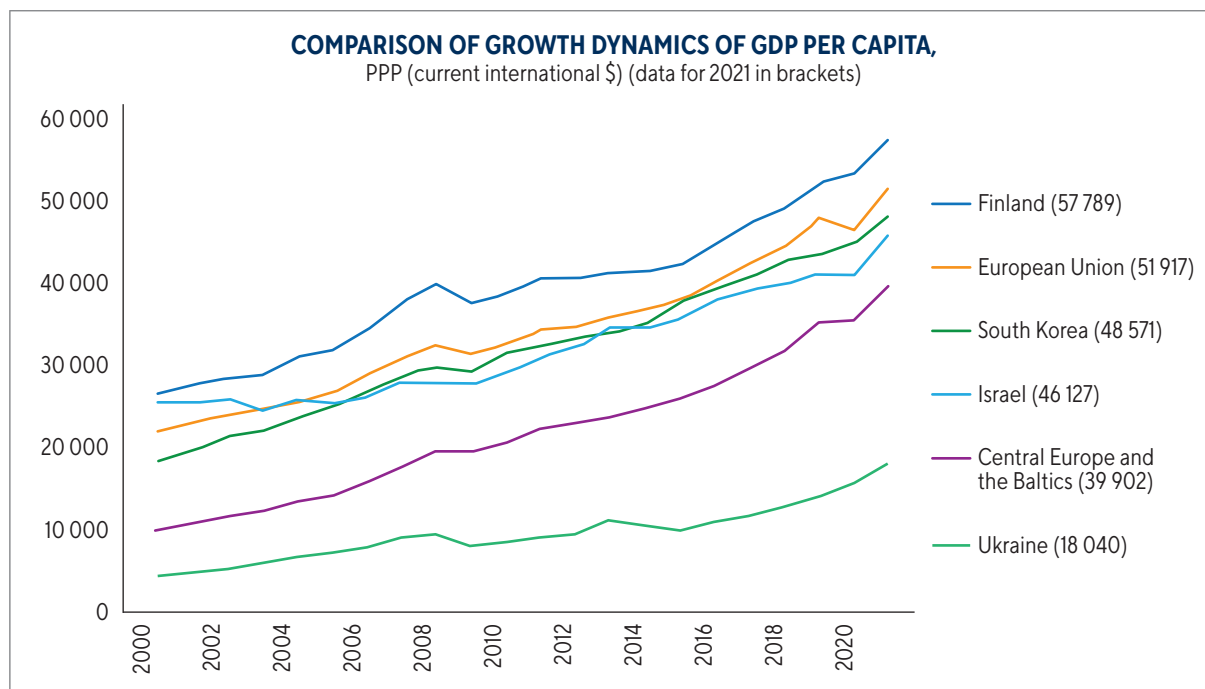
Now let's turn to such an important indicator of economic development as GDP per capita at purchasing power parity in international US dollars. This indicator was chosen because it was used in the official Sustainable Development Strategy «Ukraine 2020» with a final target of \$16,000.

In 2020, Ukraine had a GDP per capita at purchasing power parity (PPP) of 15,717 current international \$, meaning that it actually met the Strategy's target. This achievement – a doubling of GDP per capita compared to 2015 – was considered by the Strategy's experts as a major success in Ukraine's

economic convergence with its CEE neighbours. However, despite reaching this target, Ukraine not only failed to get closer to the post-socialist countries but also fell further behind even the European underdogs – Bulgaria and Romania, which had similar indicators in 2000 but demonstrated significant economic acceleration since then. Although the CEE countries also did not achieve the desired results by the criteria of economic convergence among European countries, they all had similar growth rates that exceeded Ukraine's and further widened the «GDP gap». While these results did not fundamentally change the position of these countries in Europe in terms of GDP per capita, Czechia, Lithuania and Estonia showed some successful convergence trends that will be explained below.

The figure «Comparison of growth dynamics of GDP per capita...»¹ compares the respective trends of average values for the EU, Central

¹ World Bank Open Data, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=XD>.

Europe and the Baltics, and Ukraine with countries that have achieved outstanding results in economic catch-up with developed nations. The secret of this success lies in the implementation of an innovative economic growth model, especially in Finland, South Korea and Israel. These countries have achieved absolute values of indicator similar to the European average and surpassed the Central European and Baltic countries. However, the final years of the time series for these countries show signs of convergence of absolute values of GDP per capita and their growth rates between them and other dynamic nations.

Our analysis shows that these positive developments are due to the countries' successes in implementing an innovation model of economic development, and there are reasons to believe that the main factor in successful economic «catch-up» of developed countries by less developed ones, that is, the decisive factor in their positive convergence processes, is the introduction of a policy of

forming an innovation model of economic development,² including in Eastern Europe.³

The conceptual foundations and rationale for this model's practical effectiveness were laid down in the theory of economic development by Joseph Schumpeter. This theory clarifies why the innovative model of economic growth is the most successful in addressing economic convergence of emerging economies with developed nations. This understanding builds on Schumpeter's methodological invention that «innovation» is a special factor of economic growth that generates the country's increased total added value independently from the growth of productivity in existing traditional production resources. In this sense, innovation is the key determinant of the effectiveness of catch-up policies and practices. Schumpeter's theory explains the possibility of accelerated economic development of a country without historically formed resource constraints.

It should be emphasised that accelerating innovation development is defined as the top

² I.M. Bazhal (2019). Innovations as crucial factor of the catch-up economic growth. Scientific Notes of NaUKMA. Economic Sciences, Vol. 4, Issue 1, 2019. – p. 3-8.

³ Bazhal, Iurii. (2022). Innovation Policy to Solve Convergence Challenge for the Eastern European and Balkan Countries. In: Business Development and Economic Governance in Southeastern Europe, pages 195-209. Springer.

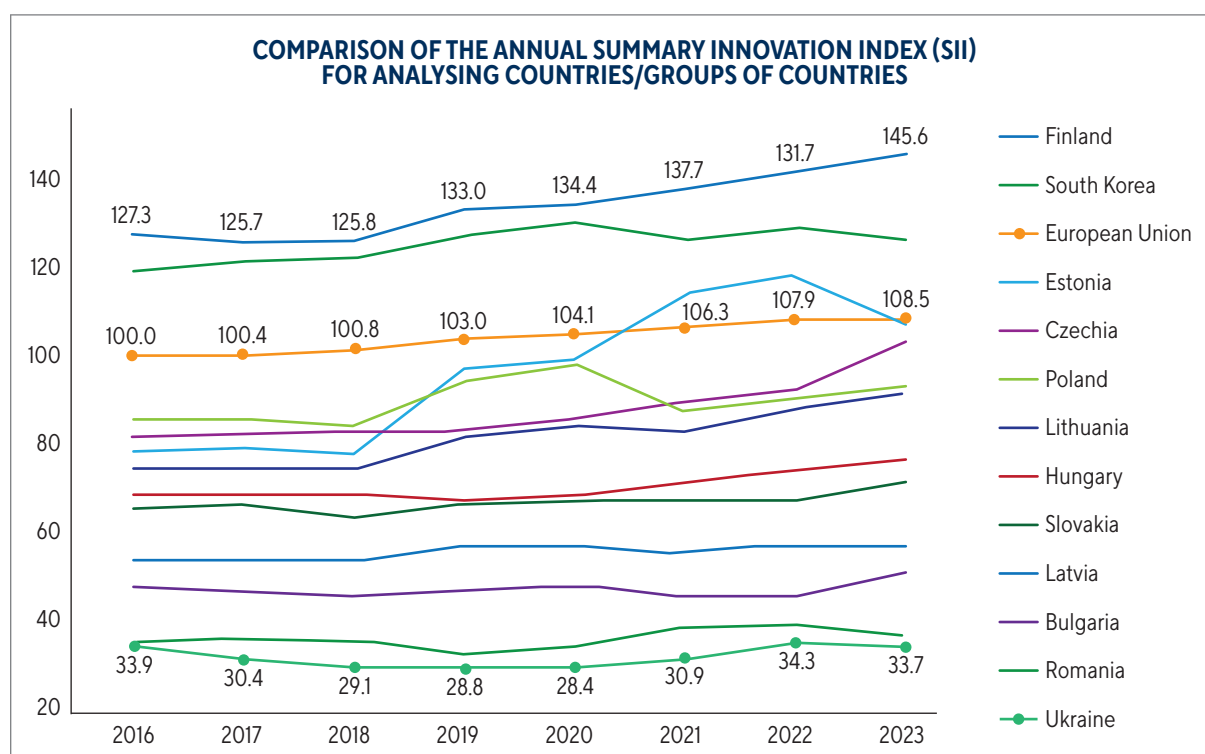
priority of EU's strategies of the 21st century, especially in the Europe 2020 Strategy.⁴ To implement it, a special European Innovation Scoreboard⁵ has been developed, which classifies a system of indicators of innovation development and calculates the Summary Innovation Index (SII) of countries. The figure «Comparison of the annual Summary Innovation Index...» shows the dynamics of these indices for selected countries.

These data confirm the earlier conclusion about the significant impact of innovation activity on the level of economic development. The successes of Finland, Czechia, Lithuania,

South Korea, Israel and Poland correlate or even exceed the EU average.

Therefore, dynamic real (not rhetorical) implementation of the innovation model of economic development should become the main priority of Ukraine's economic policy to strengthen and speed up its European integration and successful economic convergence with CEE countries.

This policy aim can be implemented through the country's greater involvement in the EU Innovation Union to gain a more organic position and an official equal membership.

⁴ EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. (2010). European Commission, Brussels, .3.2010. COM(2010) 2020 final.

⁵ European Innovation Scoreboard 2023. – EU, 2023.

INSTITUTIONAL DEFORMATIONS AS A THREAT TO UKRAINE'S CONVERGENCE WITH THE EU

Zakharii VARNALII,
Professor of the Department of Finance, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Addressing the problem of various institutional deformations that hinder Ukraine's aspirations for European integration is of particular importance in the context of Ukraine's convergence (rapprochement) with the EU countries.

In this context, it is important to develop securitology as a science with clear theoretical and methodological (scientific) approaches, namely, specification of the object and subject of research, structure and definition of the conceptual and categorical apparatus, priority of support, etc. Securitology is a science that studies the laws of effective security in social, biological, technical and other systems, timely detection, prevention and neutralisation of the real interests of specific subjects.¹

Ukraine's convergence with the EU countries is particularly affected by institutional deformations, which, unlike official reforms in almost all areas, are becoming systemic and complex. We define institutional deformations as qualitative distortions of the institutional forms of political, economic, social and other systems. The most threatening forms of such deformations in Ukraine currently include shadow economy, raiding, unproductive capital outflow (offshoring), corruption and shadow parastate. These institutional deformations, even in the midst of a full-scale Russia-Ukraine war, are the largest in volume, socio-economic consequences and real threats to Ukraine's national security, as well as a hindrance to country's aspirations for European integration.

In particular, the shadow economy is the main manifestation of institutional deformations of Ukraine's economic system. According to the Ministry of Economy, the level of the shadow economy increased by 2 percentage points in 2021 compared to the same period in 2020, reaching 32% of GDP.² In

recent years, this figure has hovered around 33% of the country's GDP. The systemic consequences of shadow economy include ineffectiveness of monetary policy due to significant volumes of unregulated hryvnia and foreign currency turnover outside the banking system; loss of effectiveness of fiscal instruments leading to wastage of scarce budget resources; loss of social policy potential, coupled with the decline in the social sphere, spread of informal employment and growing income inequality; reduction of capital formation in society and its loss of investment potential, the outflow of resources from social reproduction; decelerated transition to an innovative development model due to poor investment development and inefficient reproduction of human capital.

Corruption is a particularly critical institutional deformation of Ukraine's economic system and the country as a whole. Moreover, corruption in a global economy is not limited to individual countries and is becoming international. Fighting corruption is one of the most pressing social problems of our time,

¹ Z.Varnalii, Economic and financial security of Ukraine in the context of globalisation, Kyiv: Znannia Ukrayiny, 2020, p.423 (in Ukrainian).

² Shadow economy grew to 32% last year. – Ministry of Finance, <https://minfin.com.ua/ua/2022/11/01/94863482> (in Ukrainian).

being very challenging and important task for many countries. In Ukraine, corruption has become a factor that poses a real threat to the constitutional order of the state and its national security. This is especially important in times of war and post-war recovery.

Thus, the 7th instalment of the National Corruption Perceptions and Experience Poll was carried out in winter 2023 under the USAID/ENGAGE Activity and in close partnership with SACCI. Thus, second only to the war, corruption is perceived as the most serious problem in Ukraine by 89% of citizens, with grand political corruption identified as the main and most serious type (81%). Despite a notable improvement in the public perception of corruption prevalence, 94% of respondents still consider corruption to be pervasive across Ukraine. The percentage of those who believe corruption has increased since the start of the war exceeds those who think it has declined, and society remains highly divided on the issue.³

The most organic institutional conditions for preventing corruption are the state and society governed by the rule of law, where legal norms are seen as essential and morally binding. Thus, it is crucial to enforce private property rights in order to deter corruption. It would also require both targeted involvement of individuals authorised to perform state functions and other entities in the system of socially positive relations, as well as preventing them from engaging in corrupt practices.

Corruption as a social phenomenon operates within a certain institutional framework in which economic, political, legal and social processes influence it, and corruption, in turn, has an impact on the economy, politics, law, social psychology and ideology. In countries where corruption is prevalent with a significant impact on socio-economic processes, it gradually turns from a social anomaly (pathology) into a rule and becomes a common way of solving life problems, a norm of government functioning and a way of life for larger parts of society.

According to the Corruption Perceptions Index (CPI), in 2022 Ukraine was ranked 116th out of 180 countries, receiving only 33 points – as Algeria, Angola, Zambia, Mongolia, and others.⁴

The existing special criminal law measures can be improved by eliminating the shortcomings (gaps, contradictions, unclarity) in anti-corruption legislation that create conditions for corrupt social public relations. One of the main areas of criminal prevention of corruption should be the development of anti-corruption standards as a system of uniform rules of conduct, official operations (procedures), restrictions, prohibitions, etc. for a particular area of legal regulation, which would render it impossible or significantly reduce the likelihood of corruption in this area.

The Ukrainian economy faces another threat in the form of extremely dangerous and multi-level institutional deformation that we call the shadow parastate. This is a state-type macroeconomic entity in which public services and goods are distributed based on market principles, due to the high level of corruption and shadowing. Within this entity, corrupt markets for public services and goods are thriving and operating effectively. These include markets for administrative and economic decisions, public positions, personnel policy, state privileges, state education and science, state protection of citizens' rights and freedoms, the electoral system, etc. High levels of shadow economy and corruption form an institutional basis for the existence and development of a shadow parastate. This «organic fusion», the blending of the shadow economy and corruption is at the same time a prerequisite and a consequence (result) of the existence of a shadow parastate.

Raiding, a form of hostile takeover of companies and redistribution of property and corporate rights, is another institutional deformation posing a threat to the country's economic and financial system. Raiding involves seizure of enterprises aimed at unlawful acquisition of property (property rights) of

³ National Corruption Perceptions and Experience Poll 2023. – USAID/ENGAGE, <https://engage.org.ua/eng/national-corruption-perceptions-and-experience-poll-2023/>.

⁴ Corruption Perception Index 2022. – Transparency International, <https://cpi.ti-ukraine.org/en/>.

the enterprise, including funds, equipment, products, territories and buildings, means of production, business in general, etc. Moreover, the «Ukrainian style» takeovers are most often reduced to forceful takeovers of enterprises under the guise of legal or pseudo-legal grounds. In Ukraine, this phenomenon has become systemic and threatens not only business activity but undermines the development of the Ukrainian economy and the country's security.

The threat of raiding is particularly pronounced during wartime, and after a decline in the first year of the invasion, the number of raiding cases in Ukraine has been rapidly increasing. According to Opendatabot platform, in just 10 months of this year, 312 criminal proceedings were opened for raiding, with the majority involving forgery of documents, a 2.4-times increase since 2022 (131 proceedings). While many cases are pending, only a small portion has reached the court so far.⁵

Unproductive capital outflow, also known as offshoring, pose another institutional threat to Ukraine's economy. These capital outflows involve illegal or inefficient transactions that aim to optimise investment conditions, evade taxes, or launder money. The main channels and schemes of unproductive capital outflow include foreign trade transactions; investment transactions; securities trading; fictitious insurance and reinsurance transactions, etc. Offshoring has been a growing concern globally for the past two decades and continues to be an issue. The main problem with offshoring is the rapid outflow of capital, which has a detrimental effect on the countries' economies, threatening their economic and financial security.

Experts estimate that over USD 170 billions of «Ukrainian origin» is held offshore. In addition, offshoring has been compared to criminal activity, as it is very convenient to move money offshore in complete anonymity. Offshores are also now being accused of unfair tax competition. As a result, anti-offshore controlling policies are now being implemented and monitored by OECD, FATF, FinCEN and others globally and regionally. These policies aim to categorise offshore zones based on their compliance with the law. Therefore, the main focus is on reducing the negative impact of offshoring and ensuring the maximum level of offshore security for countries.

The severity of expected negative socio-economic consequences of institutional deformations, especially in the context of the war and post-war recovery in Ukraine, requires the government's immediate and effective attention to ensure an adequate level of national security.

To effectively counter these deformations, it is crucial for the executive branch, parliament, businesses and the public to collaborate. The main factor in this matter is (should be) the establishment and enforcement of «rules of the game» and conditions for fair competition. It is essential for the state authorities to lead by example in adhering to the rule of law, as this will greatly contribute to strengthening the institutional capacity and national security of Ukraine. By taking a systematic approach to addressing or limiting institutional deformations, Ukraine will converge and develop a set of similar features with the EU countries, advance its national economy at an accelerated pace and move forward to Victory.

⁵ Raiders have become active again in Ukraine: the number of criminal cases is growing rapidly. – E-pravda, <https://www.epravda.com.ua/news/2023/11/10/706468/>.

DIRECTIONS FOR OVERCOMING DEFORMATIONS IN THE INSTITUTION OF PROPERTY IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Karolina GORDITSA,

Researcher at the Department of Economic History, Institute for Economics and Forecasting

The post-war recovery of Ukraine's economy requires a deep restructuring of its institutional foundations, especially in property relations, in order to establish a transparent and competitive business environment necessary for the country's preparation for its EU accession. Market reforms over the past thirty years have failed to create conditions conducive to the emergence of an effective owner as a driving force for economic development. Private property still lacks transparency, legitimacy and protection from politically motivated redistribution, while most state-owned enterprises are now centres of corruption and generators of losses.

This suggests that we have not yet overcome the consequences of historical deformations of the property institution during the centrally planned economy, which still influence the informal economic «rules of the game». The problems include the perceived legitimacy of only «labour property» and the condemnation of any non-labour income; the vague concept of «public property» leading to varied interpretations and forming a lack of initiative in some businessmen and a habit of stealing state property in others; and a societal disregard for individual rights and forced state-sanctioned redistribution of property rights.

The underestimation of this «institutional legacy» in independent Ukraine inevitably affected the course and results of market reforms. The long-standing lack of regulation in property relations, including land, conflicting provisions of civil and commercial legislation, lack of transparency in state property privatisation and other manifestations of the erosion of property rights have led to an increase in illicit property transactions, putting the rights of owners on shaky ground. As a result, there has been a decline in living standards for the majority, while the ruling elite continues to accumulate wealth, further eroding public trust in private property, especially large-scale property, as confirmed by opinion polls. Confiscatory measures, re-privatisation, raiding and other instances of the property rights redistribution through

force undermines confidence in the property institution and threatens investors' rights.

Without changes in the state property policy, there and similar practices may persist, significantly complicating the processes of post-war recovery and European integration of Ukraine. It is crucial to develop and implement a comprehensive programme aimed at enhancing the social legitimacy of private property, protecting the rights of owners, combating corruption and organised crime, bringing existing legislation in line with internationally recognised norms and standards of law, ensuring compliance with the law and raising the level of legal culture in society.

Of particular danger to Ukraine's economic development is the institution of «power-property», which originates from the monopolisation of official functions in the social division of labour. This means that economic power is derived not from property ownership but from one's position in the social hierarchy. The consequences of this institution include corporatisation of the administrative and economic elite and the gradual separation of the nomenclature into a privileged «caste»; development of corruption, nepotism, other opportunistic behaviours and abuse of economic power; consolidation of the mechanism of negative selection of managers, their moral and professional degradation, which ultimately led to more erroneous economic decisions, sabotage or even open opposition to reforms

and blocking of institutional and technological innovations.

As a result of the denationalisation and privatisation, which in fact were carried out in the interests of the state economic bureaucracy with its direct participation and leadership, the institution of power-property has maintained its position vis-à-vis new institutional order and retained the main features from the socialist era, such as the system of material incentives for the nomenklatura in the form of state dachas, cars, bonuses, medical care, foreign trips, etc., and, most importantly, «institutional corruption». The latter means that belonging to the rule opens up huge opportunities for both legal distribution of goods and shadow income, which was manifested in both legal transactions and shadow deals in the course of property acquisition by persons connected with the government.

The preservation of the power-property system has led to distorted interaction between government and business, the rise of clan-oligarchic governance, neglect of the rights and interests of «out-of-system» private owners, and the state becoming a tool for advancing the interests of monopoly groups and corrupt officials. Legislation consolidated these «rules of the game» in the economy favourable to those in power. The redistribution of the state revenues towards the power-property class has resulted in underfunding of certain industries and areas of economic activity, reduced aggregate demand and supply, lower investment and decreased satisfaction of needs. The absence of property rights guarantees has eroded trust in the state on the part of economic entities, leading to the growth in the shadow economy, capital flight and other negative consequences.

The prolonged dominance of the power-property institution has created stable economic behaviour stereotypes that hinder the evolutionary formation of institutions conducive to the development of markets and competition. The order of power necessary for effective post-war recovery and further socio-economic development cannot be spontaneous and requires public policy measures aimed at deliberately redistributing economic power that has developed as a result of the desire to maximise profits and establishing public control over the distribution of economic power and responsibility.

Under martial law in Ukraine, there is a risk of reproducing elements of the mobilisation economy, such as restrictions on property and personal rights, the use of extra-economic coercion, strict state control over production and distribution of goods and resources, restrictions on freedom of contract, etc. However, the mobilisation economy and its institutional structure aims to concentrate and redistribute resources centrally to address critical economic, technological and military-political security challenges. During peaceful progressive development, the effectiveness of the mobilisation economy is limited by the potential reproduction of counterproductive elements of the socialist institutional heritage — disregard for property rights, bureaucratic governance, restrictions on economic freedom and competition.

Implementing mobilisation measures within a market economic system differs significantly from the Soviet model of the early 1930s. The latter was built to meet the challenges of accelerated industrialisation, where institutional interaction between the state and enterprises was based on state ownership of means of production, directive planning, centralised resource allocation, command and control of all economic activities by the state.

The historical experience of the post-war recovery shows that there is often a tendency to excessively prolong direct state intervention in the economy, which was partly justified in the aftermath of war and post-war devastation. However, in order to address the issues of reindustrialisation and European integration in post-war Ukraine, a market economy approach is needed. It will require not state control of economic processes, but rather state support and stimulation of private initiative through attracting foreign investment, similar to the Marshall Plan successfully implemented in Western European countries.

Therefore, in preparation for Ukraine's accession to the EU, it is crucial to develop and systematically implement a set of state policies aimed at overcoming historically determined institutional deformations related to the functioning of the property institution. These deformations can potentially reproduce the rut effect in economic development and complicate the country's European integration prospects.

DIGITAL MODERNISATION OF THE EU AND UKRAINE'S FINANCIAL SECTOR

Volodymyr KORNIEIEV,
Dean of Finance and Digital Technologies, State Tax University

The civilised world, including European and other partner countries, is transforming as a digital realm. The instrumental capacities of digitalisation are levelling borders for a truly unfettered movement of capital. So how is the civilisational convergence between countries taking place through the modern digital reality?

SHAPING A NEW FINANCIAL ENVIRONMENT

Digitalisation determines the changes in modern human existence, being both a pre-requisite and a consequence of IT transformations. Society, people, and the economy are changing. Digital technologies have become a widespread phenomenon – it is no longer an option, but a necessity. The trend of digital inclusion continues.

The financial sector is using and developing digital technologies all the time. Online banking services have become a marker of digital inclusion. Money circulation is replenished and recombined with various financial instruments, such as fiat money and its substitutes.

A new financial picture of the world emerged around 2016 with the arrival of decentralised finance (DeFi) markets, including cryptocurrencies such as BTC and others. These are still private initiatives. Crypto markets quickly became the monetary focus of financial digitalisation. The technological service of contracting investment and payment transactions using cryptocurrencies has emerged in separate financial services (peer2peer, B2B, B2C, and others).

Personal freedom through the cryptocurrency fountains turned out to be excitingly accessible for successful enthusiasts (investors

and traders), but also dangerous as a vehicle of financial speculation. The need for financial literacy has since been combined with digital literacy.

At the same time, money circulation has become fragmented, impulsive, and uncontrollable. The risks of destabilisation of the money circulation and financial systems have increased significantly. Electronic private cryptocurrency wallets have devalued certain macroeconomic postulates, for example, that wealth is created by labour.

Central banks as the only issuing centres have expressed concern and are still worried about the new format/structure of money circulation. Unsecured liquidity and the volume of crypto markets have become a new problem for assessment and attempts to regulate. International financial organisations, including IMF, WB, ECB, have taken more than reserved positions on the legalisation of crypto assets.

The need to modernise money circulation has raised the issue of preparing issues of digital national currencies (CBDC – Central Bank Digital Currency). This is a new form of sovereign digital currency in the centralised finance (CeFi) segment. CBDC projects are being piloted/implemented in many central banks, including Ukraine.

The CeFi and DeFi sectors are shaping a new architecture of money circulation.

DEVELOPMENT OF THE CEFI AND DEFI SEGMENTS IN UKRAINE. INSTITUTIONAL FRAMEWORK

The National Bank of Ukraine (NBU) is the main driver of change and institutional strengthening. A brief history of digitalisation of the domestic financial sector is as follows.

CeFi sector. The status of the Ukrainian CBDC, the e-hryvnia, is defined in the Law of Ukraine «On Payment Services» ([Article 1, para 96](#)).

The e-hryvnia pilot in Ukraine was carried out in 2016-2018. The project results, conclusions and projections were published in a memo and an [analytical note](#) on the NBU website.

In 2020, the NBU Board assessed the prospects for improving the payment system and expressed reservations about the launch of the [e-hryvnia](#).

The e-hryvnia project [was extended](#) in 2021. Subsequently, the NBU was tasked to study three possible options for the [e-hryvnia use](#). On 28 November 2022, the NBU presented a [draft concept](#) of the e-hryvnia to participants in the payment services and virtual asset markets.

The NBU's new strategy «Financial Fortress» (2023) emphasises the need for further digitalisation of financial services, introduction of new technologies, further spread of cashless payments, and strengthening of cybersecurity (Strategic Goal «Modern Financial Services»). There are six key initiatives under this goal, namely financial market as a digital fortress; «Power banking 2.0 – restoration of infrastructure in the de-occupied territories; technological development of the financial market; sustainability, efficiency and customer-oriented approach to cash circulation; virtual assets and NBU's digital currency – clear regulation to ensure monetary sovereignty; and digital financial services as part of the [digital country](#).

Ukrainian Ministry of Digital Transformation, together with the crypto community, presented the Virtual Assets project with reference to the foresight study [Virtual Assets in Ukraine - 2030](#).

DeFi sector. Experts unofficially claim that Ukraine is among the top 5 in the global crypto market by the activity of crypto traders and crypto wallet holders, outperforming many EU countries in this regard.

The DeFi sector in Ukraine is an integral part of the money circulation. However, this is still unregulated «wild field».

EUROPE AND UKRAINE: REGULATORY POINTS OF CONTACT IN THE VIRTUAL ASSET MARKETS

On 20 April 2023, the European Parliament passed a historic decision for the crypto asset market by approving new general rules for supervision and consumer protection of cryptocurrencies – [Markets in Crypto Assets \(MiCA\)](#).

The document states that it is «part of the Digital Finance package», which includes a) a new Strategy on digital finance for the EU financial sector; b) a proposal for a pilot regime on distributed ledger technology (DLT) market infrastructures; c) a proposal for digital operational resilience; and d) a proposal to clarify or amend certain related EU financial services rules. The aim of the MiCA is to «ensure that the EU embraces the digital revolution and drives it with innovative European firms in the lead, making the benefits of digital finance available to European consumers and businesses».

The main provisions of MiCA further define that Regulation shall directly apply to issuers of virtual assets, as well as to virtual asset service providers seeking to enter the EU market. The MiCA shall also apply to market abuse related to any type of transaction or service, including market manipulation and insider dealing.

In Ukraine, «virtual assets» is a newly introduced legal term, which is defined as «a digital representation of value that can be traded digitally or transferred and can be used for payment or [investment purposes](#)».

Electronic money is further defined as a type of asset – funds (Article 1: «assets – funds, including electronic money, other property, property and non-property rights»). Subsequently, the draft law «On Virtual

Assets» confirmed the e-money definition as an intangible good with a corresponding value and a set of data in electronic form. Such inclusion of the digital expression of value and the possibility of circulation in digital format for payment and investment purposes in these definitions allows us to view crypto assets as part of virtual assets.

In 2023, the Verkhovna Rada registered a new draft law No. 10225-1 on the circulation of virtual assets, designed to improve the investment attractiveness of the state, create favourable conditions for the development of crypto markets and increase budget revenues through tax regulation of transactions with crypto assets.

This draft law contains legislative innovations in defining the legal status of virtual assets; classifying digital assets and services in line with European standards (MiCA); adapting FATF recommendations on financial monitoring of the crypto asset market; changing tax conditions for businesses operating in the field of virtual assets (the tax rate for individuals will be 5% for the first three years; 9% for the next 5 years; 18% after 8 years).

PROSPECTS FOR DIGITALISATION AND CONVERGENCE OF THE EU AND UKRAINE'S VIRTUAL ASSET MARKETS

Digital Bretton Woods can be real as a modern institutional and instrumental

formalisation of digital changes in the financial sector, similar to the revolutionary changes in the global financial system that took place in 1944.

The international financial and payment systems are already being rebuilt. The ECB and the NBU have active positions in these transformations.

Digital assets – CBDCs (after testing) and private cryptocurrencies (after legalisation) – will eventually dominate payments and reserves. Private cryptocurrency markets will remain a financial trend in digitalisation, but their excessive speculative nature can no longer self-perpetuate without control. This is because money circulation, all its instruments and assets, must serve the purposes of the macroeconomic order.

The digital financial present and future is a strategic, but also persistently situational beacon. It is actually a choice of priorities and goals of civilisation. This choice is psychological, technological, investment, and financial. The difference in means (tools) of work and life distinguishes modern generations from their predecessors and shapes future social and economic relations.

The new world and worldview will soon become mostly digital, prompting conscious behavioural and financial digital freedom and «digitised» responsibility.

CONVERGENCE VS EUROPEAN INTEGRATION: THE MACROECONOMIC ASPECT. OPPORTUNITIES FOR UKRAINE

Ihor MAKARENKO,
Director, Institute of Evolutionary Economics

The limits of possible use of the categorical apparatus: «convergence» vs «integration». First of all, let's focus on concepts and definitions, as their clearer understanding will improve the quality of research.

The debate on the convergence of political systems began with Pitirim Sorokin in 1944 and continued throughout the second half of the 20th century with John Galbraith, Walt Rostow, Jan Tinbergen, Andrei Sakharov and others.

«Convergence» means the rapprochement, the approach of the development trajectories of structures, types, compromises, and in our case – political systems. Convergence implies approximation but not merger into a single whole.

«Integration» means the unification of any separate parts into a single whole that forms a new quality. It is similar to mergers and acquisitions in the corporate sector. In the case of European integration, we hope that individual European countries involved in the process will eventually unite into a single system – a *new country*, for example, realising Churchill's idea of the United States of Europe.

If several countries declare their integration into a single entity, then these countries must give up part of their sovereignty in favour of a new, joint governance.

This is important, because seemingly small differences between «convergence» and «European integration» have significant policy implications, especially in the security sphere. Quite illustrative are the examples of Hungary and Slovakia – a united Europe cannot ensure the unity of its security policy towards Ukraine because of these countries' positions.

Completing the European integration will require political will and courage from Europeans. Incomplete integration and fragmented macroeconomic instruments

prevent them from implementing not only security but also innovation policies; in reality, the EU has already demonstrated a *slowdown* in development compared to the US and China.

In other words, there are still no signs of complete integration of European countries into the single European Union. This has already caused some development and security problems, and they may increase over time.

However, this information is still only fuel for thought.

European integration processes for Ukraine. European integration cannot be separated from its historical context. Europe has gone through the post-war integration, and Ukraine should obviously take this into account. Particular attention should be paid at documents adopted by Europeans, especially in the late 20th century. We should also focus on the economic content of five «benchmarks» included in the Maastricht Treaty and the implementation of the Copenhagen criteria. In addition to the EU's requirements for harmonisation of the legal and regulatory framework, Ukraine must commit itself to achieving the following development levels:¹

- ✓ the share of the state budget in relation to GDP at 30%;
- ✓ the share of the state budget deficit to GDP – preferably 2%;²
- ✓ the ratio of public debt to GDP – no more than 60%.
- ✓ nominal interest rate as the price of money in the money markets – at

¹ There are more than five of them on our list. For clarity, we have detailed some of them.

² The Europeans made an exception for the weakest group of their member states – a budget deficit to GDP at 3%. This is often forgotten when talking about 3% as the main criterion.

a low level, but not more than 1.5% above the best similar indicators of member states;

- ✓ inflation – at the natural rate, based on the price stability of the member states;
- ✓ exchange rate – within the limits set by the mechanisms of the member states;
- ✓ abandonment of the national currency and transition to the euro.

For Ukraine, all criteria are extremely challenging.

In accordance with the above criteria (benchmarks), let us make a brief analysis of Ukraine's ability to meet the objectives of the 1992 Maastricht Treaty.

a. For the state to fulfil its constitutional functions and for the state budget not to exceed 30% of GDP, the economy must be large enough, with a GDP per capita per year of at least €11 thousand in equivalent, which is almost three times higher than the current value of Ukraine's GDP. Achieving this level looks very challenging, especially without intensifying innovation and scientific processes. Even if Ukraine's real GDP grows by 7% annually starting today, it will take decades for the country to reach the goal.

b. The state budget share of 30% of GDP is unattainable for Ukraine in wartime. Currently it is well above that level. And although this is a wartime budget, no lesser sums will be needed for the post-war recovery. To accomplish this task, Ukraine's GDP should be two to three times larger.

c. Accordingly, this should affect the size of the state budget deficit and public debt. Ukraine's public debt is well above the benchmark.

d. The market interest rate in Ukraine is too high and makes it impossible for SMEs to invest actively.

e. Ukraine's inflation rate (CPI) of 5.4% is probably the only indicator that meets the requirements. However, this was achieved at a price – excessively high interest rates and the displacement of labour.

f. The exchange rate is overvalued due to ultra-tight monetary policy. This is evidenced by a large negative current account balance – \$8.2 billion in just six months of 2024.

Therefore, the first steps towards European integration should include measures to equalise the levels of economic development³ (see point a) and improve economic and humanitarian factors.⁴

CONCLUSIONS AND PROPOSALS

In its European integration processes, Ukraine has to consider the Copenhagen criteria and the Maastricht Treaty benchmarks. It needs to further advance democratic processes, the rule of law, respect for the rights and freedoms of minorities and an individual and harmonise legislation. It has to deepen democracy and focus on developing a European-style civil society.

Ukraine needs to elaborate and implement a science-based economic development strategy.

Ukraine has to allow foreign partners to see investment priorities. A competitive and undistorted free market, stock market, intangible assets market, appropriate legal system, and unconditional protection of property rights should be created to implement and test innovation priorities.

Ukraine has to focus on improving the systemic macroeconomic environment, which should align with European analogues, on promoting humanitarian factors of Christian ethics of the Northern European type, and on protecting the rights and freedoms of businesses and individuals.

³ The Maastricht Treaty, <https://webcitation.org/6Hds82MCh?url=http://www.eurotreaties.com/maastrichteu.pdf>.

⁴ I.P.Makarenko, Anatomy of economic crises. Macroeconomic conditions for the formation and management of the development of national innovation systems / Monograph – Institute of Evolutionary Economics – Kyiv: Intertechnology, 2009, p. 24-25.

PROSPECTS AND OPPORTUNITIES FOR INSTITUTIONAL CONVERGENCE BETWEEN THE FUNDED PENSION SYSTEMS OF UKRAINE AND THE EU

Oleg MAKARENKO,
Chairman of the Board, National Association of Non-State Pension Funds of Ukraine

The current state of pension provision in both Ukraine and the EU leads to a conclusion about the similarity of current and future problems. In particular, the main factors currently shaping the «façade» of the funded pension systems of Ukraine and the EU are demographic changes (rising life expectancy and declining birth rates) and financial instability (the global financial crisis as a result of COVID-19 for the EU and Russia's armed aggression for Ukraine).

TRENDS AND DIRECTION OF THE EU FUNDED PENSION SYSTEM

Europe's funded pension system consists of two main elements: occupational (funded) pension schemes and private pension schemes/life insurance.

These are quite significant elements of the system: for example, the assets of occupational pension funds in the Netherlands exceed 200% of GDP, and the total assets of the funded pension system in the EU countries exceed EUR 10 trillion. This obviously has a significant impact on financial markets, especially in terms of offering long-term capital for the economy.

At the moment, the funded component of the EU pension system is undergoing some fundamental changes – the transition from DB (defined benefit) schemes, that is, fixed pensions, to DC (defined contribution) schemes, that is, funded pensions:

- ✓ **Defined benefit (DB)** is a guaranteed pension. Within this scheme, employers promise a specific pension size based on salary and length of service. At the same time, the investment risk is borne by the employer, as he is responsible for investing pension contributions to meet future obligations.
- ✓ **Defined contribution (DC)** pension scheme provides for the opening of an

individual pension account to which employees and employers make pension contributions. In this case, the investment risk is borne by the participant, such as the risk of volatility of financial instruments in which his or her funds are invested.

Thus, DC schemes do not guarantee returns, whereas the investment risk is borne by the pension fund participants. In contrast, DB schemes guarantee fixed future benefits to the participants, whereas the investment risk is borne by the employer.

The Netherlands is driving the transition from DB to DC schemes in the EU. The Dutch pension fund sector is currently operating under the DB scheme and is the largest in the eurozone with assets of more than EUR 1.7 trillion. In 2019, the Dutch government reached a landmark agreement on a new system for the transition from DB to DC schemes.

The new system entered into force in the summer of 2023, and the transition period is set to end in 2027. With this transition of the Dutch pension funds, the share of DC schemes in the eurozone is expected to increase from around 17% to 77%, strongly influencing yield curves and the structure of the EU financial system.

Another factor driving the DB to DC shift is the exposure of DB pension schemes to

interest rate risk due to negative duration gaps. In DB pension plans, pension funds receive contributions and invest them in assets (such as bonds), while participants are promised pre-determined benefits at a later date. The present value of both assets and pension fund liabilities increases when interest rates (discount rates) fall. This sensitivity to interest rates, called duration, tends to be greater on the liability side than on the asset side. As a result, the financial position of pension funds with a negative duration gap weakens when interest rates fall along the maturity spectrum. To avoid this, pension funds can increase the duration of their assets by purchasing longterm bonds or by entering into interest rate swaps, where they receive a fixed rate and pay a floating rate.

As a result, pension funds are major players in both long-term government bonds and fixed-rate swaps. In particular, at the long end of the maturity spectrum, pension fund holdings account for up to two-thirds of all eurozone government bond holdings and almost half of fixed income swaps, most of which are held by Dutch pension funds.

The DB to DC transition may change the demand for certain asset classes in the EU financial market, as these two schemes have different risk and investment profiles. Most importantly, certain regulatory restrictions are more binding for DB schemes, which affects portfolio allocation.

In view of this, the shift to DC pension schemes could structurally change the overall picture of EU financial markets by reducing demand for long-term bonds and swaps and increasing equity market financing, which would strengthen the investment fund sector and increase interconnectedness among non-bank financial institutions.

But the most important consequence of the DB to DC transition is the transfer of investment risk from the pension fund to the pension fund participant. Under DC schemes, the accumulation of pension savings directly depends on the performance of markets and, ultimately, on the performance of the

economy. Thus, participants' savings may become more uncertain and retirement income may be more uneven.

TRENDS AND DIRECTION OF UKRAINE'S FUNDED PENSION SYSTEM

As in the EU, the funded component of Ukraine's pension system consists of two pillars – the second (state) and the third (non-state) pillars. However, the second pillar is currently under construction, and therefore it still does not have clear legislative outlines, let alone proper functioning.

The third pillar – comprising non-state pension funds – is the only one that actually works in Ukraine. Theoretically, this pillar has all the external features of DC schemes. That is, each pension fund participant has an individual pension account and bears the investment risk and volatility of the value of the assets in which his or her pension funds are invested.

The overall picture of Ukraine's funded pension system is as follows: as of 31 December 2023, the State Register of Financial Institutions had information on 56 operating non-state pension funds (hereinafter referred to as NPFs) and 16 operating NPF administrators.

NPFs are registered in 8 regions of Ukraine. The largest number of NPFs is found in the capital city of Kyiv (40, or 71.4% of all NPFs operating in the country). NPF administrators concluded 96.9 thousand pension contracts. The total number of NPF participants was 886.3 thousand people, of whom 93.8 thousand (10.6% of the total number of participants) received / are receiving pension payments. Such payments (both lump-sum and fixed-term) totalled UAH 1.66 billion.

Pension contributions are one of the key qualitative indicators that characterise the funded pension system. As of 31 December 2023, the amount of pension contributions was UAH 3.04 billion.

The total (net) value of assets formed by non-state pension funds was UAH 4.89 billion.

The structure of NPF assets in Ukraine is quite telling – 49.4% in government securities and 43% in bank deposits. In other words, despite all the external signs of DC schemes, Ukraine's funded pension system actually operates on DB schemes.

The current state of Ukraine's funded system is due to:

- ✓ lack of a clear and consistent state policy on the pension system's funded component, which results in complicated bureaucratic procedures for the establishment and operation of NPFs;
- ✓ lack of instruments for efficient and reliable investment of pension assets, as the financial and market infrastructure of Ukraine's capital markets is at its infancy;
- ✓ lack of clear and understandable motivation for employers to participate in such a system;

- ✓ russia's armed aggression, which exacerbates and hyperbolises all the «childhood illnesses» of Ukraine pension system's funded component.

Despite the external similarities in the movement of European and Ukrainian pension systems, their directions are different. Unfortunately, pension funds in Ukraine:

- ✓ have very little influence on financial markets;
- ✓ have small coverage of the population;
- ✓ pension plans are mostly similar to DB pension schemes (bonds and deposits) by the asset structure.

At the same time, after hostilities end and Ukraine begins to recover, the funded pension system and especially the launch of its second pillar should become one of the main drivers of this process.

PROBLEMS OF REGULATING THE INTRODUCTION AND USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN UKRAINE

Volodymyr MISHCHENKO,
Head of Digital Economy Sector, Institute for Economics and Forecasting

Svitlana NAUMENKOVA,
Professor of the Department of Finance, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Collaboration in the development and regulation of the introduction and use of digital technologies, including artificial intelligence (AI) is one of key areas of EU-Ukraine cooperation. The importance of AI for modern economy and society, its global nature and increasing use demand coordinated action by all countries and continuous state support through the introduction of effective tools and mechanisms for AI regulation and control. Many countries have already accumulated some experience in supporting AI, and Ukraine can adapt these best practices to its own conditions.¹

Currently, most countries are still in the early stages of developing legislation to regulate the introduction and use of AI technologies is still. In 2024, the European Union was the first to adopt the Artificial Intelligence Act, thus establishing rules for the development, implementation and use of AI technologies, prohibiting the use of certain AI systems, outlining the responsibility of AI system providers, and setting up the European Artificial Intelligence Council.²

The key steps by the Ukrainian government to support the design, introduction and use of AI technologies should include:

- ✓ developing a regulatory framework, principles and standards for the design and use of AI systems and mechanisms for assessing their effectiveness, as well as forming a controlled environment that supports an ethical and responsible attitude to their use;
- ✓ developing policies and research programmes, consolidating research

networks to support scientific research, and increasing public and private investment in projects that help address the negative political, legal and ethical consequences of the AI use;

- ✓ ensuring priority investment in the formation of open databases, their protection and improvement of interoperability in line with the DCAT-AP standard and the performance evaluation criteria set by the European Commission³;
- ✓ promoting the formation and development of a modern digital ecosystem to ensure the implementation of state policy in the field of creating and maintaining databases and data portals, forming a data market, expanding access to AI technologies, digital infrastructure and computing capacities;
- ✓ implementing initiatives to prepare society for socio-economic transformations caused by the use of AI by designing education and training systems, improving

¹ V. Mishchenko, Strategic management of digital transformation of the economy. – Economy of Ukraine, 2022, No. 1, p. 67-81, <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.067> (in Ukrainian).

² European Parliament legislative resolution of 13 March 2024 on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union Legislative Acts (COM(2021)0206 – C9-0146/2021 – 2021/0106(COD)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_EN.html#def_2.1.

³ Open Data Maturity Report 2021. Publications Office of the European Union. – European Commission. 2021, <http://dx.doi.org/10.2830/394148/>

the quality of jobs, and promoting the responsible use of AI⁴.

- ✓ cooperating within global and regional forums (the Global Partnership of Artificial Intelligence, GlobalPolicy.AI, the Hiroshima AI Process, the Bletchley Declaration); supporting the development of standards and interoperability of various AI systems.

Due to the concentration of the AI market in certain countries and large technology companies, foreign AI systems are expanding in Ukraine, which can potentially have a negative impact on Ukraine's digital sovereignty and economic competitiveness. This situation requires integration and coordination of efforts in the development of standards for responsible design, implementation, and use of AI technologies.

Ukraine's task is to prevent technological lag and labour market imbalances. To achieve this, the state support mechanisms and tools for the development, introduction and use of AI technologies should focus on maximising the positive results for the state, businesses, and citizens. When using AI systems, it is important to find a balance between their capabilities and risks, which requires the implementation of comprehensive, socially oriented and flexible approaches.

Guided by the legislation of the EU and leading countries, Ukraine needs to develop and adopt its own artificial intelligence law and corresponding regulatory acts that would outline mechanisms, methods and tools for comprehensive regulation of AI in all sectors of the economy. The law should align with the OECD guidelines on AI and include transparent rules for ethical use of AI, standards and conditions for algorithmic protection against discrimination, and a regulatory and

control policy to facilitate the use of AI while safeguarding human rights, freedoms, and national values.

Additionally, the law should be able to regulate high-impact AI technologies that may pose systemic economic, social and political risks. It should include tools to protect data privacy, prohibit AI systems from manipulating human emotions and behaviour, grant users the right to refuse AI use, and establish liability for biased, incorrect or discriminatory recommendations provided by AI systems and resulting losses.

The next step is to establish an institutional structure encompassing supervisory, certification, licensing, and training, retraining, and professional development institutions to ensure effective transformation of the labour market.

The new structure should build on national standards and a national AI ecosystem, with mechanisms for cross-border exchange and localisation of processing and storage of data obtained by foreign companies in Ukraine, using the capacities of domestic IT companies, as envisaged by the UNESCO recommendations on AI ethics⁵.

This would involve several tasks, such as 1) setting up a national regulator of the data and artificial intelligence market; 2) empowering and building the institutional capacity of Ukrainian Ministry of Digital Transformation to control and supervise the introduction and use of AI; 3) raising public awareness of the possible areas and consequences of the use of AI technologies; and 4) increasing the training of AI specialists to ensure better monitoring of the effective use of AI systems and protection of citizens' rights and freedoms in accordance with the EU legislation and standards.

⁴ V. Mishchenko, S. Naumenkova, State support mechanisms for the use of artificial intelligence to ensure resilience of economic development. – *Economy of Ukraine*, 2024. No. 5. p. 30-56, <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.05.030> (in Ukrainian).

⁵ Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. UNESCO. Adopted on 23 November 2021. SHS/BIO/PI/2021/1. 2022, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>.

EU AND UKRAINE'S ENERGY SECTORS: SHORT-TERM PRIORITIES AND MAIN AREAS OF COOPERATION

Gennadii RIABTSEV,
Senior Research Fellow, National Institute for Strategic Studies

The task of meeting the society's need for energy resources while ensuring the sustainable economy is critical for any state. Therefore, the Russian armed forces prioritised targeting of Ukraine's energy infrastructure. The direct losses from the destruction of energy facilities as a result of massive air attacks coupled with the lack of effective defences exceeded \$16.1 billion.¹ This destruction disabled or damaged 45% of hydroelectric power plant capacity and 90% of thermal power plants. The fact that 35% of energy facilities, including the largest in Europe, the Zaporizhzhia NPP, are located in the temporarily occupied territories or the war zone, and the loss of 9 GW of capacity equivalent to the consumption of the Netherlands² led to unprecedented restrictions in energy supply. In some months, emergency and stabilisation shutdowns reached 95% of the hours. Gas transmission infrastructure and underground storage facilities have also been repeatedly targeted. Since 2022, oil and gas refineries, which accounted for 30% of domestic consumption, have been out of operation. Strategic fuel storage facilities have been destroyed. Oil products are supplied «just-in-time» only through checkpoints on the western border.

To restore what has been lost according to the Build Back Better principle, it will take at least four years and more than \$50.5 billion after the end of hostilities³.

Since Russian strikes will continue, the author identifies the **short-term priorities**:

- ✓ ensuring multi-level protection of energy infrastructure facilities, especially those under restoration or designated for restoration;
- ✓ preserving the integrity of Ukraine's integrated power system (IPS) through the development of backup, including interstate, and autonomous grids and systems, creation and maintenance of distribution and generation reserves;
- ✓ ensuring reliable and safe operation of efficient energy facilities; equipping them with physical protection of at least the second level; creating and maintaining ready stocks of the most vulnerable equipment;
- ✓ restoring the operation of all energy facilities, including TPPs and low-capacity CHPPs;
- ✓ increasing the use of distributed generation, including the formation of a network of 500+ mainly cogeneration power plants across the regions of Ukraine, with a guaranteed capacity of 1...10 (50) MW, running on local fuel and connected to the country's IPS as elements of the ancillary services market;

¹ Damages and Losses to Ukraine's Energy Sector Due to Russia's Full-Scale Invasion. – KSE Institute. May 2024, https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/06/KSE_Impact-of-the-war-on-energy_ENG-1.pdf.

² Speech by Volodymyr Zelenskyy at the Ukraine Recovery Conference 2024. – Official website of the President of Ukraine, 11 June 2024, <https://www.president.gov.ua/en/news/vistup-volodimira-zelenskogo-na-ukraine-recovery-conference-91437>.

³ Damages and Losses to Ukraine's Energy Sector Due to Russia's Full-Scale Invasion. – KSE Institute. May 2024, https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/06/KSE_Impact-of-the-war-on-energy_ENG-1.pdf.

- ✓ ensuring energy autonomy of territorial communities, including through the use of local sources;
- ✓ guaranteeing uninterrupted supply of energy across the western border of Ukraine in sufficient volumes for consumers, in particular to areas with damaged infrastructure, including by increasing the capacity of Ukraine's IPS;
- ✓ developing and approving action plans to ensure the security and resilience of critical infrastructure that supports the vital activity of local communities, taking into account actions to protect such facilities from external threats.

In order to properly implement these tasks, Ukraine needs to **expand cooperation with EU member states** in the following areas:

1. Strengthening of Ukraine's missile and air defences. Providing means to destroy ballistic and cruise missiles and attack UAVs and to protect critical infrastructure from air attacks.

2. Decarbonising the sector along with access to affordable, reliable, sustainable and modern energy for all. Diversifying the energy supply structure, taking into account the unevenness of consumption schedules, including the duck curve. Introducing a full cycle of energy storage system production. Developing distributed generation and urban energy with a high concentration of power and a large safety margin, reasonable cost of connection and growth opportunities. Encouraging the creation of energy co-operatives. Supplying equipment for the construction of 1.4 GW of highly maneuverable power generation plants, 1.1 GW of biofuel plants, 0.8 GW of energy storage systems, 4.5 GW of wind power plants and 3.8 GW of photovoltaic power plants, in particular under the four-year Ukraine Investment Facility programme.

3. Completing the transition from an administrative to a market-based regulation in the electricity sector. Cancelling special obligations to ensure the public interest. Ensuring corporatisation of state-owned companies and preventing the emergence of new vertically integrated energy companies. Merging

Ukraine's day-ahead market (DAM) and intraday market (IDM) with the Single Day-ahead Coupling (SDAC) and Single Intraday Coupling (SIDC) markets. Removing system bottlenecks and increasing in the volume of export operations and the capacity of interconnectors from 1.7 to 2.0... 2.2 GW (in the future – up to 7.5 GW), in particular with Poland (by restoring the 750 kV Khmelnytska NPP-Rzeszów OHL and building an additional 400 kV OHL); Romania (by restoring the 750 kV Pivdennoukrainska NPP-Isaccea OHL and converting the 400 kV Prymorska-Isaccea OHL into a double-circuit OHL); Hungary (by removing balance restrictions and increasing the load of 400 kV Mukacheve-Sajosged OHL); Slovakia (by converting the 400 kV Mukacheve-Velke Kapusany OHL into a double-circuit OHL).

4. Completing the transition from an administrative to a market-based regulation in the gas sector. Cancelling special obligations to ensure the public interest. Unbundling of the Naftogaz Group. Acquiring full membership in ENTSO-G; reviewing the principle of applying EU network codes at the EU-Contracting Parties to the Energy Community border with a view to further integration; creating additional capacities for gas transportation from EU member states to Ukraine and signing additional agreements to ensure security of supply in the region. Ensuring Ukraine's participation in Europe's joint gas purchase mechanism as defined in the REPowerEU plan. Using the free capacities of LNG terminals in Poland, Italy, Croatia, and Greece to accumulate gas reserves in Ukraine's underground gas storage facilities (UGS) to meet the region's winter needs. Expanding the capacity of interconnectors between LNG terminals and Ukrainian UGS along with the development of special tariffs for gas transportation from terminals to UGS, and from UGS to consumers.

5. Increasing hydrocarbon production, especially natural gas. Promoting joint use of the resource base, particularly on the Black Sea shelf, with European and American investors. Attracting expertise and 3D exploration and development technologies for hard-to-recover hydrocarbons, including low-permeability horizons and unconventional reservoirs, including the Yuzivska and Oleska gas fields.

6. Forming a highly competitive and open market for petroleum products; resuming domestic production of automotive, aviation and marine fuels in line with EN and Euro-5, including those with biological components of guaranteed origin, at small ISO 9001-certified enterprises (mini-refineries). Creating reserve stocks of oil and oil products to be used under pre-determined conditions. Concluding contracts with European producers for processing at least 2 million tonnes of domestically produced oil on a tolling basis and for using storage facilities in European countries near the state border with Ukraine.

7. Modernising the Druzhba pipeline system (southern branch); building inter-connectors to diversify oil supplies to Ukraine and the EU, including completion of the

Odesa-Brody to Adamowo- Zastava (Poland) oil pipeline for bilateral operation with a capacity of 10 million tonnes per year.

8. Ensuring comprehensive socio-economic transformation of coal regions and single-industry towns, while addressing the problems arising from the decline in production, gradual closure of unproductive and dangerous coal mines and their decommissioning.

9. Ensuring Ukraine's full participation in the implementation of the RePowerEU plan, in particular in the production and export of about 1.5 million tonnes of green and pink hydrogen annually, by developing a «hydrogen cluster» in Zaporizhzhia and Dnipropetrovsk regions with an estimated LCOE of \$40/MWh.

CAN COUNTRIES BRIDGE THE GAP IN THE QUALITY OF LIFE: INHERITANCE FOR UKRAINE

Andriy STAVYTSKYI*,
Professor, Faculty of Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Ganna KHARLAMOVA*,
Professor, Faculty of Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Considering that most countries exhibit substantial disparities between the rich and the poor, there is a demand for a fresh perspective on the dynamics of a country's development and its potential for convergence. Our research challenges the conventional paradigm of assessing a country's success based solely on its GDP from the position of a human-centric approach, human well-being and his/her perception of well-being/economic growth. The abstract represents an attempt to use a comprehensive econometric framework to analyze long-term trends in people's consumption levels across different countries. It aims to discern the reasons behind the varying degrees to which countries harness the potential for economic and technological growth. Despite considerable attention to consumption per capita (SCP) as a key indicator of economic well-being, there is a significant dearth of studies based on econometric and analytical analysis covering all countries of the world. Using a powerful toolkit of econometric analysis, the study analyzed SCP data for all countries of the world over the past 60 years.

The obtained results indicate a paradoxical and strategically important trend: until 2008, all countries of the world demonstrated a steady growth of SCP, albeit at different rates. After 2008, there is a significant slowdown or complete absence of SCP growth in all countries. This trend indicates that the existing economic model has exhausted itself, and within its paradigm, it is impossible to stimulate new growth of SCP for the population. While some may view this as «reaching the point of well-being,» it is actually a point on the brink of an abyss. Regardless of political courses, the world is moving towards a new era and a new redistribution of world forces. This can explain the growth of conflicts, wars and tensions between countries. The results of the study have significant implications for understanding the sustainability and future of the world economy, as well as for the formulation of development policies and strategies at the global level. Research based on economic and mathematical modelling showed that equalization between countries is not possible. That is, it becomes impossible for the rest of the world to reach the level of rich countries under the current economic model.

The trends considered suggest a widening gap between rich and poor countries. Wealthier

nations are expected to become even richer, while poorer countries risk losing ground in the competitive landscape. Furthermore, except for average- and above-average-income countries, nearly all nations have reduced their real consumption growth to 1% per year. This scenario presents an intriguing situation. Nominally, a 1% growth rate in wealthy countries translates to a larger increase (\$235) than a 2.5% growth rate in middle- and upper-middle-income countries (\$80). Under the current economic model, it appears increasingly difficult for the rest of the world to catch up to the level of rich countries.

Summing up, it can be noted that virtually all the countries of the European Union are losing the competitive struggle of the USA and Asia. If Asian countries, taking advantage of the demographic transition, are catching up to the highest level, then European countries, on the contrary, are worsening their situation, falling behind the consumption level of the USA. At the same time, it should be stated that virtually all countries of the world are faced with the problem of slowing the rate of consumption growth. Most of them can no longer provide growth of more than 1% per year, which is significantly inferior to the trends observed during the last 60-70 years. This means that

* **Acknowledgement.** This work was supported by the Hasso Plattner Foundation through the grant LBUS-UA- RO-2023, financed by the Knowledge Transfer Center of the Lucian Blaga University of Sibiu.

the potential of the current economic system is being exhausted, and therefore humanity needs a more stable, fair and capable alternative.

To analyze changes in the level of consumption and to study the influence of the factors discussed above, it was decided to use the tool of panel regression with fixed effects. This approach allows taking into account not only time variables but also differences between countries. The analysis was conducted on the data of 19 countries that are part of the G20. Since the EU is the 20th country, and the G20 group includes its representatives (Germany, France, Italy, and partly Great Britain), the EU indicators were not considered.

Given the unbalanced sample and the stationarity of the series, a panel regression with fixed effects was chosen:

$$\Delta \text{Cons}_{i,t} = \beta_{i0} + \beta_1 \text{Fert}_{i,t} + \beta_2 \Delta \text{CtoGDP}_{i,t} + \mu_{i,t}$$

The dependent variable is the increase in consumption at constant 2015 prices (Cons), and the independent variable is the increase in the share of consumption to GDP (CtoGDP) and the fertility rate (Fert). β_{i0} – a fixed effect for country i that captures all fixed characteristics of that country, such as cultural characteristics, geographic location, etc. $\mu_{i,t}$ – residuals of the model for the i -th country in the t -th period.

It can be concluded from the model that consumption growth at constant prices depends on the considered variables. Specifically, a 1% decrease in fertility increases per capita consumption growth at constant prices by about \$43. At the same time, an increase in consumption growth to GDP by 1% leads to an increase in consumption growth in constant prices per capita by almost \$32.

However, the influence of fixed effects differs significantly between countries. In particular, a stable positive value is observed in the USA (+\$314), Great Britain (+\$131), Australia (+\$127.5), Saudi Arabia (+\$85.5), and Canada (+\$65.5 dollars). However, significant negative effects are observed in Indonesia (-113 dollars), South Africa (-113 dollars), India (-110 dollars), Brazil (-108 dollars), Argentina (-103 dollars), and Mexico (-63 dollars). Among other European countries, there is either a negative impact (Italy, the Russian Federation, Germany, Turkey) or a slightly positive one (France). The

different influences in Japan (-\$15) and Korea (+\$39.5) are interesting.

The global financial crisis of 2008-2009 led to a drop in consumption by almost 464 dollars. In 2020, as a result of the start of the COVID-19 pandemic, there was a world-wide decrease in the level of consumption by 1197.5 dollars. at constant 2015 prices, but already in 2021, this level has increased by \$507. In other periods, we observe minor fluctuations, the average annual increase was \$12.5 with a Standard Error of \$25.99. The median of these effects is 40 dollars, that is, in half of the periods the increase did not exceed this value.

This perspective recognizes the importance of addressing income inequality and evaluating a nation's progress more inclusively and equitably. It is the examination of long-term trends and international comparisons that can provide insights into the actual improvement in the quality of life for the population. The article presents a comprehensive methodology based on a thorough analysis of contemporary publications that address the following issues: critique of GDP, analysis of consumption and its comparison, GDP per capita and consumption, global inequality and consumption, and methods for country segmentation based on consumption. Based on trend time series analyses and panel regression it is revealed that the level of a country's demographic development plays a significant role in the analysis of individual consumption. Most countries have taken different paths to achieve a specific level of consumption relative to GDP over the past 60 years, with developed nations typically maintaining this level slightly below 60% and poorer countries around 73-80%, while some of the highest levels are observed in South Asia, North America, Latin America, and parts of African countries. Statistically approved, it was found that the segmentation of countries in the world by the level of consumption is growing significantly, the rich countries are expected to become richer, and the poor lose the competitive struggle. This article goes beyond criticizing GDP as a measure of progress. It delves into the core of the global consumption model, revealing an unsustainable path. The current model, characterized by extreme inequality, offers no viable route back or any potential growth points within its existing paradigm. The article claims that a world economic system is trapped in a dead end.

INNOVATION AND DIGITALISATION IN THE EUROPEAN EMPLOYMENT STRATEGY: EUROPEAN EXPERIENCE FOR EMPLOYMENT GROWTH IN UKRAINE

Mykola SUDAKOV,
Associate Professor, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

Digital transformation is a key driver of modern economic development and one of the most pressing topics globally. The introduction of digital technologies in various aspects of society is not only changing the economy but also affecting the employment structures, the requirements for employee skills and competencies, and creating new opportunities for productivity and growth. The European Union places great emphasis on digital transformation as it enables the economy to adapt to globalisation and promote sustainable development. The COVID-19 pandemic has further highlighted the importance of digital transformation, expediting the adoption of digital solutions in multiple sectors of the economy.

As Ukraine aims to integrate into the European space and become a full-fledged EU member, digitalisation of the economy and labour market is critical. Despite its considerable potential and the rapid spread of digital technologies in everyday life and business, the Ukrainian economy faces numerous digital transformation challenges and related changes in the labour market. Therefore, learning from the European Union's experience in implementing digital innovations and employment strategies is crucial for Ukraine.

Digitalisation and employment. Digital transformation has become an integral part of the modern economy, having a profound impact on all aspects of social life. It introduces new technologies such as artificial intelligence, the Internet of Things, big data and blockchain that lead to significant changes in production processes, employment structure and social relations. Growing automation of production and remote work, the demand for digital skills, and the rise of new forms of employment such as freelancing and the gig economy are global trends resulting from digitalisation. While digitalisation boosts productivity and competitiveness of economies, it also presents significant social and economic challenges.

In response to these challenges, the European Union has devised a comprehensive digital transformation strategy, which includes a number of initiatives and programmes aimed at developing the digital economy and increasing employment. One of its key components is the European Employment Strategy, which focuses on adapting the labour market to the reality of the digital age.

This strategy includes measures to support digital skills, stimulate business innovation, create favourable conditions for the development of digital start-ups and enhance labour mobility within the EU.

Digitalisation is causing significant changes in the employment structure, with a rise in demand for workers in information technology, data processing, and digital services, and a decline in traditional sectors like manufacturing and agriculture. However, the introduction of digital technologies in these traditional sectors helps offset the employment losses by increasing productivity.

The digital economy is also leading to the emergence and rapid spread of new professions and skills, requiring old professions to update their skill sets to meet the demands of the digital age.

The European Union is actively implementing public policies aimed at supporting digital transformation and increasing employment. These policies include the development of digital infrastructures, creating favourable

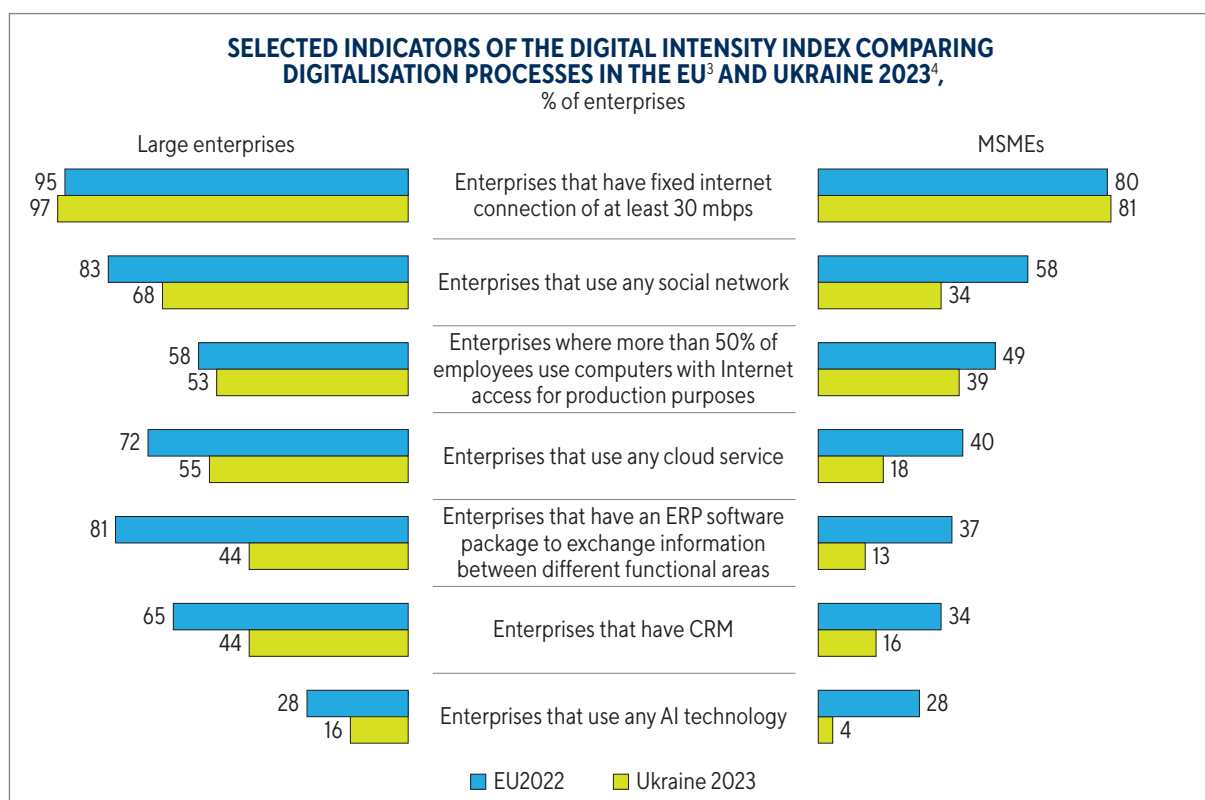
conditions for businesses, stimulating innovation, and supporting training and retraining programs. The Digital Europe¹ programme is a key instrument in this strategy, aiming to foster the development of digital technologies, cybersecurity, and artificial intelligence.

The success of Europe's digital transformation depends largely on cooperation between business and government. Partnerships between public and private institutions contribute to innovative employment solutions, thus creating new opportunities for businesses and employees. This includes joint investment in the development of digital technologies, support for start-ups and small businesses, and access to finance for innovative projects.

The EU is implementing innovative approaches to boost employment amidst digital transformation. These include online learning platforms, support programmes for freelancers and the self-employed, as well as innovation hubs where entrepreneurs can access modern technologies and expert support. One example is the Horizon Europe² programme, which funds research and innovation projects aimed at developing the digital economy.

Prospects for Ukraine. Despite having a significant potential for digital transformation and notable progress in this direction, Ukraine still faces numerous challenges. While having highly skilled IT professionals and the abundance of technology start-ups, the country has some gaps in digital infrastructure, access to modern technologies and the level of digital skills among the general population. In addition, insufficient investment in R&D and regulatory hurdles present additional obstacles.

Ukraine is somewhat behind the EU countries in introducing digital technologies and adapting the labour market to new realities. This applies to both digital skills of the population and penetration of modern technologies in the business environment. However, Ukraine is capable of reducing this gap by actively implementing European experience and using resources from international partners. It is worth noting that large businesses in Ukraine are much more in line with the level of digitalisation in the EU than micro, small and medium-sized enterprises (Diagram «Selected indicators of the Digital Intensity Index...»).

¹ We want Europe to be a digital powerhouse by 2030. – DIGITALEUROPE, <https://www.digitaleurope.org/>.

² Horizon Europe. – European Commission, https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en.

³ Digital Economy and Society Index (DESI) 2022. – European Commission, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>.

⁴ State Employment Service. Employer survey, 2023, <http://surl.li/uexgpb>.

Ukraine has a number of assets that can be leveraged for a successful digital transformation, such as a young and talented population, a growing IT sector, and a strategic location on the borders of Europe and Asia. European experience and active cooperation with the EU can greatly benefit Ukraine's digital economy and increase employment.

For a successful digital transformation, Ukraine should focus on developing digital skills among the population. This requires further development of the education system, retraining and advanced training of teachers, introduction of retraining and lifelong learning programmes, and access to modern technologies in all types of locations.

The development of digital technologies can be stimulated by improving the business climate, reducing regulatory barriers, supporting start-ups and small businesses, and attracting foreign investment. It is worth noting that Ukraine's steps in this direction have already begun to yield some results. In the midst of war and crisis, IT products in 2022 became the country's largest export commodity. The volume of exports by IT companies that year amounted to 40.5% of all exported services, or \$3.7 billion.⁵

Supporting the digital transformation of micro, small and medium-sized enterprises (MSMEs) as the main driver of the modern

economy also seems very promising. This could include support programmes for MSMEs, advisory services and access to modern technologies. It is also important to create and develop an infrastructure that facilitates digital start-ups and attracts talent.

Active cooperation with international organisations, including the EU, can also contribute to Ukraine's successful and intensified digital transformation. This could include drawing on European experience, attracting technical assistance, and participating in international programmes on digital technologies and employment. Ukraine's participation in EU programmes for developing the digital economy and teaching digital skills seems particularly relevant.

Ukraine has an impressive potential for developing the digital economy and increasing employment through digital technologies. By using European experience, actively cooperating with the EU, and reforming its education system, Ukraine can achieve a successful digital transformation and create new opportunities for growth. With the right approaches and support from international partners, digital transformation should become a powerful engine of economic and labour market development in Ukraine, contributing to enhanced defence capabilities and accelerated economic recovery.

⁵ Ukraine's exports in 2022: key trends, sectors and regions. – Diia Business, https://export.gov.ua/news/4570-eksport_ukraini_u_2022_rotsi_golovni_tendentsii_sektori_ta_regioni (in Ukrainian).

FORMATION OF THE INSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR UKRAINE'S ECONOMIC RECOVERY

Yevhen TISHCHENKO,
Postdoctoral Fellow at the European University

The post-war recovery and reconstruction of Ukraine's economy relies on significant financial support from donor countries, particularly EU member states. It also requires the mobilisation of domestic financial resources and effective organisation of authorities and market players. At the same time, the recovery process should be based on a new economic structure, which involves the development of relevant institutional frameworks, economic and financial mechanisms by combining efforts of the state, business, citizens, foreign partners and investors to mobilise financial and material resources, as well as human potential.

A comprehensive post-war recovery strategy is essential for restoring the national economy, encompassing a wide range of interrelated activities of all business entities, citizens, partner countries, international organisations and donors to address the key tasks of restoring the country's economic¹ and social potential.²

The recovery strategy may include the stages of stabilisation, reconstruction and formation of a new economic structure along with a new high-tech model of post-industrial development based on the use of innovations and modern digital technologies.

To solve problems associated with the post-war recovery and reconstruction of Ukraine's economy, fundamentally new approaches and policies need to be developed for organising, planning and managing these processes. The successful implementation of the plans should focus on ensuring nationally rooted sustainability and increasing the efficiency and international competitiveness of the domestic economy.

A key prerequisite for successful post-war economic recovery and reconstruction is the development of an implementation plan for

the state strategy. This plan should include identifying priority sectors of the economy and areas of economic activity; developing necessary legislative and regulatory acts; determining specific recovery targets and management entities; creating relevant institutions; securing sources and instruments of financing; establishing mechanisms for interaction with financial donors and investors; introducing a system of economic mechanisms and measures to support and motivate economic recovery and reconstruction; setting deadlines for specific tasks; developing mechanisms and instruments of responsibility and control over the implementation of the strategy and the action plan.

To fund the recovery and reconstruction of Ukraine's economy, financial assistance from individual foreign countries and international financial organisations is considered crucial. Additionally, funds from foreign investors, including large investment and venture capital funds, should be sought. To ensure efficient use of these funds and proper management of the recovery and reconstruction process, a dedicated state institution needs to be established. It will be responsible for amassing funds, providing financing for the reconstruction of certain industrial and social facilities,

¹ Ukraine Recovery Plan. – National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War. 2022, <https://recovery.gov.ua> (in Ukrainian).

² S. Naumenkova, S. Mishchenko, I. Tishchenko, Project financing in the context of the implementation of the «Ukraine Facility Plan». – Economic Space, 2024. No. 191, p. 142-153, <https://doi.org/10.32782/2224-6282/191-24> (in Ukrainian).

coordinating with international partners and investors.

Structural reforms and various economic policies such as fiscal, investment, monetary, innovation, and customs, as well as relevant financial and economic mechanisms, including market regulation tools, should aim at ensuring the effective implementation of the strategy and plan for economic recovery and reconstruction through an organic combination of indicative and strategic planning tools and methods.

In order to expand the forms and instruments of financial assistance, there is a need to develop regulations, decisions and incentives covering a wide range of aspects related to the involvement of foreign companies in reconstruction projects. This includes providing guarantees to foreign investors and protecting their investments; obtaining necessary permits and licences for construction by investors; removing tariff and non-tariff barriers to foreign capital; introducing tax and customs benefits for foreign investors; ensuring functioning of special economic zones; attracting investment in the creation of new high-tech enterprises; and revitalising the domestic financial sector and capital market.

To mobilise domestic financial resources for post-war reconstruction and modernisation

of the economy, measures such as coordinating monetary and fiscal policies with programmes and plans for economic recovery; facilitating lending activities of domestic banks and simplifying conditions for bank lending; laxing lending standards and strengthening of creditor protection; issuing special government bonds for reconstruction; expanding the tax base; restraining the outflow of domestic capital abroad; supporting the activities of small and medium-sized enterprises; developing public-private partnership mechanisms, etc. are truly vital.

There are several risks that could impede the recovery and reconstruction of Ukraine's economy after the war. These include geopolitical and geoeconomic instability, increasing prices on international markets, difficulty in attracting modern technologies and equipment, higher costs of servicing external public debt, insufficient institutional capacity, delays in the reconstruction of certain facilities, and a lack of qualified personnel.

When developing the recovery and reconstruction plans and programmes, a more detailed justification is needed for state policy measures on creating economic mechanisms to mobilise domestic and foreign financial resources and to intensify efforts of domestic and foreign investors in line with EU requirements and standards.

CONVERGENCE OF LABOUR MARKETS IN THE EU: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES FOR UKRAINE

Lidiia TKACHENKO,
Leading Researcher, Institute for Demography and Life Quality Problems
of the National Academy of Sciences of Ukraine

The single labour market is an integral part of the European Union's founding vision, as it aligns with the goal of promoting long-term and competitive growth by removing barriers to the free movement of goods, services, capital and labour force. The Cohesion Policy as the main framework for regional policy in the EU was introduced in the late 1980s to adapt to the accession of three South European countries of Greece, Spain and Portugal, and its importance has multiplied with the accession of new Eastern and Central European countries in the 2000s. The socio-economic disparities between the «new» and «old» member states are highlighted by the fact that while the EU population increased by 20% after the accession of ten new countries in 2004, the total GDP only rose by 5%.¹ To tackle this growing inequality, the EU has increased redistribution through the European Funds and expanded its policy areas and instruments. The Cohesion Policy focuses on promoting common harmonious development and directing European Funds resources to poorer member states and regions, with the aim of reducing internal economic and social disparities.

The recently published Ninth Cohesion Report highlights the positive and long-term trend of economic and social convergence in recent decades since the launch of the European Single Market and the 2004 enlargement. In particular, the Member States that joined in 2004 have seen their average GDP per capita rise from 52% of the EU average to almost 80% in 2023, with the average unemployment rate dropping from 13% to 4%. The employment gap between less and more developed regions has narrowed by 5 percentage points over the past decade, but it remains significant, reaching 68% in 2022 in less developed regions compared to 78% in more developed regions. In terms of the unemployment rate of young people aged 15-24 and the share of young people not in employment, education or training (NEETs rate), the gap between less developed and more developed regions is closing too slowly and is still in double digits. Insufficient progress is also observed in closing gender gaps and in

employment rate of the people with disabilities. Countries and regions are increasingly concerned with demographic changes, such as a decline in the working-age population. In less developed countries and regions, labour shortages could become a serious problem due to a lack of specialised skills to respond to structural industrial, digital and green transitions. In addition, less developed countries have a higher concentration of business activity in their capital cities and large urban agglomerations, which increases spatial polarisation and may lead to underutilisation of the country's or region's potential.²

Ukraine has been granted the status of an EU candidate, and the accession negotiations have officially opened. There are emotionally exalted expectations that the earliest possible EU membership will solve all problems and pave the way to European standards of living. However, socio-economic indicators in the EU countries show that convergence is not linear

¹ EU regional and urban development. History of the policy. – European Commission, https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/what/history_en.

² Ninth report on economic, social and territorial cohesion. – Publications Office of the European Union, March 2024, https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/reports/cohesion9/9CR_Report_FINAL.pdf.

and is not automatically guaranteed by access to the European Funds.

In fact, a significant number of Ukrainian citizens already have free access to the EU single labour market. The temporary protection status activated against the backdrop of a massive influx of those displaced from Ukraine by Russian military aggression, allows for free employment in receiving countries. According to Eurostat, as of 30 June 2024, approximately 4.3 million people who fled Ukraine were granted temporary protection status in the EU. Over 98% of people with the temporary protection status are citizens of Ukraine. Almost half (45.6%) of those with temporary protection status were adult women; almost one-third (32.4%) were children, and 22% were adult men.³ All in all, there are already around 2.6 million Ukrainian citizens of working age (18–64 years)⁴ living in the EU now.

According to the Razumkov Centre's study, 63% of men and more than 50% of women aged 18 to 65 who were forced to live abroad due to the war and then returned to Ukraine found the labour markets in their receiving countries more appealing than that of Ukraine. However, during their time abroad, only 36% of men and 20% of women had the experience of formal employment at a local enterprise, while 17% of both men and women worked at a local enterprise without formalisation.⁵ As the authors of the study rightly point out, the low level of employment among respondents can be explained by the forced nature of migration, as they were seeking refuge from the war rather than permanent employment.

Nonetheless, they had their chance to compare employment opportunities and conditions in Ukraine and abroad, and this comparison is not in favour of Ukraine. Although the temporary protection status allows them to work without any additional permits, a notable percentage of respondents opted to work without official registration. This behaviour might stem from a fear of losing social benefits, but it also highlights a nonchalant attitude towards legal violations.

According to the authors of the Ninth Cohesion Report, a significant inflow of Ukrainian citizens will boost economic growth in the EU but will not contribute to regional cohesion.⁶ Immigrants of working age tend to choose more developed regions, preferring capital and other large cities, with better employment and earning opportunities. Authors of the Report consider language barriers as the main obstacle to integration into the EU labour market, rather than difficulties in verifying qualifications. Probably, it is expected that Ukrainians, just like other immigrants and migrant workers, will mainly work in low-skilled jobs that do not require higher education.

To sum up, it is important to note that integration into the European single labour market does offer great opportunities for better employment conditions and jobs protection. However, if employment policy in Ukraine remains unaddressed, convergence with EU labour markets will be achieved through spontaneous migration flows, both as labour migration and different forms of emigration.

³ 4.3 million people under temporary protection in June 2024. – Eurostat, 9 August 2024, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240709-1>.

⁴ Calculated based on Eurostat database, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_asytpsm_custom_12584145/default/table?lang=en.

⁵ Study of gender specifics of forced migration from Ukraine to the EU in the military conflict. – Razumkov Centre, 2024, <https://razumkov.org.ua/images/2024/01/29/2024-Pyshchulina-EDNANNYA-ENGL-SITE.pdf>.

⁶ Ninth report on economic, social and territorial cohesion. – Publications Office of the European Union, March 2024, https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/reports/cohesion9/9CR_Report_FINAL.pdf.

THE EFFECT OF DIFFERENCE IN ECONOMIC SCALE IN EUROPEAN INTEGRATION: BENEFITS AND RISKS FOR UKRAINE

Vitalii SHAPRAN,
Associate Professor, Stock Market Development Institute at the Kyiv National Economic University

Natalia SHAPRAN,
Associate Professor, Department of Finance after Viktor Fedosov
at the Kyiv National Economic University

Today, integration into the EU is necessary for Ukraine not only to revive economic development, but also to prevent further military, political and social risks. This process, however, is quite complicated not only due to fundamental differences between the economies and finances of the EU and Ukraine, but also because of the ongoing war with Russia and the ensuing economic restrictions on European integration. Ukraine's integration into the EU presents both economic benefits and risks, influenced by factors such as the difference in scale between the economies and markets. The difference in scale is an objective factor influencing European integration that cannot be changed quickly and requires careful study to shape conditions for such integration in the future in the interests of Ukraine.

Difference in scale. The scale of the EU and Ukraine's economies is strikingly different, as can be seen from the data presented in the table «Quantitative characteristics...» (compiled by the authors based on^{1,2}). Thus, in terms of nominal GDP, Ukraine's economy is

less than 1% of the EU economy, and in terms of real GDP (PPP), it is less than 2.5%. Both indicators give only a glimpse of the difference in scale, but even if one recalls that 30 to 40% of the Ukrainian economy is in the shadows, the gap in terms of GDP will still be very substantial.

QUANTITATIVE CHARACTERISTICS OF THE EFFECT OF SCALE IN 2023			
Indicators	Ukraine	EU	Ukraine/EU, %
Real GDP (purchasing power parity), \$ billion	559.98	24 177	2.32
Nominal GDP, \$ billion	178.76	18 350	0.97
Total population, million	35.661	451.815	7.89
Real GDP per capita, \$	16 200	53 800	30.11
Exports, \$ billion	51.09	9 712	0.53
Imports, \$ billion	88.49	9 004	0.98
Loans to private sector, \$ billion	18.6	5 661.7	0.33
Ratio of loans to nominal GDP, %	10.39	30.85	

¹ The World Factbook, Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/>; Indicators. Trading Economics, <https://tradingeconomics.com>.

² Asylum Report 2024. European Union Agency for Asylum, June 2024, <https://euaa.europa.eu/asylum-report-2024/22-respondingarrival-displaced-persons-ukraine>.

The situation is similar when comparing exports and imports. Moreover, the comparative analysis reveals several imbalances. First, Ukraine's share of exports in the EU in 2023 was only 0.53%, while the share of nominal GDP was about 1%. This indicates a reduction in Ukraine's export potential in 2023 due to the war.

Second, while Ukraine's population is 7.89% of the EU's, its nominal GDP is only about 1%. This discrepancy can be attributed to differences in labour productivity and sectoral market structures. This gap is reflected in Ukraine's GDP per capita, which is 3.32 times lower than that in the EU, leading to disparities in nominal incomes.

Third, the credit resources of Ukrainian banks and EU banks (even with the difference in valuation methods in favour of Ukraine) differ even more than the GDP and exports. Thus, at the end of 2023, the loan portfolio of European banks was 305 times larger than the loan portfolio of Ukrainian banks. The stock market comparison was deemed irrelevant altogether.

Benefits and risks. A comparison of the size of the EU and Ukrainian economies points at several benefits of European integration, including access to European loans and investments, access to technologies that increase productivity, and access to European markets for Ukrainian exporters. All three benefits are crucial for Ukraine's national economy, which needs to grow very rapidly to support a sovereign defence sector that should eventually become part of NATO.

Accessing European loans and investments requires major reforms in Ukraine's credit market to make it accessible to European banking groups that are already present in Ukraine but whose operations are limited due to Ukrainian specifics. Expanding the acceptance of European investment also requires the development of securities market infrastructure. In other words, simply starting the integration process will not automatically trigger these

advantages, and relevant effort is needed within the country.

European direct investment in Ukraine can be a catalyst for bringing in new technologies that boost labour productivity. This should contribute to GDP growth and accelerate changes in the structure of sectoral markets. At the same time, it is crucial to make sure that there is not just linear growth in labour productivity in agriculture, for example, but also the development of new industries, such as wind and solar generation, machine building, IT and communication.

In order for Ukraine to integrate into the EU, it should ensure access to the EU market for its national producers. At the same time, Ukraine should develop transport corridors to avoid conflicts with neighbouring EU countries. These transport corridors would provide access to the markets of «Old Europe» and the Baltic region, helping to address the existing trade issues with individual EU countries.

European integration also poses risks for Ukraine, including a decrease in labour resources due to their emigration to the EU, displacement of Ukrainian goods by European technological goods following the bilateral lifting of trade restrictions, absorption of the Ukrainian financial system by European financial groups, and further dependence on them.

Mass migration of labour from Ukraine is currently the biggest risk, accelerated by the ongoing war. According to the EU Asylum Agency (EUAA), in 2024, more than 4.3 million Ukrainian citizens were granted temporary protection in the EU.³ Particularly alarming are the statistics from the Kyiv International Institute of Sociology (KIIS), which found that in 2024, 45% of Ukrainians abroad had not yet applied for citizenship of another country but would like to do so; another 12% said they had already applied for citizenship of another country and 7% indicated that they had already received such citizenship.⁴ As a result, Ukraine

³ Asylum Report 2024. European Union Agency for Asylum. June 2024. – KIIS, <https://euaa.europa.eu/asylum-report-2024/22-responding-arrival-displaced-persons-ukraine>.

⁴ Survey of Ukrainian refugees in Germany, Poland and the Czech Republic. – KIIS. May 14, 2024, <https://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=1408&page=1>.

is losing its economically active population, which reduces the potential of our economy and supplies EU countries with labour resources. Therefore, the Ukrainian government faces an ambitious task of competing for the economically active population with the EU. Fiscal, monetary and economic conditions must be created to encourage Ukrainians to return home for work and business.

In the course of European integration, Ukraine must make sure that its sectoral market structure shifts towards higher processing and a larger share of services in GDP. To achieve this, it is absolutely not necessary to conflict with the EU, but rather to invite European companies and build high-tech

production facilities in Ukraine. This approach was used by Poland and Hungary, and it is quite successful, allowing the state to influence the growth of the share of priority industries.

Therefore, in the course of its European integration, Ukraine must pursue its own interests through a reasonable policy of protectionism and effective management of integration processes. However, as early as the first stage, Ukraine urgently needs to preserve its economically active population and create conditions for the return of its 4.3 million citizens from the EU, as this is an objective precondition for the country's economic recovery and growth.

UKRAINE'S FOREIGN FINANCING NEEDS AND THE EU'S ROLE IN RESTORING EXTERNAL SUSTAINABILITY AND LONG-TERM GROWTH OF THE UKRAINIAN ECONOMY

Oleksandr SHAROV,*

Chief Research Fellow, Institute for Economics and Forecasting

The Russian authorities' efforts to stop or at least impede Ukraine's progress towards European integration with the ultimate goal of full membership in the EU have resulted in the illegal annexation of Crimea, the seizure of part of Donbas and, ultimately, a full-scale military invasion of Ukraine. All this caused significant material damages. While human losses cannot be compensated in principle, Ukraine's rightful place in the global economy after the war may provide some redress.

The Ukraine war and ensuing escalation of other global conflicts has generated new global trends, leading to a new stage of globalisation that may imply a reversal, interruption or change of its paradigm, regionalisation and protectionist measures... In the European Union, this new stage has prompted simultaneous convergence and divergence processes («Multi-speed Europe» or «United States of Europe»), which may have unpredictable consequences.

Post-war transformations in Ukraine will also have political, economic and security aspects. Economically, the war will result in material and financial losses. Therefore, *in the short term*, the focus should be on restoring (reconstructing) certain transport, utility and industrial infrastructure. However, *in the medium and long term*, new development priorities must be established based on both global trends and domestic potential. To facilitate these reforms, de-oligarchisation, de-monopolisation and the development of a competitive environment are crucial. It is clear that without achieving the European integration goals, Ukraine will not only struggle to secure a worthy place in the global economy but will not even be able to claim this influential role, being left on the sidelines of the main path of socio-economic development and having perhaps various economic partners, but no allies.

That is why a programme of practical measures for European integration should

be an integral part and the main focus of the Post-War Recovery Programme. In this context, the European Union has already gained considerable experience in providing financial assistance to member states for their reforms and preparation for accession (pre-accession aid).

As the countries of Central and Eastern Europe (CEE) started applying for EU membership in the mid-1990s, the PHARE programme has been mainly focused on supporting the candidate countries in adopting and implementing the Community's *acquis communautaire* and preparing them to manage the Structural Funds. During 2000-2006, PHARE was complemented by the ISPA programme for environment and transport and the SAPARD programme for agriculture.

Additionally, the CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation, 2000-2006) programme was designed to help the countries of

* This publication was prepared under a grant from the European Union (through the EURIZON H2020 project, grant agreement 871072) for the project «Ukraine's Foreign Financing Needs and the EU's Role in Restoring External Sustainability and Long-Term Growth of the Ukrainian Economy».

The publication only reflects the views of its author, and the European Commission shall not be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Southeastern Europe to participate in the process of stabilisation and association with the European Union.

In 2007, the new Instrument for Pre-accession Assistance (IPA) replaced the previous means – the PHARE, ISPA and SAPARD programmes, the special pre-accession instrument for Turkey and the CARDS programme. In 2007-2013, the IPA was the only funding instrument dedicated to pre-accession. For the period of 2007-2013, the IPA had a total budget of €11.5 billion.¹

Meanwhile, an analysis of the EU's pre-accession assistance for countries shows that the Community approaches each candidate country individually, both in terms of amount of assistance and the priorities for its use. This will obviously be especially crucial for Ukraine, as it is the first candidate country in the history of European integration that seeks to fulfil the strict conditions of EU membership while fighting for its sovereignty and existence.² Both the EU and Ukraine will need to make difficult choices and address challenges that require new, unconventional approaches.

In this regard, it is essential for relevant Ukrainian authorities to align plans for the use of pre-accession assistance funds with the Post-War Economic Recovery Programme to maximise the efficiency of international funding. In particular, this applies to regional development projects.

It should be added that EU financial assistance is available in the form of programmes, instruments and other funding opportunities to local and regional authorities³ (LRAs) in the

candidate and potential candidate countries (Albania, Bosnia and Herzegovina (BiH), the former Yugoslav Republic of Macedonia, Kosovo, Montenegro, Serbia and Turkey). Along with the countries' central administrations responsible for wider strategic programming, the LRAs are the EU's strategic partners in this process. The LRAs also form an important group of beneficiaries for both technical assistance (advisory and training support for their capacity building) and direct financial support (targeted grant schemes) provided through the instrument.

As for further assistance, experts say that new EU members will not have access to Structural Funds until they have established the necessary administrative structures. One could expect a fundamental restructuring of the EU's flow of funds only for the 2007-2013 budget planning period. Even then, it is highly doubtful that the financial assistance within the Union will be prioritised for new members, as countries that have already benefited from funding have shown their intention to protect their rights beyond 2006. This limited prospect of significant financial assistance from the EU is a major disappointment for the candidate countries, whose hopes for substantial transfer payments were a strong motivation for seeking EU membership.⁴

In conclusion, it can be stated that the European integration process remains a priority for Ukraine's Post-war economy, and financial cooperation with the EU will play a crucial (and perhaps decisive) role in ensuring Ukraine's pre-accession preparation, requiring special attention from both the authorities and civil society.

¹ Overview – Instrument for Pre-accession Assistance. – European Commission, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance_en.

² Petrov R. Bumpy Road of Ukraine Towards the EU Membership in Time of War: «Accession Through War» v «Gradual Integration». – European Papers, Vol. 8, 2023, No 3, European Forum, Insight of 27 December 2023, pp. 1057-1065.

³ EU financial assistance available to local and regional authorities in the candidate and potential candidate countries for EU enlargement – Brussels: European Committee of the Regions, Commission for Citizenship, Governance, Institutional and External Affairs, 2018, 31 p.

Mrówka B. Programy pomocowe Unii Europejskiej dostępne dla samorządów w Polsce w okresie przedakcesyjnym (część 1). – Studia Europejskie, No.1/2001, s.119-139

Mrówka B. Programy pomocowe Unii Europejskiej dostępne dla samorządów w Polsce w okresie przedakcesyjnym (część 2) – Studia Europejskie, 2/2001, s.123-139

⁴ Lammers K. Can Eastern Europe Catch Up Without Structural Funds? – Intereconomics, September/October 2002, pp. 230-231.

MODERNISING UKRAINE'S OCCUPATIONAL PENSION SYSTEM ON THE PATH TO EU INTEGRATION

Tetiana SHEVKUN,
Deputy Director General, Ukrainian Association of Investment Business,
Director of cumulative pension provision

Increased life expectancy is one of the most pressing issues of today given its impact on the pension systems of developed countries. This process of population ageing has been picking up over the past decade and is expected to further accelerate over the next two decades, with significant differences in the changes in the age structure of the population. In view of current parameters of the population's age structure, the pension systems of Greece, Latvia, Lithuania and Poland may be on the verge of collapse as the working-age population will decline by at least a third by 2060.

The other side of the decline in the working-age population is a proportional increase in financial burden on pension systems. In other words, the factor of population ageing leads to a serious long-term financial problem of pension provision.

PENSION PROVISION FOR THOSE WORKING IN HAZARDOUS AND HEAVY WORK

In occupations that are classified as hazardous or heavy work, there is a greater risk of premature disability for employees. Therefore, almost all EU countries, as well as globally, have introduced various benefits and additional pension schemes for employees working in heavy and hazardous work, including earlier retirement, higher pensions, and other programmes.

However, the specific design of these pension schemes varies across the EU, with approaches to classifying hazardous or heavy work and categorising occupations that are classified as such. Yet there are common trends.

Some European countries have historically made special pension provisions for workers in hazardous and heavy work a precondition for the introduction of a general pension system. Many of these provisions emerged long ago,

when work tasks were very different and technological support was very low. For example, in France, farmers, maritime workers and miners were among the first to be covered by pension schemes before social security was developed in the late 1920s.

The level of danger and difficulty in various occupations has decreased with the advancement of industrialisation and technology. As a result, the classification of hazardous and heavy work as well as the corresponding pension schemes are periodically reviewed and can vary from country to country in Europe. Additionally, the approaches to financing these programmes have changed. The eligibility criteria for receiving special pension benefits for hazardous or heavy work are determined based on occupational titles or measurable job characteristics.

The financing system for pension schemes related to heavy and dangerous work differs across European countries but is generally a mix of funding sources and is mandatory. This may include funding from the

country's general budget, which supports all social programmes, as well as employer contributions to individual pension schemes.

For instance, in Portugal, the schemes are financed through the general social security budget, with employers paying additional contributions for miners and air traffic controllers. In Turkey, additional contributions range from 1 to 3 percentage points in the private sector and from 3.33 to 10 percentage points in the public sector. Similarly, in Austria, employers contribute an additional 2% for employees working at night, among other examples.

Some countries have funding for early retirement in hazardous or heavy work partially or fully separated from general pension funding. In Slovakia, voluntary contributions go into a separate funded defined contribution (FDC) occupational scheme with a minimum rate of 2%, and up to 6% tax-free. In Slovenia, the contribution rate to the occupational FDC scheme is 9.25%. Latvia pays most pensions for hazardous or heavy work from the state budget, while a private FDC scheme finances early retirement for railway workers from employer contributions.

Poland eliminated many occupational differences in pension provision through the introduction of a notional defined contribution (NDC) scheme but introduced a unified early retirement option for workers involved in hazardous or heavy work. In 1999, Poland replaced its financially unsustainable and fragmented state defined benefit (DB) scheme with an NDC scheme for those born after 1949. The scheme is financed by additional employer pension contributions of 1.5 percentage points and government subsidies.¹

Given the recent trends of population ageing, a decline in the number of working-age individuals and, as a result, the difficulty of financing DB pension schemes, European

countries are gradually shifting or introducing defined contribution pension schemes for new employees.

PRIVILEGED PENSIONS IN UKRAINE

In Ukraine, the European trends of an ageing population and a declining number of working-age individuals are becoming a real threat. This is exacerbated by forced migration caused by hostilities, with many people internally displaced or leaving the country, rising inflation, and declining incomes. This, in turn, has resulted in a growing deficit in the financing of the Pension Fund and an increase in subsidies from the State Budget. In addition, there are still significant imbalances between pensions under the general system and those under special laws, known as privileged pensions.

Privileged pensions in Ukraine are generally provided to three categories of employees:

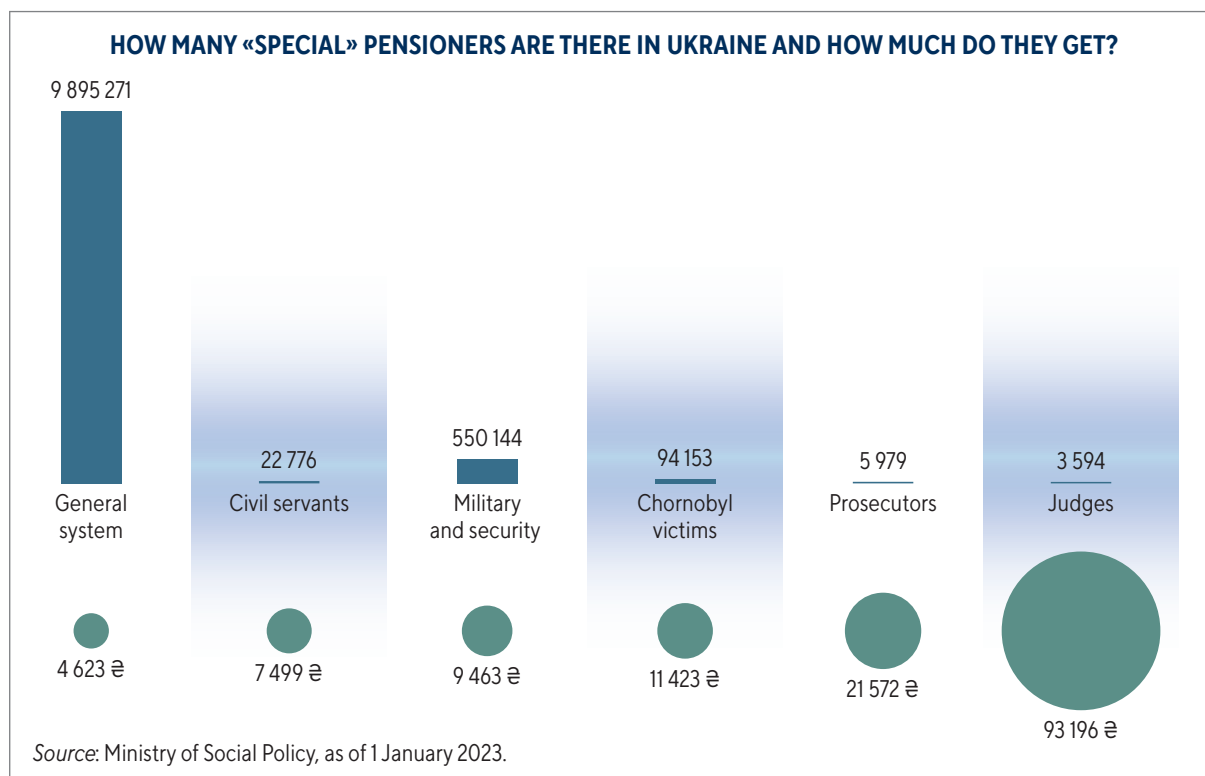
- ✓ individuals who work in dangerous or difficult conditions and, therefore, have (may have) a lower life expectancy than the rest of the population;
- ✓ individuals who are unable to work very long hours in their professions, such as teachers or pilots;
- ✓ individuals with «special» services to the state, such as war veterans, judges and civil servants.

Privileged pensions can be divided into two types: early retirement pensions and pensions for individuals entitled to an increased pension. For certain professions, these conditions may be combined.

Data from the Ministry of Social Policy reveal significant imbalances between pension payments under the general system and certain categories of privileged pensions (Figure «How many «special» pensioners are there in Ukraine?»).²

¹ Pensions at a Glance 2023. – OECD, https://www-oecd-org.translate.goog/en/publications/pensions-at-a-glance-2023_678055dden/full-report.html?x_tr_sl=auto&x_tr_tl=en-US&x_tr_hl=uk#foreword-d1e19-988bbbd119.

² «It is difficult for the state to support less protected pensioners, but it easily pays 100,000 pensions to judges. What is wrong with our pension system?». – e-Pravda. 2023, <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/06/8/700937/> (in Ukrainian)..

Financing privileged pension schemes is a significant burden for Ukraine's Pension Fund. Pensions for hazardous or heavy work are mainly financed by employers. In addition, certain categories of pensions are financed by direct transfers from the State Budget, such as pensions for teachers, doctors, railway workers, and civil aviation pilots.

Gradual abolition of these benefits is a really difficult task. Given the trends in the leading EU countries with their long history of introducing and reforming pensions for hazardous and heavy work, the modernisation of Ukraine's occupational pension system should move in several directions:

- ✓ introducing a more flexible mechanism for determining special pensions for

hazardous or heavy work based on measurable characteristics of the work and the risks it may pose to the employee;

- ✓ gradually replacing privileged pensions for certain categories of occupations, including those that can be classified as hazardous and heavy work, with a *funded defined contribution (FDC) occupational scheme*;
- ✓ promoting a framework for vocational training, retraining and advanced training for workers involved in hazardous or heavy work who are eligible for early retirement, which will allow them to acquire new skills necessary to continue their careers elsewhere with a view to later retirement.

SOCIETY'S SOCIAL RESILIENCE: UKRAINIAN REALITIES IN THE EUROPEAN CONTEXT

Natalia SHELUDKO,
Independent expert

The ongoing confrontation since 2014 has increasingly convinced the European and global community that Ukraine is not a fragment of an empire, but «a self-sufficient society with an ancient mental core that essentially made both Russia and the USSR possible; however, this core has been distorted and obscured by imperial propaganda. This also means that Ukraine is not a country that aspires to Europe and, more broadly, to the Euro-Atlantic community for mercantile reasons, but organically resonates with this community with its mental and cultural archetypes, and therefore has the potential and capabilities to be a full member of it».¹

Preservation of Ukraine's subjectivity as a state within internationally recognised borders and its human potential should be the key criterion for victory, and this does not require additional proof or refutation. However, this criterion alone does not secure Ukraine's entry into the Western civilisational community as a full member, not as an agrarian and raw material appendage and labour donor.

Sooner or later, the countries' consolidation against the aggressor weakens and transforms – and such a pragmatism of international relations has always been there. It is already illustrated by the behaviour of some EU countries within this consolidation in confronting Russia, while deeper analysis provides better understanding of how Europeans' national interests and needs «work» in reality.

The prospects for Ukraine's victory and post-war development largely depend on society's social resilience; the dominance of its components will be determined to some extent by the fact that «Ukrainian society is

in a state of collective trauma».² This is very important from the viewpoint of protecting and rebuilding the state, as post-war Ukraine should become a centre of dignity and justice, freedom and unity extending beyond the Eastern European format.

Success in ensuring social resilience will influence the formation of a European quality of life and the ability to overcome unfavourable demographic shifts in Ukraine.

In this process, it is important to systematically rethink the manifestations and scale of problems that reduce the social resilience of Ukrainian society:

1) During the war, the role of the state as a whole and its bodies was redefined, and not always in a positive context – permanent corruption practices, including in procurement for the Ukrainian Armed Forces, organisation of mobilisation, legislators' «pushing» initiatives to buy off corrupt officials, raising taxes and condoning smuggling triggered loud public outcry.

¹ Pyrozhkov, S.I., Khamitov, N.V., Golovakha, Ye.I., Dembitsky, S.S., Libanova, E.M., Skrypnyuk, O.V., Stoietskyi, S.V. (2024) Sustainment and development of Ukraine in conditions of war and peace: national report. Kyiv, Naukova Dumka. 217p. (in Ukrainian).

² Ibid.

2) National security is a key element of Ukraine's existence as a state. Therefore, creation of defence equipment production and the protection of critical infrastructure should become critical areas of action.

3) Russia's armed aggression has caused significant problems for the functioning of the justice system. This problem is exacerbated not only by the need to bring to justice collaborators and perpetrators of war crimes, but also by the need to ensure the right of every victim of Russian aggression to a fair trial.

4) Ukraine is facing significant migration transformations; unfortunately, the prospects for positive changes in the scale and direction of migration flows are not optimistic.

5) Economic recovery, especially in infrastructure, will require large-scale investments. In this context, it is critical to reduce the tax burden, ensure targeted use of state and local budgets, orient towards exports, and support solvency of the population as a key consumer of goods and services.

When considering the tools for ensuring social resilience of Ukrainian society, one should agree that transformations in this area should be primarily aimed at shaping a new social contract based on the government-public-business interaction with unconditional primacy of national sovereignty and territorial integrity of Ukraine. Ensuring the welfare of citizens and their successful self-realisation, as well as eradicating arbitrariness of corrupt officials should be prioritised.

DEVELOPMENT OF UKRAINE'S AGRICULTURAL SECTOR IN THE CONTEXT OF EU ENLARGEMENT: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Olena SHUBRAVSKA,
Head of Department, Institute for Economics and Forecasting

Kateryna PROKOPENKO,
Leading Research Fellow, Institute for Economics and Forecasting

The signing of the Association Agreement confirmed Ukraine's commitment to European integration,¹ and one of the most significant changes that followed since 2014 has been the shift in Ukraine's foreign trade from Russia and the CIS countries to the EU. In 2014-2021, exports of agri-food products to Europe increased by 1.6 times, reaching \$7.7 billion in 2021. This was largely due to Ukraine introducing European safety standards for food and non-food products, which paved the way for domestic producers to the demanding European market.

Russia's war in Ukraine has given the EU a geopolitical incentive to resume enlargement,² prompting the European Council to grant Ukraine the EU candidate status on 23 June 2022. This decision has already had a profound influence on Ukraine's agricultural policy, and, in the future, as Ukraine moves closer to the EU and fulfillment of the conditions for accession, Ukrainian policy will increasingly meet the requirements of the EU's Common Agricultural Policy (CAP). Despite having its European integration intentions approved quickly, joining the EU will hardly be as fast for Ukraine. For this to happen, our country must meet certain criteria that are quite challenging even for nations that are not in a state of war, like Ukraine. In this context, one of the major challenges for Ukraine and its agricultural sector is to meet the conditions under the thematic block «Resources, Agriculture and Integration», which includes, in particular, such components as Title 11: Agriculture and Rural Development and Title 12: Food Security, Veterinary and Phytosanitary Policy. Additionally, both the European and Ukrainian (in the future)

agricultural sectors will need to implement the strict norms of the European Green Deal (EGD). All EU member states have made a commitment to achieve climate neutrality by 2050, with a target of reducing greenhouse gas emissions by at least 55% by 2030 compared to 1990 levels. To achieve this goal, specific targets have been set and measures have been envisaged for various sectors. For agriculture, these include reducing the use of pesticides (by 50%) and mineral fertilisers (by 20%), expanding the organic farming (up to 25%), implementing biodiversity improvement measures (10% of territories with high biodiversity), ensuring proper conditions for livestock and poultry, and others.

The need to implement the EGD guidelines in agriculture following to Ukraine's full EU membership will change the volume and structure of Ukrainian agricultural production, affecting its profitability. In our opinion, small and medium-sized producers may face challenges in accessing support from European funds, while larger producers, focused mainly

¹ Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. – Government of Ukraine, <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/ASSOCIATION%20AGREEMENT.pdf>.

² Tyyne Karjalainen (2023). EU enlargement in wartime Europe: three dimensions and scenarios. – Contemporary Social Science, 18:5, 637-656, DOI: 10.1080/21582041.2023.2289661.

on grains and oilseeds, may be able to avoid risks by focusing entirely on trade with Asia and Africa instead of relying on EU funds.

It should also be borne in mind that Ukraine is unlikely to achieve the CAP target of 25% organic farming in the near future. Expansion of agricultural land for organic farming to required share, i.e. more than 10 million hectares, would far exceed the real sales opportunities for this production in Ukraine and the EU. As there is some flexibility in adapting the ambitious goals of the Green Deal to Ukraine's capabilities and needs, the 3% (or 1.2 million hectares) target set by the government in 2021 to be achieved by 2030 seems much more realistic.³

Potential EU accession of Ukraine as a powerful producer and exporter of agricultural products raises concerns among EU member states, especially those that joined the European community since 2004, because of possible reduction in their CAP funding and increased competition in the common European market. Obviously, EU enlargement will require clarification of its enlargement goals, accession criteria, and the corresponding adjustment of the CAP. Despite these concerns, optimistic estimates suggest that Ukraine could expect annual EU payments of up to €18.9 billion per year in the event of a hypothetical immediate accession.⁴ This amount is comparable to annual EU payments of €12.5 billion under the Ukraine Facility programme for the period

2024-2027 (€50 billion over four years), which would not significantly overburden the EU budget.

So, the main challenges for Ukrainian agriculture in connection with the country's possible EU accession include complying with the terms of the CAP and the EGD, avoiding competition with European farmers in the EU market, coordinating with EU countries to integrate Ukrainian agricultural products into global value chains, and establishing reliable and mutually beneficial European transit routes for exports to the world market. There is also concern about the quick and easy integration of European businesses into the Ukrainian market, which could result in Ukrainian producers losing the domestic market and a brain drain of qualified personnel.

At the same time, Ukraine's integration into Europe could lead to significant diversification of domestic agricultural production and the development of agricultural processing. New impulses for the development of domestic agriculture are also seen in increasing Ukraine's export opportunities on the global food market, accelerating the transition to innovative resource-saving technologies, attracting foreign investment in deep processing of agricultural products, increasing the presence of Ukrainian producers in global value chains, improving the efficiency of transport logistics, and improving the resource management in agriculture.

³ National Economic Strategy for the period up to 2030. – Verkhovna Rada of Ukraine, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>.

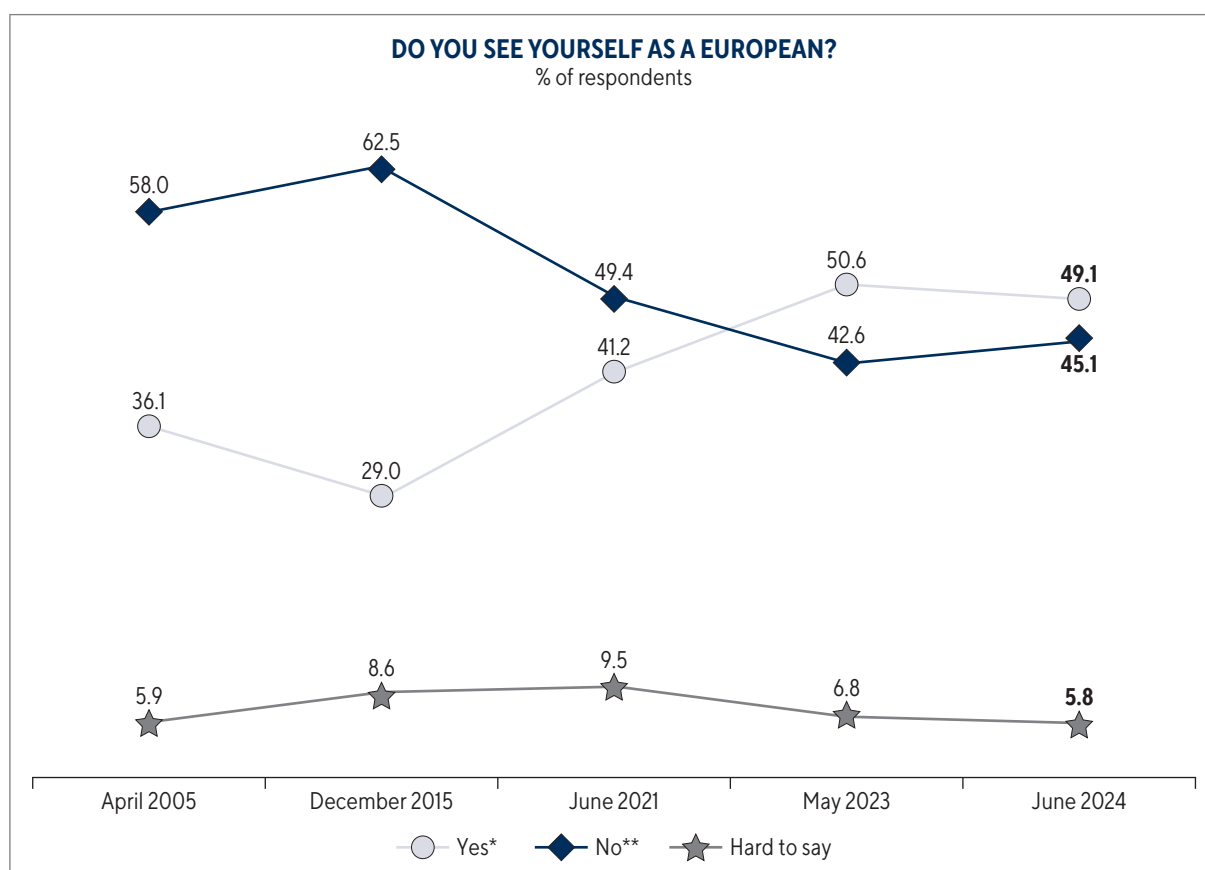
⁴ Emerson M. The Potential Impact of Ukrainian Accession on the EU's Budget – and the Importance of Control Valves. – Policy Paper. September 2023. International Centre for Defence and Security. P.5.

TO WHAT EXTENT DO UKRAINIANS SEE THEMSELVES AS EUROPEANS?

A country's entry into a new socio-political and socio-economic space requires the citizens to be psychologically ready to feel part of the new desired space. Sociological studies by the Razumkov Centre over the years can provide a partial answer to the question of such readiness. Therefore, it is important to compare the results of the June 2024 survey with the corresponding results of previous years regarding Ukrainian citizens' self-assessment of belonging to or readiness to join the European society.¹

First of all, it is worth noting that compared to 2005, the number of respondents who see themselves as European has increased from 36% to 49%, and the number of those who do not has

decreased from 58% to 45%. In 2021, the year before the full-scale invasion, 41% of respondents saw themselves as Europeans, and 49% did not (Table «Do you see yourself as a European?»).

* Sum of answers «yes» and «rather yes».

** Sum of answers «no» and «rather no».

¹ CA sociological survey was conducted on 6-12 June 2024 by the Razumkov Centre's Sociological Service as part of its project implemented under the USAID/ENGAGE activity, which is funded by the United States Agency for International Development (USAID) and implemented by Pact in Ukraine. The full press release on the survey results is available on the Razumkov Centre's website: The identity of Ukraine's citizens: trends of change (June 2024), <https://razumkov.org.ua/en/author/razumkov-centre/the-identity-of-ukraine-s-citizens-trends-of-change-june-2024..>

WHO SEES HIMSELF AS A EUROPEAN AND HOW

1. *In terms of regions, since 2021*, the share of those who see themselves as Europeans has increased from 56.5% to 64% in the West, from 43.5% to 48% in the Centre, from 24% to 32% in the South, and from 32% to 40% in the East. The majority of Ukrainians in the West (64%) are those who see themselves as Europeans, while the majority of those living in the South and East (63.5% and 53.5%, respectively) do not see themselves as Europeans. In the Centre, the shares of those who see themselves as Europeans and who do not show no significant difference – 48% and 45%, respectively.
2. *In terms of age, most representatives* (56%) of the oldest age group of 50+ are those who do not see themselves as Europeans, while the majority in the younger and middle age groups (64% and 55%, respectively) are those who see themselves as Europeans. Compared to 2021, there has been an increase in the share of those who see themselves as Europeans across all age groups.

Among the reasons preventing them from seeing themselves as Europeans, the respective respondents are most likely to mention a low level of well-being (75%). 41% mentioned social and cultural conditions of life; 38% – language barrier (their share has increased notably from 24% in 2006); 33% – «non-European» mentality (29% in

2006); 24% – low level of culture and education (35% in 2006). The share of those who claimed represent another culture has increased from 11% to 24%; and different religious affiliation – from 3% to 6.5%. 9% complained about the lack of information about the EU (Table «*What prevents you from seeing yourself as a European?*»)

WHAT PREVENTS YOU FROM SEEING YOURSELF AS A EUROPEAN?*

respondents could choose several answers, % of those who do not see themselves as Europeans

	May 2006	December 2015	May 2023	June 2024
Low level of well-being	76.2	72.7	56.1	75.4
Social and cultural conditions of life	40.8	45.5	44.6	40.6
«Non-European» mentality	29.4	32.5	31.6	32.6
Language barrier	23.9	36.3	39.1	38.0
Being a representative of another culture	10.8	16.1	22.8	23.8
Low level of culture and education	34.9	28.8	21.4	24.2
Lack of information about the EU	8.2	9.9	8.3	8.8
Religious affiliation	2.6	4.7	7.9	6.5
Other	0.7	2.4	2.8	2.2
Hart to say	3.3	4.8	3.9	3.2

* Respondents were asked to select all acceptable answers.

There are notable differences in the answers about European aspects of Ukraine as a state. Quite expected, the geographical aspect is the most popular answer (85%), with the share of those giving this answer increasing by 8% since 2021. 69% mentioned the historical aspect (in 2021, there were fewer such answers – 55%). The weight of the cultural aspect increased from 44% in 2021 to 55%.

However, the share of those who see Ukraine as a European country in political aspects has not changed significantly – 32.5% in 2021 and 32% in 2024. Still, this year this share significantly decreased as compared to 2023, – 47%. The lowest scores were given to the social aspect (only 26% believe that Ukraine is a European state in this area) and economic aspect (18%).

IN YOUR OPINION, IS UKRAINE A EUROPEAN STATE? % of respondents					
	April 2005	March 2015	June 2021	May 2023	June 2024
Politically					
Yes	32.2	21.2	32.5	46.8	31.9
No	53.8	66.8	55.7	37.0	54.6
Hard to say	13.9	12.1	11.8	16.2	13.5
Socially					
Yes	14.5	10.6	21.7	28.5	25.9
No	73.9	79.3	67.8	59.0	63.7
Hard to say	11.6	10.2	10.5	12.5	10.4
Economically					
Yes	12.2	7.0	16.0	18.9	18.4
No	77.3	84.6	75.6	68.3	73.0
Hard to say	10.5	8.4	8.3	12.8	8.5

In conclusion, it is necessary to emphasise that by implementing the Association Agreement and aiming at full membership in the European Union, Ukraine must above all significantly improve competitiveness, consistently integrate into the common

economic and social space of the united Europe, and at the same time integrate European values, interconnections, standards, norms and «agendas» of socio-economic development into the national theory and practice of building a modern civilised country.